

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КІНДЮК КСЕНІЯ БОРИСІВНА

Гриф
Прим. № _____

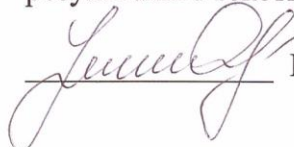
УДК 340.15(470)«1874/1953»:(343.97+343.81)

ДИСЕРТАЦІЯ
ПРАВОВА СПАДЩИНА М. М. ГЕРНЕТА ЯК РОЗВИТОК
СОЦІОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ У ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень
Право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 К.Б. Кіндюк

Науковий керівник

Крестовська Наталя Миколаївна
доктор юридичних наук, професор

Одеса – 2017

АНОТАЦІЯ

Кіндюк К. Б. Правова спадщина М. М. Гернета як розвиток соціологічного підходу у юриспруденції. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2017.

У дисертаційній праці здійснено першу в сучасній юридичній науці спробу використання соціологічного підходу для дослідження наукового доробку відомого юриста, доктора юридичних наук, професора Михайла Миколайовича Гернета. Аналіз творчої спадщини М. М. Гернета дозволив виділити сім основних напрямів у науковій діяльності вченого: використання соціологічного підходу в юриспруденції; кримінально-правова статистика; проблеми злочинності; засоби її попередження; система покарань; історія руху за скасування смертної кари; дослідження творчого внеску видатних вчених-юристів: 1) дослідження з теорії та історії кримінального права; 2) дослідження у сфері соціології кримінального права; 3) дослідження у галузі кримінально-правової статистики; 4) дослідження у галузі кримінальної психології; 5) дослідження історії руху за скасування смертної кари; 6) дослідження злочинів гітлерівців проти людяності; 7) дослідження у галузі юридичної біографістики.

Учений присвятив значний обсяг досліджень питанням історії використання смертної кари та боротьбі за скасування такої міри покарання. На підставі розгляду наукової літератури, присвяченої цьому питанню, М. М. Гернет зробив висновок, що в усі часи цей вид покарання використовувався як засіб залякування та захисту своїх економічних та майнових інтересів представниками експлуататорських класів. Вчений сформулював положення з недоцільності використання цього виду покарання, яке базувалося на таких причинах: а) відкритий характер виконання смертної кари призводить до зневажливого ставлення з боку багатьох осіб, тобто люди

перестають боятися цього виду покарання; б) використання смертної кари не завжди служить засобом залякування та, навпаки, підвищує рівень агресивності в суспільстві; в) згідно із статистичними даними, що їх зібрав учений, використання смертної кари суттєво не зменшує кількості вчинених злочинів; г) таке покарання негативно впливає на моральний стан злочинців, які не бачать для себе іншої можливості, як вчинення нових тяжких злочинів до моменту свого затримання.

Використовуючи соціологічний підхід, вчений запропонував соціологічну теорію, яка складається з таких положень: а) соціальні фактори злочинності у вигляді високого рівня безробіття, незадовільного стану місць проживання, скрутного матеріального становища значної кількості населення, низького рівня освіти; б) вплив суспільно-політичного ладу, який визначається рівнем наявності у громадян певних прав і свобод; в) вплив антропологічних факторів на характер учинених злочинів не може бути основним, але може допомогти при розслідуванні злочинів; г) теорію наслідування злочинної поведінки вчений досліджує на прикладі переходу злочинності з верхніх верств суспільства на нижні та з великих міст у сільську місцевість; д) історична динаміка злочинів пов'язана з тією обставиною, що це поняття зазнало значних змін у різні історичні періоди; е) процес декласації часто супроводжується вчиненням різних видів злочинів; є) положення про скасування смертної кари ґрунтувалася на тому, що такий вид покарання ніколи не призводив до суттєвого зниження рівня злочинності; ж) шляхи зменшення кількості вчинених злочинів пов'язані з комплексом економічних, соціальних заходів, збільшенням рівня освіти.

Дослідження М. М. Гернетом впливу процесів соціальних трансформацій на правову систему відбувалося за чотирма напрямками: а) відображення ідей соціалізму в державному устрої та правовій системі; б) вивчення історичної динаміки поняття «злочин»; в) розгляд різних видів покарань у моделях соціалістичного ладу; г) вплив політичної діяльності соціалістів на рівень злочинності.

Історичний внесок М. М. Гернета в розвиток радянської школи соціології кримінального права відбувався по трьох напрямках: 1) дослідження соціології кримінального права в перші роки радянської влади (1917–1930 рр.); 2) згортання наукової діяльності у сфері соціології кримінального права (1930–1953 рр.); 3) реалізація наукових підходів вченого його учнями та послідовниками – ренесанс у соціології кримінального права, починаючи з часів «хрущовської відлиги».

Ключові слова: Михайло Миколайович Гернет, історія держави і права, соціологія кримінального права, методологія юриспруденції, соціалізм, смертна кара, ресоціалізація, покарання, нормативно-правовий акт.

Kindyuk Kseniya. Legal heritage of Michael Gernet as the development of sociological approach to jurisprudence. – Qualifying scientific research manuscript.

Thesis for the scientific degree of candidate of law sciences in specialty 12.00.01 – theory and history of state and law; history of political and law studies. - National University "Odessa Law Academy", Odessa, 2017.

The dissertation work performed first in modern jurisprudence attempt to use a sociological approach to the study of scientific heritage and way of life and creative biography of a famous lawyer, Honored Science and Technology of the RSFSR, Doctor of Law, Professor Michael Nickolayevich Gernet. Analysis artistic heritage M. N. Gernet allowed to allocate seven main directions in scientific activities of the scientist, using a sociological approach to law; criminal law statistics; crime problem; means of prevention; system of penalties; history of the movement for the abolition of the death penalty; study creative contribution of prominent legal scholars.

Scientists spent a significant amount to the history of the death penalty use and the fight for the abolition of this punishment. Based on the review of scientific literature, Michael Gernet concluded that in all time, this type of punishment was used as a deterrent and protection of economic and property interests of the exploiting classes. The scientist formulated the position of inappropriate use of this punishment,

which was based on the following reasons: a) performance of the open nature of the death penalty leads to neglect of many people; b) the use of the death penalty is not always means of intimidation and, conversely, increases aggression in society; c) according to the statistical data, that was collected by scientist, death penalty does not significantly reduce the number of committed crimes; d) such sentence has a negative impact on the morale of criminals who see no other way for themselves to commit a new crimes by the time of their arrest.

Using a sociological approach, he suggested sociological theory, which includes the following provisions: a) social factors of crime in the form of high unemployment, poor state of habitats, difficult financial situation, large population, low levels of education; b) the impact of socio-political system, which is defined by the presence of the citizens certain rights and freedoms; c) anthropological factors that influence on the nature of committed crimes can not be the primary, but can help with the investigation of crimes; d) theory of inheritance scientist examines criminal behavior on the example of crime transition from the upper to lower strata of society and from large cities to rural areas; e) historical dynamics of crimes linked to the fact that this concept has undergone significant changes in different historical periods; e) process of reducing of society level is often accompanied by committing various crimes; g) provision for abolishing the death penalty was based on the fact that this kind of punishment has never led to a significant reduction in crime; i) by reducing the number of crimes committed with a set of related economic and social activities, increasing levels of education.

Michael Gernet's research of the influence of the ideas of socialism on the criminal law occurred in four directions: a) reflect the ideas of socialism in government and legal system; b) study the dynamics of the historical term "offense"; c) review various models of penalties in the socialist system; g) the impact of political activity of socialists to the crime level.

Historical contribution of Michael Gernet to the development of the Soviet school of sociology of criminal law proceeded in three groups: 1) study the sociology of criminal law in the first years of Soviet authority (1917-1930 years); 2) folding

research activities in the field of sociology of criminal law (1930-1953 years);
3) implementation of scientist approaches by his students and followers – a renaissance in the sociology of criminal law, from the time of "Khrushchev thaw."

Keywords: Michael Gernet, sociology of criminal law, methodology of jurisprudence, socialism, death penalty, resocialization, causes of crime, penalties.

Список публікацій здобувача

№ п/п	Назва	Вид публікації	Вихідні дані	Обсяг (ст.)	Спів-автори
1.	Історичні передумови зародження криміналістики	Друкована	IV Всеукраїнські наукові читання з кримінальної юстиції пам'яті проф. В.П.Колмакова : зб. Матеріалів (9-10 листопада 2012 р.) – Одеса.-2012.-с. 91-94	4	
2.	Система наукових поглядів М.М.Гернета	Друкована	Духовні засади сучасного правогенезису: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 29-30 листопада 2013 р. – Миколаїв, 2013. – С. 96-97	2	
3.	Основні напрямки наукової діяльності М.М.Гернета	Друкована	Право і суспільство. – 2014. – №6. – С. 46–52	7	
4.	Відношення духовенство до смертної кари в творчій спадщині М.М.Гернета	Друкована	Тенденції та пріоритети реформування законодавства України: матер. Всеукраїнської наук.-практ. конф., 12-13 грудня 2014 р. – Херсон, 2014. – С. 11-14	4	
5.	Кримінологічний аспект злочинності неповнолітніх у працях М. М. Гернета	Друкована	Юридична осінь 2014 року: збірник тез доповідей та наукових повідомлень учасників всеукраїнської наукової конференції молодих учених, 14 листопада 2014 р. – Харків, 2014. – С. 141-143	3	
6.	Особливості юридичної відповідальності неповнолітніх у працях М. М. Гернета	Друкована	Поняття та категорії юридичної науки: матер. V Міжнар. наук.-практ. конф., 18 листопада 2014 р. – Київ, 2014. – С. 251-254	4	
7.	Правові проблеми використання смертної кари в творчій спадщині М.М. Гернета	Друкована	Вісник Маріупольського державного університету. – 2014. – №8. – С. 158–164	7	
8.	Роль М. Н. Гернета в розвитку соціології	Друкована	Право і держава: проблеми розвитку і взаємодії у XX ст.:	3	

	права (вторая половина XIX – начало XX в.)		матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 30-31 січня 2015 р. – Запоріжжя, 2015. – С. 14-16.		
9.	Соціологічний підхід до права у науковій спадщині М.М.Гернета	Друкована	Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 15-16 травня 2015 р. – Одеса, 2015. – С.87-89.	3	
10.	Научно-юридические взгляды М. Н. Гернета на социальные причины преступности	Друкована	Міжнародне та національне законодавство: способи удосконалення: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 3-4 квітня 2015 р. – Дніпропетровськ, 2015. – С. 14 – 16.	3	
11.	Внесок М. М. Гернета в розробку соціологічної доктрини кримінального права	Друкована	Право України. – 2015. – №11. – С. 141–148.	8	
12.	Еволюція соціологічно-правових поглядів М. М. Гернета (1874–1953 рр.) на проблеми злочинності	Друкована	Підприємництво, господарство і право. – 2015. – №9. – С. 51–56.	6	
13.	Теоретичні проблеми дослідження злочинності (на прикладі праць м. М. Гернета)	Друкована	Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2015. – №12. – С. 23–30.	8	
14.	Научно-юридические взгляды М. Н. Гернета на социальные причины преступности	Друкована	Leges et Vita. – 2015. – № 12 – С. 41–46.	6	
15.	Внесок М. М. Гернета у формування радянської школи соціології кримінального права	Друкована	Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 20 травня 2016 р., м. Одеса : у 2 т. – Одеса : Юрид. л-ра, 2016. – Т. 1. – С. 123-125.	3	
16.	Шляхи використання наукової спадщини М.М. Гернета (1874 - 1953) у сфері боротьби зі злочинністю	Друкована	Актуальні проблеми правоохоронної діяльності на сучасному етапі державотворення в Україні : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Кривий Ріг, 2 грудня 2016. - С. 96-101	5	

ЗМІСТ

ВСТУП	9
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОЇ СПАДЩИНИ М. М. ГЕРНЕТА	16
1.1. Стан наукового дослідження теми в українській та зарубіжній літературі	16
1.2. Методологія та джерельна база дослідження.....	31
1.3. Історичні етапи розвитку творчої особистості М. М. Гернета	43
1.4. Основні напрямки наукової діяльності М. М. Гернета.....	57
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	66
РОЗДІЛ 2. РОЗВИТОК СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА У НАУКОВИХ ПРАЦЯХ М. М. ГЕРНЕТА	69
2.1. Становлення соціологічного напрямку у правознавстві в працях М. М. Гернета	69
2.2. Розробка М. М. Гернетом методологічних засад соціології права.....	83
2.3. Внесок М. М. Гернета у вивчення соціологічних факторів в праві	93
2.4. Основні положення соціологічної теорії М.М. Гернета	104
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	116
РОЗДІЛ 3. НАУКОВІ ЗДОБУТКИ М. М. ГЕРНЕТА В ЮРИСПРУДЕНЦІЇ	119
3.1. М. М. Гернет про вплив соціальної трансформації на розвиток кримінального права	119
3.2. Внесок М. М. Гернета в розвиток радянської школи соціології кримінального права	131
3.3. Наукові погляди М.М. Гернета на смертну кару.....	145
3.4. Шляхи використання наукової спадщини М. М. Гернета у сучасній юриспруденції.....	160
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3	166
ВИСНОВКИ	169
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	175

ВСТУП

Актуальність теми. Одним із стратегічних завдань, які стоять перед Україною на шляху до європейської спільноти, є реформування правової системи, при тому не тільки її нормативного компонента. Як показала практика правотворення та правозастосування останніх років саме по собі законодавство не здатне забезпечити реалізацію прав та обов'язків суб'єктів права і протидіяти правопорушенням. Зокрема, корінного перегляду потребує правова доктрина, яка значною мірою несе на собі відбиток нормативізму попереднього етапу розвитку національного права. У цьому суттєву допомогу може надати соціологічний підхід з урахуванням історичного досвіду, накопиченого українськими та зарубіжними вченими. До числа таких вчених належить доктор юридичних наук, професор Михайло Миколайович Гернет (1874-1953). Ім'я цього вченого широко відоме завдяки підготовці ним п'яти томної «Історії царської тюрми», але при тому залишаються в тіні його здобутки у розробці спеціальних правових теорій, зокрема, соціологія кримінального права. В дореволюційний період вченим було опубліковано значну кількість робіт, присвячених цій проблемі, за які він отримав премію та золоту медаль Російської Академії наук (1916). Протягом 1920-х рр. вчений продовжив свої дослідження соціальних причин злочинності в межах заснованої ним мережі науково-дослідних установ. Але тоталітарний режим, який утвердився в СРСР наприкінці 1920-х рр., в юридичній науці позначився офіційною заборонаю на соціологічні правові дослідження. Лише з середини 1950-х рр. було відновлено дослідження у цій сфері, при тому у багатьох випадках наукові дослідження радянських вчених ґрунтувалися на доктринальних підходах, запропонованих М.М. Гернетом. Свою актуальність вони зберігають досьогодні і можуть сприяти розвитку соціологічного підходу в юриспруденції загалом і спеціальної теорії кримінального права, зокрема, що є важливим напрямом реформування правової системи України.

Актуальність теми зумовлена й тим, що на сьогодні відсутні монографічні дослідження наукової спадщини М.М. Гернета.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до тем науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» на 2011-2015 рр. «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» (ДРН 0110U00671) та «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016-2020 рр. (ДРН 0116U001842), також комплексної теми «Правовий вимір цілісності та децентралізації української держави в умовах євроінтеграції» кафедри загальнотеоретичної юриспруденції, затвердженої протоколом № 8 Вченої ради Національного університету «Одеська юридична академія» від 18.03.2016 р.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є дослідження правової спадщини М.М. Гернета як розвиток соціологічного підходу у юриспруденції та розробка пропозицій стосовно використання наукових здобутків в сфері соціології права.

Поставлену мету конкретизовано в таких **задачах**:

розкрити особливості формування М. М. Гернета як соціолога права;
визначити основні напрями наукової діяльності М. М. Гернета;
виявити внесок М. М. Гернета у формування соціологічного підходу та історичної динаміки соціології права;

з'ясувати погляди М. М. Гернета на історію використання та необхідність скасування смертної кари;

розкрити сутність та основні положення соціологічної правової теорії М. М. Гернета;

дослідити внесок М. М. Гернета у використання соціологічного підходу в соціології кримінального права;

запропонувати шляхи використання наукової спадщини М. М. Гернета у сучасній юриспруденції.

Об'єктом дослідження є становлення та розвиток соціологічного підходу в юриспруденції.

Предметом дослідження є правова спадщина М. М. Гернета як розвиток соціологічного підходу в юриспруденції.

Методи дослідження. Методологічна основа дисертаційного дослідження включала загальнонаукові та спеціально-наукові принципи і методи, властиві сучасному періоду розвитку юриспруденції.

В основу роботи покладено принцип історизму, який дозволив дослідити напрями наукових досліджень М.М. Гернета з урахуванням об'єктивних закономірностей суспільно-історичного процесу та юриспруденції як його складової.

Діалектичний метод (підрозділи 2.2, 2.3, 2.4) дозволив проаналізувати процес формування соціологічного напрямку у зв'язку з історико-правовою реальністю та простежити еволюцію поглядів М. М. Гернета на злочинність як соціальне явище; юридико-біографічний метод (підрозділ 1.3) – використано з метою з'ясування зв'язку між біографією та науковими поглядами вченого, та впливу на його особистість різних наукових шкіл; системний метод (підрозділ 2.3, 3.3) використано для дослідження наукової спадщини М. М. Гернета як цілісної системи поглядів з визначенням їх взаємозв'язку та їх зумовленості; порівняльно-правовий метод (підрозділ 2.1, 2.4) дав можливість зіставити соціологічну теорію М. М. Гернета з іншими тогочасними концепціями та поглядами; методи індукції та дедукції дозволили оцінити наукові положення М. М. Гернета стосовно скасування смертної кари (підрозділ 2.3, 3.3) та можливість перевиховання злочинців за допомогою змін в системі покарань (підрозділ 3.4). За допомогою методу наукової абстракції досліджувалась методика застосована М. М. Гернетом при вивченні факторів злочинності, використання анкетних листків, на підставі яких ученим проводився збір статистичного матеріалу (підрозділ 3.2).

Теоретичною основою дисертаційного дослідження стали праці вітчизняних та зарубіжних учених з історії держави і права, історії політичних і

правових учень, юридичної біографістики та галузевих юридичних наук, серед яких: Т.Г. Андрусак, Л.П. Арнаутова, І.Й. Бойко, Т.І. Бондарук, Т.В. Варфоломєєва, М.А. Дамірлі, В.В. Дудченко, І.А. Ісаєв, С.В. Ківалов, І.С. Канзафарова, О.Л. Копиленко, І.В. Корнієнко, Н.М. Крестовська, Р.А. Майданик, О.С. Мельничук, Л.М. Мудриєвська, І.В. Музика, Ю.М. Оборотов, П. М. Рабінович, О. Д. Святоцький, О.Ф. Скакун, В.О. Томсинов, І.Б. Усенко, Є.О. Харитонов, Ю.С. Шемшученко, О.Н. Ярмиш.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в дисертації вперше проведено монографічне дослідження наукової спадщини М. М. Гернета як розвитку соціологічного підходу в юриспруденції. Наукову новизну дисертації та особистий внесок автора характеризують такі результати дослідження:

уперше:

розглянуто науково-юридичну спадщину М. М. Гернета як цілісне вчення стосовно розвитку соціологічного підходу в юридичній науці, що дало змогу на його основі здійснити оцінку комплексу соціологічних факторів на злочинність та виділити ті з них які мають найбільш суттєвий вплив на це явище, досліджено зміст основних положень соціологічної теорії М. М. Гернета та наукові підходи вченого стосовно оцінки впливу соціальних трансформацій на рівень злочинності;

створено наукову біографію М. М. Гернета та запропоновано періодизацію його наукової діяльності: 1) 1893–1902 рр. – навчання в Московському університеті, початок викладацької роботи, отримання звання приват-доцента; 2) 1902–1904 рр. – наукове стажування за кордоном, ознайомлення з науковими працями представників класичної, антропологічної та соціологічної шкіл кримінального права; 3) 1904–1911 рр. – приват-доцент Московського університету, початок активної наукової діяльності у сфері соціології, захист дисертації «Соціальні фактори злочинності»; 4) 1911–1919 рр. – педагогічна діяльність у різних навчальних закладах; 5) 1919–1942 рр. – педагогічна робота на посаді професора кафедри кримінального права Московського університету, підготовка низки теоретичних праць у сфері кримінального права, початок

збору статистичної інформації стосовно злочинців, створення «Кабінетів з вивчення особистості злочинця та злочинності», переклад та систематизація зарубіжних матеріалів з проблем злочинності для Управління міліції м. Москви; б) 1942–1953 рр. – професор юридичного факультету Московського університету, робота над монографією «Історія царської тюрми»;

з'ясовано правові погляди М. М. Гернета на смертну кару, згідно яких соціальні фактори суттєво впливають на кількість скоєних тяжких злочинів та докази вченого, що така міра покарання використовувалась в різні історичні часи представниками правлячих класів як засіб залякування та захисту своїх економічних та майнових інтересів і її використання призводить до негативного впливу на суспільство, в деяких випадках стимулює появу нових жорстких злочинів та підвищує загальний рівень агресії в суспільстві і не зменшує кількості скоєних злочинів;

вдосконалено:

концептуальні положення М.М. Гернета стосовно впливу окремих соціологічних факторів на види та кількість скоєних злочинів;

знання, на підставі зібраних архівних матеріалів, стосовно діяльності Одеського Кабінету з вивчення особистості злочинця та злочинності, який працював за методикою М. М. Гернета.

набули подальшого розвитку:

підходи М. М. Гернета в розробку соціальних заходів, направлених на зменшення вживання алкоголю, наркотичних засобів, кількості самогубств;

знання стосовно ставлення різних верств населення до смертної кари;

положення стосовно історії використання соціологічного підходу представниками європейських шкіл, українських та російських науковців;

знання стосовно розробок М. М. Гернета про те що перемога депутатів соціалістів на конкретних округах не змінила кількості скоєних в них злочинів.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження можуть бути використані у:

науково-дослідній роботі з історико-правової проблематики, зокрема у розробці історії кримінального права дореволюційного та радянського періодів, історії кримінології та пенітенціарної служби;

навчальному процесі для проведення занять з навчальних дисциплін: історія кримінального права, кримінологія, спецкурсів із соціології кримінального права, пенітенціарної служби;

правовиховній діяльності з метою підготовки комплексу заходів, направлених на запобігання злочинам, алкоголізму, наркоманії та самогубству.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації обговорювалися на засіданні кафедри історії держави і права НУ «ОЮА», на міжнародній науково-практичних конференціях: «Духовні засади сучасного правогенезису» (29–30 листопада 2013 р., м. Миколаїв); IV «Розвиток методології сучасної юриспруденції» (квітень 2014 р., м. Одеса); «Ольвійський форум-2014: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі» (2014 р., м. Миколаїв); «Поняття та категорії юридичної науки» (18 листопада 2014 р., м. Київ), «Право і держава: проблеми розвитку і взаємодії у ХХ ст.» (30–31 січня 2015 р., м. Запоріжжя); «Міжнародне та національне законодавство: способи удосконалення» (3–4 квітня 2015 р., м. Дніпропетровськ), «Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України» (15–16 травня 2015 р., м. Одеса); «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції» (20 травня 2016 р., м. Одеса); Всеукраїнських науково-практичних конференціях «Юридична осінь 2014 року» (14 листопада 2014 р., м. Харків); «Тенденції та пріоритети реформування законодавства України» (12–13 грудня 2014 р., м. Херсон).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження відображено в 16 публікаціях, зокрема в 6 статтях, у наукових фахових виданнях з юридичних наук, одна з яких у виданні, включеному до науково-метричних баз, друга - в іноземному періодичному виданні.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що поділяються на дванадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації 191 сторінка, з них основного тексту – 178 сторінок, додатки – 1 сторінка, список використаних джерел – 17 сторінок (177 найменувань).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОЇ СПАДЩИНИ М. М. ГЕРНЕТА

1.1. Стан наукового дослідження теми в українській та зарубіжній літературі

Проведення на високому науковому рівні історико-правових досліджень потребує вивчення творчого внеску, зробленого науковцями в попередній історичний період. Використання такого підходу призвело до формування юридико-біографічного напрямку досліджень, яке дає змогу вивчити історичний досвід, накопичений в різних сферах юриспруденції. Так, Т. Г. Андрусак вивчав підходи Михайла Драгоманова до визначення прав людини [2]; А. В. Савчак [152] присвятив свою роботу конституційно-правовим поглядам Станіслава Дністрянського; питання методології правознавства в науковій спадщині Б. О. Кистяківського вивчалися О. В. Меленко [126], одночасно з цим Н. П. Войтович розглянула концепцію правової держави у теоретичній спадщині цього видатного українського вченого [21]; своєю чергою О. В. Нагорнюк присвятила свою кандидатську дисертацію дослідженню загальної частини кримінального права в працях О. Ф. Кистяківського [136]. Значний інтерес представляє розробка соціологічної теорії права Є. Ерліха, проведена О. Г. Кобан [103], а також дослідження І. В. Корнієнко [107], яка розглядала науково-юридичну та педагогічну спадщину Є. В. Васьковського. Значний інтерес представляє дослідження Л. М. Мудриєвської [130], в якому вивчалася спадщина видатного науковця Ф. В. Тарановського, який значний час провів в еміграції та досліджував право та державу з позиції багатовимірного підходу. Важливим внеском в дослідження історії вітчизняної соціології права, а також внеску вчених в її розробку внесла українська дослідниця І. В. Музика. Так, в своїй праці, присвяченій Є. В. Спекторському, дослідниця розглядала соціально-правові погляди цього науковця стосовно сутності права шляхом виділення

трьох груп аспектів [132]. В іншій роботі І. В. Музика розглядала співвідношення філософії та соціології права, історичну динаміку поглядів вчених С. О. Муромцева, Г. Д. Гурвича, Д. А. Керімова, Е. В. Тадевосяна [133]. Дослідниця присвятила увагу соціологічній концепції права, сформульованій Ю. С. Гамбаровим, який вивчав та критикував представників тодішньої історичної школи права [131]. До числа праць, в яких розглядається вплив особистості на процеси державотворення, підготовки нових законодавчих актів належать роботи О. Л. Копиленка, присвячені невідомим сторінкам політико-правовій спадщині Михайла Грушевського [105].

До числа праць юридико-біографічного напрямку слід віднести низку доповідей, зроблених в Одесі 27–29 квітня 2012 р. на XXVI Міжнародній історико-правовій конференції «Держава, право і юридична думка у Балточорноморському регіоні: історія та сучасність». Серед наукових праць необхідно відзначити роботу Г. І. Корогод, присвячену видатному досліднику історії Литовсько-Руської держави – Ф. І. Леонтовичу [109]. Творчому шляху та науковій діяльності декана юридичного факультету, професора Новоросійського університету О. Є. Назімова присвятили свою роботу В. В. Буран та В. М. Чисніков, яким вдалося показати багато напрямків дослідження цього вченого [19]. До їх числа відносяться питання конституціоналізму, політичний устрій Пруссії, поліцейське право, державне управління, якість харчових продуктів і напоїв та інші питання. Життєвий та творчий шлях вченого-юриста, секретаря юридичного факультету, професора Новоросійського університету М. Ю. Чижова досліджував А. В. Дзевелюк, який показав його значний внесок в науку та пропаганду юридичного знання [72]. А. Ю. Іванова присвятила свою працю Ю. С. Гамбарову, в якій розглянула вплив на його творчість доктринальних поглядів Р. фон Ієрінга, у якого він проходив стажування у Німеччині [80]. І. В. Корнієнко зробила доповідь стосовно внеску в юридичну науку відомого цивіліста, адвоката, професора Новоросійського університету Є. В. Васьковського [108]. Складна життєва доля та внесок в юридичну науку видатного українського вченого, директора

Інституту історії держави і права Польщі, член-кореспондента Польської академії наук Юліуша Бардаха досліджувалась в праці О. В. Сокальської [157]. Екологічна функція держави та розробка цього напрямку О. В. Суріловим, творчий шлях цього науковця став темою доповіді Л. П. Арнаутової, яка дослідила доктринальні погляди вченого на державно-правове управління, якість навколишнього середовища [6].

Розгляд праць, присвячених науковим розробкам М. М. Гернета, ускладнюється низкою об'єктивних складнощів, пов'язаних із змінами у правовій політиці Російської імперії, Радянського Союзу стосовно використання соціології в юриспруденції. Так, в Радянському Союзі були наявні історичні етапи, коли цей напрямок підтримувався офіційною наукою, пізніше в 30-х–50-х рр. минулого століття такі дослідження взагалі заборонялися та використовувалися як привід до репресій. В часи хрущовської відлиги комуністична влада дозволила наукові розробки у цій сфері, але лише за напрямками, пов'язаними з впливом соціальних факторів на такі явища як наркоманія, алкоголізм, самогубства. Така складна динаміка правової політики знайшла відображення у кількості публікацій, присвячених розгляду наукових розробок вченого та визначила дві їх особливості. **Перша** – невелика кількість статей, присвячених науковій спадщині вченого, його творчому шляху, та внеску М. М. Гернета в соціологію права історії кримінального права, пенітенціарної служби, застосування смертної кари, в яких побіжно розглядалися питання із соціологічного напрямку в юриспруденції. **Друга** – наявність значної кількості робіт, де розглядалися різні аспекти використання методів соціології в кримінальному праві, автори яких посилались на наукові праці М. М. Гернета.

До першої групи відноситься робота професора О. А. Герцензона (1902–1970 рр.), опублікована в якості передмови в т. 1 «Історії царської тюрми» 1960 р. [50]. Науковець зробив значний внесок у процес відродження соціологічного напрямку в кримінальному праві, отримав звання заслуженого діяча науки РРФСР і неодноразово отримував державні нагороди. У своїй

роботі О. А. Герцензон доводив, що М. М. Гернет став прихильником соціологічного напрямку в юриспруденції під впливом представників даного напрямку – французького вченого, професора Г. Тарда, німецького професора Ф. Ліста, італійців – професора Е. Феррі і Ч. Ломброзо, бельгійського вченого А. Прінса. У 1970 р. О. А. Герцензон опублікував монографію «Кримінальне право та соціологія» в якій дослідив наукові погляди вченого на соціологію злочинності та на роль різних факторів, пов'язаних з умовами життя, віком, рівнем освіти [51]. Офіційний статус комуністичної ідеології в СРСР зумовив те, що вчений був змушений доводити вплив марксизму-ленінізму на використання соціологічних методів у кримінальному праві, одночасно з цим критикуючи свого вчителя за непослідовність у використанні теорій діалектичного та історичного матеріалізму. Незважаючи на ці значні обмеження, О. А. Герцензон доводив, що М. М. Гернету вдалося дослідити в умовах СРСР наявність зв'язку між злочинністю і рівнем життя, безробіттям, бідністю, кількістю випадків вживання алкоголю. О. А. Герцензон звернув увагу на те, що М. М. Гернет раніше при проведенні досліджень використовував статистичні дані, які стосувалися злочинності в капіталістичних країнах і лише побіжно торкався аналогічних процесів в СРСР.

Окремий розділ роботи О. А. Герцензона присвячений внеску М. М. Гернета у підготовку серії збірок статистичних матеріалів, що стосуються самогубств, алкоголізму, наркоманії, проституції, а також науково-організаційній діяльності М. М. Гернета щодо створення відділу Моральної статистики ЦСУ СРСР.

З початку 60-х рр. минулого століття в СРСР радянські юристи-науковці почали вивчати історичний досвід, накопичений дореволюційними вченими в різних сферах юриспруденції. Прикладом такого дослідження, присвяченого дев'яностоліттю з дня народження М. М. Гернета, в якому розглядалися особливості кримінального законодавства в період Російської імперії, стала робота випускника Новоросійського університету А. А. Піонтковського (1898–1973 рр.), опублікована в 1964 р. в журналі «Советское государство и право»

[142]. Вибір даної теми дослідження був не випадковим з двох причин: по-перше, професор А. А. Піонтковський був добре знайомий з працями М. М. Гернета та, продовжуючи його дослідження, зробив вагомий внесок у кримінальне право, загальну теорію права, філософію та методологію юридичної науки; по-друге, А. А. Піонтковський особисто добре знав М. М. Гернета, був його учнем та працював з ним на кафедрі кримінального права Московського університету. Основна частина роботи присвячувалась дослідженню творчої спадщини М. М. Гернета загалом та основним положенням монографії «Історія царської тюрми». А. А. Піонтковський доводив, що хоча ця монографія була присвячена історії пенітенціарної служби, але при цьому М. М. Гернет розглядав у своїх дореволюційних працях й деякі питання соціології кримінального права. Це важкі життєві умови населення дореволюційної Росії, які сприяли заворушенням, повстанням та призводили до того, що багато учасників цих подій потрапляли в царські в'язниці. На думку А. А. Піонтковського, М. М. Гернету вдалося довести, що соціальні причини стимулювали діяльність робочих організацій, різночинців, народників, різних бойових організацій, які здійснювали численні терористичні акти. Окрему частину свого дослідження А. А. Піонтковський присвятив аналізу кримінальної статистики, яка розроблялась М. М. Гернетом, а також змісту монографій вченого «Моральна статистика», «Злочинність і самогубства під час війни і після неї», «Злочинність за кордоном і в СРСР».

Створення в журналах рубрик «Радянські юристи – вчені-педагоги» дозволило повернути з небуття низку імен. У такій рубриці у журналі «Правознавство» за 1978 р. була опублікована стаття Д. П. Захарова, присвячена біографії та творчій спадщині М. М. Гернета [77]. У цій роботі наведена коротка біографія вченого, участь у студентському гуртку з вивчення марксизму, проаналізовано результати закордонного відрядження М. М. Гернета в 1902-1904 рр. Автор статті аналізує погляди М. М. Гернета на кримінально-антропологічний напрям в юриспруденції, що розроблявся Чезаре Ломброзо. Позитивним внеском М. М. Гернета в юридичну науку Д. П. Захаров

уважав організацію ним Кабінетів з вивчення особистості злочинця та злочинності, не вказуючи при цьому про причини їх фактичної ліквідації в 30–50-х рр. минулого століття. На додаток до цього, Д. П. Захаров наводить бібліографічну інформацію, пов'язану з особистістю вченого, відзначає знання ним багатьох іноземних мов, чудові здібності лектора, а також педагога, який виховав цілу плеяду відомих радянських фахівців у сфері юриспруденції.

На честь сторіччя з дня народження вченого, що відзначалося в 1974 р., видавництвом «Юридична література» було видано збірник, куди увійшли найбільш значущі твори вченого [26]. До цієї збірки увійшла вступна стаття, підготовлена відомим радянським юристом, фахівцем у сфері кримінології, д.ю.н., професором М. Д. Шаргородським (1904-1973 рр.) [173]. Вчений працював доцентом, потім деканом, завідувачем кафедри кримінального права Юридичного інституту, добре знав М. М. Гернета, часто зустрічався з ним на наукових конференціях. У своїй роботі М. Д. Шаргородський докладно виклав біографію М. М. Гернета, творчий шлях ученого, проаналізував основні напрямки наукових досліджень, повторюючи багато з положень, наведених у статтях О. А. Герцензона, Д. П. Захарова та А. А. Піонтковського [26, с.8–37]. Ця стаття написана в радянський період, що змушувало автора приділити значний обсяг матеріалу критиці з марксистських позицій розробленої М. М. Гернетом соціологічної теорії злочинності. Заключна частина роботи М. Д. Шаргородського присвячена історії підготовки монографії «Історія царської тюрми», особливостям збору матеріалу, методиці викладу М. М. Гернетом характерних рис тюремоведення царської Росії.

Відомий радянський кримінолог І. І. Карпець, який працював начальником Головного управління кримінального розшуку Міністерства внутрішніх справ СРСР, підготував роботу про теоретичні концепції М. М. Гернета з проблем злочинності [83]. Розгляд цього дослідження показує, що воно вирішувало два завдання: по-перше, довести підтримку М. М. Гернетом ідей марксизму-ленінізму стосовно поступового зменшення рівня злочинності у процесі побудови соціалізму, хоча всі знайомі вченого

добре знали про дуже обережне ставлення до цієї теорії. М. М. Гернет ніколи не був членом комуністичної партії й навіть у найскладніші роки репресій не прагнув вступити до цієї організації. По-друге, І. І. Карпець аналізує дослідження М. М. Гернета стосовно наявності зв'язку причин злочинності та соціальною нерівністю і експлуатацією людей викладені вченим в роботі «Злочини і боротьба з ними у зв'язку з еволюцією суспільства». На підставі цієї роботи І. І. Карпець доказує, що таким чином М. М. Гернет виступає нібито за соціалістичний лад як за більш справедливий і гуманний, ніж капіталізм. Одночасно І. І. Карпець показав використання М. М. Гернетом історичного підходу до соціальних явищ та злочинності, що дозволило провести аналіз поняття злочинності в залежності від соціально-політичного ладу. Іншим позитивним результатом робіт М. М. Гернета радянський учений вважав розробку заходів попередження злочинності, використання методів опитування, статистичних даних, вивчення психології злочинця. Незважаючи на позитивне відношення І. І. Карпеця до наукових розробок М. М. Гернета радянський учений обійшов своєю увагою монографію «Злочинність за кордоном і в СРСР», в якій вчений доводить наявність в СРСР значної кількості злочинів, пов'язаних з наркоманією, алкоголізмом, а також значний відсоток числа самогубств. У процесі дослідження розгляду праць присвячених М. М. Гернету представляють значний інтерес спогади відомого російського криміналіста Б. С. Утєвського (1887–1970 рр.), який багато років працював разом з М. М. Гернетом на юридичному факультеті Московського університету, звертався до вченого за рецензіями при підготовці монографій та наукових статей [166]. Одночасно з цим Б. С. Утєвський досліджував наукові розробки М. М. Гернета стосовно злочинності, смертної кари, застосування тілесних покарань, соціальних факторів злочинності. В своїй автобіографічній книзі учений присвятив особистості Гернета окремий розділ, в якому зібрав власні спогади стосовно того, що М. М. Гернет ніколи не вважав себе марксистом та відмовлявся брати участь у підготовці монографій, проектів Основ кримінального законодавства та кримінальних кодексів через наявність в них

статей, які передбачали застосування смертної кари. На думку Б. С. Утевського М. М. Гернет був теоретиком та одним з фундаторів соціології права, та засновником нового напрямку досліджень стосовно з'ясування причин злочинності. Підводячи підсумок досліджень радянських науковців творчої спадщини М. М. Гернета, необхідно відзначити слабе віддзеркалення в них методології доктринальних навчань, теоретичних ідей науковця стосовно соціології кримінального права.

Новий період у дослідженні творчої спадщини М. М. Гернета настав після розпаду СРСР і зміни ставлення до соціології кримінального права, яку було визнано окремою спеціальною сферою юриспруденції. Внаслідок цього з'явилися роботи, в яких соціологічний напрям кримінального права, що розроблявся М. М. Гернетом, знайшов свій більш детальний і об'єктивний виклад. Так, у 1997 р. російський вчений О. М. Блохінцев (1912–1994 рр.) підготував роботу про історію сім'ї Гернета і про творчий шлях Михайла Миколайовича, використовуючи матеріали з архівів, що знаходяться в палаці книги ім. Леніна в Ульяновську [11]. У своїй праці О. М. Блохінцев наводить цікаві дані стосовно гарного знання М. М. Гернетом грецької мови, що дозволяло вченому читати твори античних авторів. Завдяки О. М. Блохінцеву з 1981 р. на Ульяновському телебаченні було розпочато цикл передач «Бесіди про рідний край», в яких значне місце приділялося М. М. Гернету та його родині. Цей автор наводить багато інформації про арешт і ув'язнення в Петропавлівській фортеці Миколи Олександровича Гернета (батька) і його заслання у м. Ардатів Симбірської губернії. Він також проаналізував монографію М. М. Гернета «Соціальні фактори злочинності» і його громадську діяльність, спрямовану на скасування смертної кари. О. М. Блохінцев також наводить цікаві дані про листування М. М. Гернета з видатним французьким ученим А. Францем, якому вчений переслав свій переклад на французьку мову збірки «Проти смертної кари» з проханням довести її до відома європейської громадськості.

Сучасна російська дослідниця С. В. Анощенкова на честь 60-річчя з дня смерті М. М. Гернета підготувала роботу, присвячену біографії і творчому шляху вченого [3]. В роботі викладається творча біографія вченого, участь у марксистських гуртках, стажування за кордоном 1902–1904 рр., дослідження соціологічного напрямку кримінального права, проведені в дореволюційний період, а також організаційні заходи з вивчення злочинності, проведені в 20-х рр. в СРСР; друге стажування за кордоном в 1930 р. Ця робота відрізняється поглибленим розглядом внеску М. М. Гернета у розвиток соціологічної школи кримінального права в СРСР. У статті звертається увага на ідею М. М. Гернета стосовно того, що злочин необхідно розглядати як юридичне поняття і соціальне явище. В своїй праці С. В. Анощенкова присвятила значне місце дослідженням вченого стосовно зв'язку між кількістю злочинів і різними соціологічними факторами: статтю, віком, соціальним статусом, наркоманією, рівнем самогубств, рівнем вживання алкогольних напоїв. Авторка підтримує виявлену М. М. Гернетом тенденцію стосовно наявності зв'язку між соціально-економічним ладом і рівнем злочинності, характером і видом вчинених злочинів. Як вказує С. В. Анощенкова, з метою проведення досліджень у сфері соціології кримінального права у 1906 р. М. М. Гернет організував переклад та видання книги знаного італійського криміналіста Габріеля Гарда «Злочинець і злочин» та став редактором видання. Заключна частина роботи присвячувалася рідко згадуваній роботі вченого «Від Томаса Мора до кримінального кодексу» [3], в якій викладені погляди М. М. Гернета на міри покарання, запропоновані представниками утопічного соціалізму Ж.-Ж. Маратом, А. Менгером та іншими дослідниками.

Російська дослідниця В. Н. Сізова розглянула творчість М. М. Гернета під іншим кутом, досліджуючи ефективність кримінального законодавства [154]. При дослідженні ефективності кримінального законодавства В. Н. Сізова аналізує творчість М. М. Гернета, розглядаючи роботу вченого «Кримінальне право. Частина загальна», в основі якої використовувалися лекції, прочитані вченим під час перебування в Нижньому Новгороді. Дослідниця довела, що

М. М. Гернет одним з перших в російській юридичній науці показав залежність злочинності від соціальних факторів, в число яких входить економічна структура суспільства. В. Н. Сізова також докладно аналізує запропоновану М. М. Гернетом модель історичної динаміки поняття злочину від Соборного Уложення 1649 р. до початку Першої світової війни. На додаток до цього дослідниця розглядала працю «Кримінальне право» в якій М. М. Гернет доводить наявність класового характеру законодавства різних країн у тому числі Дореволюційної Росії, який забезпечував привілейований стан дворянства і забороняв застосування до його представників жорстких покарань [38]. В. Н. Сізова звертає увагу на важливість ідей М. М. Гернета про попередження злочинів, необхідність проведення ресоціалізації, а також звертає увагу на погляди вченого стосовно жорсткості і безглуздості царської каральної системи.

З числа сучасних українських вчених творчим внеском М. М. Гернета в юридичну науку розроблявся В. В. Щукіним, який вивчаючи історію пенітенціарної служби. Так, В. В. Щукін у своїй роботі досліджував внесок М. М. Гернета в історію російської пенітенціарної системи, дав характеристику кримінальної політики і тюремного законодавства Російської імперії з середини XVIII ст. до початку XX ст. [174]. Робота практично не зачіпає питань соціології кримінального права, причин злочинності, роботи установ, створених М. М. Гернетом з вивчення цього небезпечного явища.

Для уточнення даних про біографію М. М. Гернета інтерес представляє робота сучасної української дослідниці О. В. Сокальської, яка виявила родинні зв'язки з М. М. Гернета з видатним ученим-офтальмологом, академіком В. П. Філатовим, а також академіком, видатним математиком О. М. Криловим [156]. Вона звертає увагу й на те, що кожен з трьох видатних учених був лауреатом Сталінської премії в галузі науки, яку отримали О. М. Крилов у 1941 р., В. П. Філатов у 1944 р., М. М. Гернет у 1947 р. У своїй роботі О. В. Сокальська вказує, що інтерес до соціології кримінального права з'явився у М. М. Гернета під впливом професора М. В. Духовського. Цей учений одним

з перших в російській юриспруденції поставив проблему злочинності як складного соціального явища. Ця обставина вплинула на підготовку М. М. Гернетом дисертації «Соціальні фактори злочинності», захищеної 14 червня 1906 р. У своїй статті О. В. Сокальська наводить цікаві дані про опонентів дисертації – М. В. Давидова, приват-доцента юридичного факультету Московського університету, який працював раніше головою московського окружного суду, і приват-доцента С. В. Познишева, відомого в дореволюційній Росії фахівця з юридичної психології. Підводячи підсумок свого дослідження, О. В. Сокальська вказує, що багато з висновків щодо кримінальної політики держави, сформульованих М. М. Гернетом, не втратили актуальності до сьогодні, зокрема, пом'якшення покарань неповнолітнім злочинцям, ширше застосування умовного засудження, заміна тюремного ув'язнення громадськими роботами, правовиховна робота.

У 2013 р. в Москві на юридичному факультеті Московського університету ім. Ломоносова проводилася конференція, присвячена шестидесятиріччю від дня смерті М. М. Гернета. За результатами даної конференції П. А. Філіпповим була підготовлена монографія «Професор М. Н. Гернет: життя і науково-творча діяльність», присвячена основним етапам творчої біографії вченого. В роботі викладена детальна біографія М. М. Гернета, містяться дані про те, що батько вченого М. О. Гернет жив в Одесі, служив секретарем міської думи, хоча автор не вказує на джерело цієї інформації. Така точка зору не відповідає дійсності з причини того, що секретарем Одеської Міської Думи працював однофамілець вченого А. Х. Гернет, який не мав родинних зв'язків з родиною науковця. У книзі опублікована копія диплома про закінчення Московського університету, яка підписана Головою юридичної комісії, відомим дореволюційним вченим М. Ф. Владимирським-Будановим. Монографія побудована за хронологічним принципом, містить короткий зміст опублікованих робіт без їх систематизації.

До другого напрямку робіт з вивчення творчої спадщини М. М. Гернета відносяться дослідження, присвячені становленню та розвитку соціології права. Однією з перших робіт цього напрямку стала праця Х. М. Чарихова, який продовжив дослідження вченого відносно факторів злочинності та до якої М. М. Гернет написав вступну статтю [170,с.59]. Розробка соціологічного напрямку досліджень в рамках підходу М. М. Гернета була продовжена А. А. Піонтковським в главі III «Причини злочинності», вчений розглядає соціологічні критерії злочинного діяння та пропонує виходити з презумпції суспільного впливу на виправлення засудженого [143, с. 67]. З погляду на процес гуманізації права, які відбуваються в сьогоденному світі у більшості країн відбулося скасування смертної кари тому представляє інтерес робота відомої російської дослідниці В. І. Бочкарьової, яка аналізувала погляди М. М. Гернета стосовно даної проблеми [17]. Так, В. І. Бочкарьова підготувала роботу, присвячену боротьбі М. М. Гернета за скасування смертної кари. В ній наводяться докази зібрані вченим стосовно зв'язку більшості найтяжчих злочинів з соціальними чинниками, що призвели до масового протесту з боку населення та спонукали осіб скоювати тяжкі злочини. При проведенні дисертаційного дослідження використовувалися роботи Ю. Г. Арзамасова, в яких досліджено наукові погляди С. А. Муромцева, М. М. Ковалевського, М. М. Коркунова та представників американської реалістичної школи Джерома Френка та Карла Ллевелліна [5]. При вивченні девіантної поведінки та причин вчинення суїцидів сучасна дослідниця М. В. Саакян розглядала розробки М. М. Гернета стосовно цієї проблеми [151]. Учений використала результати досліджень М. М. Гернета щодо впливу соціальних факторів на суїцидальну активність, а також обґрунтування причинно-наслідкового зв'язку між алкоголізмом і наркоманією та різними видами злочинів. Вчений на підставі зібраної на той час інформації підтвердила висновки М. М. Гернета стосовно зв'язку між алкоголізмом та пияцтвом зі злочинністю. Дослідження контролю з боку суспільства над особами, які схильні до вчинення злочину та девіантної поведінки, проводилися

знаним російським вченим Я. І. Гілінським [52]. Учений досліджував вплив економічних факторів на кількість випадків вживання алкоголю та вказував, що аналогічні розробки на початку 30-х років минулого століття проводив М. М. Гернет. На підставі зібраних даних, Я. І. Гілінський приходить до аналогічного з М. М. Гернетом висновку стосовно того, що введення «сухих законів» призводить до збільшення виготовлення самогону, розширенню контрабанди спиртного, вживання сурогатів. Я. І. Гілінський вказує на необхідність застосування при проведенні соціологічних досліджень у сфері кримінального права таких методів як спостереження, опитування, аналіз документів, використовуючи методологічні підходи М. М. Гернета. О. С. Демко вказував, що в роботі «Кримінальне право» М. М. Гернет реалізував ідею поєднання юридичного і соціологічного підходів в дослідженні проблем кримінального права та приділив велику увагу висвітленню проблем цієї сфери в історико-соціологічному аспекті [60]. Значну увагу історичному досвіду дослідження соціології кримінального права, проведеного М. М. Гернетом, присвятила сучасна дослідниця А. В. Данчевська [58]. Дослідниця вивчала бібліографію кримінальної злочинності в радянській і пострадянській періоди та значну увагу приділила статті М. М. Гернета, яка містилась в збірці «Злочинний світ Москви», що відображала кримінальну ситуацію та найбільш поширені види злочинів, вчинені в столиці СРСР.

Сучасні російські вчені продовжують активні наукові дослідження у сфері соціології та етапів становлення соціології девіантної поведінки, у зв'язку з чим фахівці звертаються до внеску М. М. Гернета в розвиток соціології кримінального права. Так Ю. Ю. Комлев [104] називає М. М. Гернета одним із прогресивних юристів ХХ ст., який розширив коло соціологічних досліджень з вивчення таких явищ як алкоголізм, вживання наркотиків, суїцидальна поведінка, проституція. Вчений вказує на доцільність методології, використаної М. М. Гернетом, яка заснована на методах статистики, анкетування, спостереження за формальними показниками особистостей злочинців і видами вчинених ними злочинів.

Сучасна російська дослідниця В. Е. Лоба [123], досліджуючи соціологічну школу в кримінальному праві, звертає увагу на внесок в її розвиток, зроблений М. М. Гернетом. Дослідниця підтримує точку зору М. М. Гернета стосовно того, що злочинність залежить від фізичних, індивідуальних і соціальних факторів, які треба розглядати з урахуванням їх історичної динаміки.

У сучасних науковців значний інтерес викликають підходи М. М. Гернета до історичної динаміки кількості та рівня самогубств після закінчення Першої світової війни. Так, в дослідженнях В. А. Ядова показано, що тенденції кількості самогубств після Другої світової війни приблизно співпадають з показниками, які зібрані М. М. Гернетом після Першої світової війни [175]. Учений використовує доктринальні підходи М. М. Гернета стосовно соціальних причин вчинення суїцидів, їх розподілення в залежності від пори року та статі. Інтерес викликає та обставина, що дослідження В. А. Ядова, проведені на підставі даних, зібраних в 70-80-х рр. минулого століття, збігаються з розробками М. М. Гернета стосовно сезонного розподілу числа самогубств: максимум припадає на весняно-літній період, а мінімум – на осінньо-зимовий.

Важливим напрямком досліджень М. М. Гернета, які знайшли своє продовження у сучасний період, була динаміка кримінального законодавства стосовно дітовбивства. Так, Ю. С. Бондаровер аналізує статистичні дані, зібрані М. М. Гернетом стосовно кількості жінок, звинувачених, виправданих та засуджених за дітовбивство у 1876–1885 рр. [13]. Вчений значну увагу приділяє соціологічним причинам вчинення цього злочину, які наводить М. М. Гернет, відкидає такі пояснення, як характер злочинця та відсутність жалості до новонародженого.

В даний час набуло актуальності питання щодо створення дитячого кодексу, в якому повинні розглядатися положення про цивільно-правовий статус дитини, права на виховання, забезпечення інтересів і всебічний розвиток. Цій проблемі присвячується означена стаття А. Р. Бахман [9], в якій автор досліджує положення книги М. М. Гернета «Соціально-правова охорона

дитинства за кордоном і в Росії». Автор звертає увагу на необхідність врахування соціальних факторів при вирішенні питання про охорону материнства, виховання неповнолітніх, заходи боротьби з бездоглядними, злочини, вчинені неповнолітніми. А. Р. Бахман підтримує точку зору М. М. Гернета про необхідність розгляду соціальних чинників злочинності, які визначаються положенням дитини в сім'ї, можливостями батьками забезпечити нормальне виховання і здобуття спеціальності неповнолітніми. Процес створення дитячого кодексу розроблявся Н. М. Крестовською, яка вказує на необхідність включення до нього матеріально-правових, організаційно-правових та процесуально-правових інститутів [113, с.78].

В рамках проведення дисертаційного дослідження розглядалися питання поглядів М.М. Гернета стосовно: розробки проблеми використання смертної кари [98]; соціологічного підходу до права [88, 101]; внеску вченого у формування радянської школи соціології кримінального права [90, 91, 94, 101]; історії кримінального права [100], відношення духовенства до смертної кари [87]; особливості юридичної відповідальності неповнолітніх [89, 92, 97]; основні напрямки наукової діяльності вченого [95, 96].

Підводячи підсумок досліджень, присвячених творчому внеску М. М. Гернета в юридичну науку, необхідно зазначити наступне. Більшість дослідників радянського та сучасного періоду розглядали роботи М. М. Гернета як фахівця з історії пенітенціарної служби, тюрмознавства. При цьому питання, пов'язані із соціологією кримінального права, порушувалися побіжно і дуже фрагментарно, незважаючи на ту обставину, що М. М. Гернет був одним з основоположників даного напрямку в Російській імперії та СРСР. Небагато уваги приділено методології дослідження, використаної М. М. Гернетом при вивченні ним суспільних причин злочинності та доктринальних поглядів на динаміку соціологічних факторів злочинності. З цієї причини такі прогалини потребують свого заповнення і цьому процесу присвячена дана дисертаційна робота.

1.2. Методологія та джерельна база дослідження

Проведення історико-правового дослідження, пов'язаного з юридично-біографічним напрямком, вимагає використання певної методології, що поєднує в собі досягнень юридичної науки та тих її галузей, в яких працював вчений. Як вказує С. К. Бостан, під методологією історії держави та права слід розуміти багаторівневу, інтегральну систему світоглядних теоретичних конструкцій та інструментальних засобів, за допомогою яких пізнаються процеси виникнення та еволюції держави і права, визначаються закономірності та тенденції їх розвитку, вдосконалюється понятійно-категоріальний апарат історико-правової науки [14, с.50]. Р. Д. Лукіч доводить, що у дослідженні правових явищ можуть використовуватись описова та директивна методологія за допомогою якої створюється оцінка ефективності методів дослідження [124, с.28]. У практичному плані методологія історико-правової науки знаходить відображення в загальнонаукових та спеціальних методах, що будуються на певних принципах, підходах, концепціях, теоріях, способах, прийомах пізнання. На думку Ю. М. Оборотова, методологія юриспруденції традиційно спрямована на вивчення станів правової системи, виявлення сукупності значень характерних для системи величин, іменованих параметрами стану [140]. На думку вченого, правова система перебуває в постійній зміні, тобто відбувається зміна станів і, таким чином, змінюються параметри, які визначають стан правової системи. В свою чергу В. В. Дудченко вказує що методологічні дослідження – найнеобхідніша передумова своєчасного і адекватного поступу юриспруденції [75]. Методологія дослідження виконує три функції: отримання і створення нових знань; набуття цього знання у вигляді нових понять, категорій, законів, гіпотез, ідей, теорій; організація використання нових знань в практичній діяльності. Реалізація цих функцій може суттєво допомогти у вивченні правової спадщини М. М. Гернета з причини того, що вчений працював в Російській імперії, воєнного комунізму, періоду НЕП та

тоталітарного Сталінського режиму, та змушений був враховувати точку зору правлячої верхівки.

Метод – це упорядкований і організований спосіб діяльності, спрямований на вирішення певного практичного або теоретичного завдання. З цієї причини при розгляді методів досліджень, які використовувались у написанні дисертаційної роботи, було враховано точку зору В. М. Сирих стосовно того, що метод правової науки являє собою органічно цілісну систему, яка має рису інтегративності з властивостями, які можуть бути не притаманні складовим її елементам [160, с.163].

Враховуючи численні зміни у суспільно-політичній системі, що проходили в Російській імперії та Радянському Союзі, вивчення процесу формування наукових поглядів М. М. Гернета потребувало використання принципу історизму. На думку В. В. Завальнюка, історизм в юриспруденції вимагає оцінювати правову реальність об'єктивно, нетелеологічно, у зв'язку з історією даного народу та її конкретними обставинами [76]. Використання цього принципу потребувало виявлення взаємозв'язків між суспільно-політичними процесами та напрямками досліджень М. М. Гернета, які проводилися в конкретних історичних умовах. Так, наукові дослідження у сфері соціології кримінального права почалися в умовах відносної лібералізації царського режиму, пом'якшення цензури, можливості публікувати свої наукові розробки, брати участь в конгресах криміналістів та спілкуватись з відомими представниками закордонної юридичної науки. З іншого боку, у період сталінських репресій у 30-х–50-х рр. минулого століття існували офіційні заборони на соціологію, тому М. М. Гернет був змушений зосередитися на написанні «Історії царської тюрми», в деякі з розділів якої ввійшли дослідження, пов'язані із соціологією кримінального права [27,28,29,30].

З огляду на складність формування і динаміку зміни наукових поглядів М. М. Гернета, дослідження проводилося згідно з ідеєю Д. А. Керімова стосовно того, що у загальному ланцюгу пізнавального руху думки утворюються «опорні пункти», «вузлові ланки», до числа яких відносяться

етапи наукової діяльності вченого [86]. Одночасно з цим кожна наступна «ланка» не може бути зрозуміла і осмислена без попередньої, що дозволило розглянути науковий доробок вченого як єдиний нерозривний процес пізнання. Такий підхід використовує в своїх дослідженнях М. А. Дамірлі, який вказує, що використання принципу історизму передбачає розгляд правової історії як послідовного, хронологічно точного відтворення сукупності тих явищ і фактів, які потрапляють до розряду феноменів права, де мають місце і випадкове, і необхідне, і індивідуальне, унікальне і загальне, що не повторюється і повторюється [57]. Достовірність такого твердження доводиться при розгляді творчої біографії М. М. Гернета, який в 1902 р. приїхав на стажування до Німеччини, де познайомився з найбільш відомим на той історичний період криміналістом, професором Ф. Лістом і відвідував його семінари. Під впливом ідей німецького вченого М. М. Гернет почав наукові розробки у сфері соціології кримінального права, систематизовані в його монографії «Соціальні фактори злочинності» [46]. З іншої точки зору В. І. Музика вказує, що принцип історизму концентрує в собі методологічні установки діалектики і означає підхід до дійсності, як до такої, що змінюється в часі і розвивається [133]. У процесі наукового дослідження, як зауважує М. С. Кельман, однією з методологічних проблем юридичної науки є зіставлення існуючих парадигм, світоглядів, типів мислення тощо, виявлення в них загального і особливого, а також розробка методології такого дослідження [85]. Іншою складністю при проведенні даного дослідження була необхідність досліджувати різні за своїм змістом дореволюційний та радянський періоди творчої діяльності вченого. Так, в радянський період вченому довелося дотримуватися методів діалектичного матеріалізму, згідно з якими за соціалізму відсутній соціальний комплекс факторів, що сприяє вчиненню злочину. В сучасних умовах, на думку Х. Бехруза, вдосконалення методології юридичної науки вимагає ломки стереотипів, підвищення загальної культури в правовому житті суспільства, сміливості, радикалізму, високої юридичної кваліфікації [10]. Виходячи з цієї позиції вченого, дослідження творчого внеску М. Н. Гернета в юридичну науку

вимагає звернення до реальної дійсності, наприклад, розгляд критики вченого антропологічного напрямку, якому присвячено в сучасній юриспруденції вкрай незначний обсяг літератури.

Системний підхід дозволив проаналізувати історико-правові явища у сфері юридично-біографічного напрямку в сукупності соціальних зв'язків, виявлення цілого та його частин. Проведення розгляду наукової спадщини М. М. Гернета як цілісної правової системи за допомогою системного підходу дозволило виявити деякі особливості творчого шляху вченого. Наприклад, в дореволюційний період ученим була зібрана значна кількість інформації стосовно соціальних причин злочинності, що дало змогу у 20-і рр. минулого століття створити систему Кабінетів з вивчення особистості злочинця та злочинності, які працювали за методиками, створеними вченим.

Значна кількість наукових праць М. М. Гернета присвячувалась шляхам вирішення таких потреб суспільства як боротьба зі злочинністю, алкоголізмом, суїцидами та наркоманією. Розглядаючи шляхи вирішення цих складних проблем М. М. Гернет розробляв методику ресоціалізації злочинців, шляхи змін відношення суспільства до таких осіб створення закладів для осіб, які звільнилися з місць покарання. Вивчення підходів вченого до вирішення таких потреб суспільства може бути проведено за допомогою потребового підходу, який на думку П. М. Рабіновича, зумовлений суспільним життям, потребами людей та встановлює ролі, функції інших предметів і явищ у задоволенні конкретних потреб людей [149]. Реалізація потребового підходу дозволила виявити шляхи реалізації М. М. Гернетом такої потреби значної частини тодішнього суспільства як скасування смертної кари. Починаючи з 1905 р., вчений активно проводить суспільну та наукову діяльність, спрямовану на скасування цієї міри покарання в царській Росії. Результатом цього процесу стала підготовка вченим збірника «Проти смертної кари» 1906 р. [147], монографій «Смертна кара» 1913 р. [44], «Революція, зростання злочинності та смертна кара» 1917 р. [42] та статті «Немає більше смертної кари», опублікованої в 1917 р. в газеті «Клич».

При виконанні дисертаційного дослідження використовувався об'єктивний підхід, який дозволив об'єктивно дослідити творчу спадщину М.М. Гернета без ідеологічних штампів, яких повинні були дотримуватись дослідники його творчості у радянський період. За допомогою такого підходу здійснювався аналіз даних М. М. Гернета стосовно різкого збільшення випадків вчинення злочинів у стані алкогольного сп'яніння, яка фіксувалася у 20-30-х рр. минулого століття. Об'єктивний підхід застосовувався при розгляді зібраних вченим матеріалів у монографії «Моральна статистика», що дало змогу дослідити негативні наслідки використання наркотичних речовин та збільшення в тодішньому СРСР числа випадків суїциду [32]. На підставі цього підходу з'ясовано, чому М. М. Гернет не вказує справжніх причин цього явища, а лише пропонує заходи, згідно з якими можна зменшити кількість випадків використання наркотиків та алкоголю.

Основою даної роботи є діалектичний метод, який забезпечує вивчення правової спадщини М. М. Гернета у розвитку та з урахуванням загальних законів пізнання. Цей метод застосовувався при аналізі наукових розробок М. М. Гернета стосовно особливостей історії розвитку соціології права, впливу на злочинність суспільно-політичного ладу та соціологічних факторів.

Розглядаючи діалектику Г.В.Ф. Гегеля, сучасний науковець І. М. Даньшин [59, с. 30] доводить, що співіснування двох взаємно суперечних сторін становлять сутність руху та є протилежними явищами у розвитку суспільства. Такий підхід у використанні діалектичного методу для дослідження наукових здобутків М. М. Гернета дозволив розглянути погляди вченого стосовно смертної кари, які ґрунтувались на недоцільності використання цього виду покарання та засобу який не зменшує кількості скоєних злочинів. За допомогою діалектичного методу вдалося дослідити зміну поглядів М.М. Гернета стосовно соціологічних факторів злочинності тобто розглянути зміну підходів у їх визначенні в якості джерела статистичного матеріалу і до засобів за допомогою яких можна досягнути зменшення кількості скоєних злочинів. Діалектичний метод дозволив дослідити підходи М.М.

Гернета у розгляді протилежних поглядів стосовно смертної кари, які висловлювали представники вищого та нижчого духовенства, причому обидві групи посилалися на одне джерело у вигляді Біблії. Наприклад, як доводить М. М. Гернет, вище духовенство у багатьох країнах виступало за збереження смертної кари, а прості священики вказували на її жорстокість та необхідність скасування.

До числа спеціальних методів, використаних при написанні дисертації, відносяться: юридико-біографічний, структурно-функціональний, соціологічний, історико-генетичний, правової компаративістики, статистичного аналізу, абстрагування.

Юридично-біографічний метод дав змогу встановити зв'язок та взаємний вплив між творчим шляхом вченого та динамікою розвитку правових поглядів науковця. На думку О. Н. Ярмиша, правові ідеї наукові розробки неможливо достовірно дослідити, не звертаючись до життєвого шляху, світогляду, духовного світу їхніх творців [177, с. 4]. Так, користуючись цим методом, було встановлено, що важливим етапом біографії вченого стало закордонне стажування у Франції, Бельгії, Голландії, Німеччини та Італії, під впливом якого М. М. Гернет почав проводити дослідження в сфері соціології права. Враховуючи складність використання юридико-біографічного методу, І. Б. Усенко запропонував методу, направлену на ґрунтовний розгляд творчого шляху науковця, яка складається з наступних шести пунктів: 1) належність діяча до історичного й культурного процесів в українських землях, його роль в українському житті та активний вплив на нього; 2) високопрофесійна діяльність особи за певним фахом в українських землях, якщо вона була прикладом для інших її сучасників, а здобутки отримали визнання того суспільства, в якому вона жила; 3) участь особи у політичному, суспільному і культурному житті українства на українських землях, що були загарбані іншими державами, і на чужині; 4) активна діяльність українців за походження у чужоземному середовищі, якщо вони не зазнали повної денационалізації і свідомо пропрацювали як на українство, так і на держави

проживання; 5) діяльність особи в українських землях від імені іноземних держав, якщо при цьому вона свідомо чи несвідомо була спрямована і на розвиток української економіки, освіти, науки, культури; б) наявність неодноразових згадок про особу у важливих історичних джерелах, історико-правовій літературі, спогадах сучасників, архівних фондах і колекціях [166,с. 15]. Незважаючи на те, що М. М. Гернет ніколи не працював на Україні, запропонована І. Б. Усенком методика може бути частково використана у дослідженнях історії формування та розвитку особистостей, наукових пошуків і здобутків М. М. Гернета, а також для з'ясування його внеску в соціологію права.

Структурно-функціональний метод є одним із основних у проведеному дослідженні через те, що він забезпечує структурні зв'язки між окремими напрямками наукових досліджень, проведених М. М. Гернетом. Цей метод дозволяє об'єднати їх в єдине ціле за одним критерієм, в якості якого були взяті дослідження у сфері соціології, проведені в різні історичні періоди. Використання цього методу дозволило розглянути та проаналізувати складові частини досліджень М. М. Гернета, на підставі яких вчений сформулював соціологічну теорію кримінального права. В ній кожне правове положення має своє призначення для доведення доцільності, необхідності ефективних дій суспільства у напрямку зниження рівня злочинності. У багатьох своїх інших працях М. М. Гернет вказує на тісний взаємозв'язок та вплив соціальних факторів на види, кількість злочинів, їх розподіл по місяцях та періодах року. Застосування зазначеного методу дозволило М. М. Гернету розглянути вплив діяльності депутатів соціалістів у округах де вони здобули перемогу на рівень злочинності та визначити місце покарань у моделях соціалістів-утопістів та в моделі, запропонованої А. Менгером [127]. Одночасно з цим, досліджуючи систему покарання, М. М. Гернет вказує на недоцільність використання смертної кари, яка може бути використана представниками пануючих класів, судами та іншими органами державної влади з метою придушення будь-якого опору.

Соціологічний метод дозволив зрозуміти розроблений М. М. Гернетом підхід до вивчення злочинності та злочинців. Застосування цього методу, на думку Н. М. Крестовської, дозволяє подолати односторонність історико-правових досліджень і дозволяє підійти до розгляду правових явищ з різних позицій юридичної науки [112]. Досліджуючи взаємозв'язок соціології та юриспруденції, М. М. Гернет вказував, що злочини існують впродовж всього періоду існування людства і є об'єктивною реальністю. За допомогою соціологічного методу вдалося розглянути дослідження М. М. Гернета в яких вчений доводить, що злочинність є стійким явищем, здатним постійно рухатися, змінюватися, коливатися. Соціологічний метод дозволив дослідити методику М. М. Гернета стосовно розгляду нормативно-правових актів, виданих в Російській імперії, в Радянському Союзі, інших країнах «під соціологічним кутом зору». Таким чином вдалося розглянути виявлені М. М. Гернетом тенденції розвитку соціології права та їх відображення в змісті прийнятих нормативно – правових актів. За допомогою цього методу вдалося вивчити погляди М. М. Гернета стосовно того, що завдання соціології не карати злочинців, а запропонувати засоби їх перевиховання, зміни психології та поведінки в суспільстві. На підставі соціологічного методу було проведено дослідження причин підготовки М. М. Гернетом пропозицій зі створенням Кабінетів з вивчення особистості злочинця та злочинності, які функціонували при місцях ув'язнення де разом з працівниками цих установ знаходилися студенти юридичного факультету Московського університету, які збирали інформацію стосовно злочинців. Застосування цього методу дозволило дослідити погляди М. М. Гернета на це явище, на підставі реальних соціальних явищ, а не на рівні абстрактних категорій. З цієї причини його використання сприяло розгляду правової спадщини М. М. Гернета у зіставленні з розвитком суспільства та наукової думки кінця XIX – середини XX ст. При цьому слід враховувати обізнаність науковця з більшістю виданих на той час публікацій з проблем соціології кримінального права, які включали в себе праці вчених класичної, антропологічної та соціологічної шкіл кримінального права.

Використання *історико-генетичного методу* дало змогу розглянути доробок М. М. Гернета у виявленні причинно-наслідкових зв'язків між кількістю злочинів та соціологічними факторами. Цей метод дав змогу проаналізувати інформацію М.М. Гернета стосовно наявності кореляційного зв'язку між кількістю злочинів та такими факторами, як вік, стать, пора року, рівень освіти, національність, бідність, ціни на хліб, умови життя людей. Зібрана інформація стосовно наукових здобутків вченого дала змогу зробити практичні висновки стосовно впливу цін на продукти харчування на кількість злочинів, а також особистих характеристик злочинців на характер вчинених ними злочинів. До числа результатів використання цього методу можна навести аналіз зібраних М.М. Гернетом даних стосовно наступного: а) серед вбивць найбільша кількість злочинців припадає на людей з низьким рівнем освіти чи її відсутністю; б) бідність є досить широким поняттям та сама по собі не може бути основним фактором у вчиненні злочину; в) на неповнолітніх та молодь у віці до 21 року припадає найбільша кількість крадіжок; г) у сфері політичних злочинів найбільша кількість людей припадає на вік від 30 до 40 років; д) подорожчання хліба та інших продуктів харчування завжди призводить до збільшення рівня злочинності. Іншим висновком використання став розгляд пропозицій вченого стосовно прийняття нормативно-правових актів, спрямованих на поліпшення умов життя, проведення ресоціалізації, забезпечення працею осіб звільнених з місць позбавлення волі.

В дисертаційному дослідженні за допомогою *методу правової компаративістики* здійснено вивчення підходів М.М.Гернета до конкретних правових явищ шляхом зіставлення окремих рис, властивостей з іншими, що мають ознаки подібності. Застосування цього методу дає можливість виявити загальне та особливе у поглядах М.М.Гернета на злочинність, в межах одного історичного періоду (синхронне порівняння), або на різних етапах їхнього розвитку (діахронне порівняння). Синхронне порівняння дало можливість розглянути погляди вченого на причини злочинності та розглянути запропоновану М.М Гернетом власну соціологічну теорію злочинності. За

допомогою цього методу виявлені підходи М.М. Гернета стосовно висновків, щодо гуманістичних ідей юристів, починаючи з Ч. Беккарія і до початку ХХ ст. Метод правової компаративістики дозволив розглянути висновки М.М. Гернета стосовно необхідності скасування смертної кари, заборони тортур, тілесних покарань, а також застосування умовного осудження, пом'якшення кримінальної відповідальності жінок, дітей. На рівні діахронного порівняння вивчалися погляди М. М. Гернета стосовно дії соціальних факторів на злочинність в період існування Російської імперії та Радянського Союзу на число випадків наркоманії, алкоголізму, самогубств.

Важливе значення у дослідженнях поглядів М.М. Гернета стосовно соціологічних факторів злочинності, мало застосування *методу статистичного аналізу*. Цей метод дозволив розглянути підходи М.М. Гернета стосовно оцінки ефективності дореволюційного та радянського кримінального законодавства, які вчений проводив за допомогою анкетування та збору даних стосовно особистої інформації злочинців. За допомогою цього методу були проаналізовані виявлені М.М. Гернетом групи населення, які схильні до вчинення злочинів. Наприклад, серед осіб, які займалися в СРСР самогонварінням, більшість були жінками; серед осіб, які скоювали злочини проти порядку управління, більшість була чоловіки.

Метод абстрагування ґрунтується на уявному виділенні істотних властивостей предметів і одночасному відволіканні від приватних (окремих) його властивостей. В його основі лежить прийом сходження від абстрактного до конкретного, тобто перехід від абстрактної схеми до наукового осмислення конкретного факту. Застосування цього методу дозволило зосередити увагу на головних, визначальних поглядах М. М. Гернета стосовно соціологічних факторів злочинності, недоцільності використання смертної кари, відсутності впливу ідей соціалістів в окремих регіонах на кількість вчинених в них злочинів. З іншого боку, такий підхід не дозволив відволікатися на значний масив несуттєвої, другорядної інформації, яка мала виключно доказове значення. За допомогою методу абстрагування вдалося дослідити методику

М.М. Гернета яка ґрунтувалась на системі анкетних листків, які дозволили провести збір інформації стосовно віку, статі, умов життя, забезпеченості працею, видів вчинених злочинів. Таким чином, було доведено, що на підставі «очищеної інформації» вченому вдалося виявити зв'язок між індивідуальними даними злочинців і видами вчинених ними злочинів.

Підводячи підсумки розгляду методологічної основи дослідження, слід звернути увагу на позицію у даному питанні відомого українського юриста М. В. Костицького [111]. Вчений вказував, що необхідно відмовитися від ієрархії методології, що визначається як філософська, загальнонаукова, конкретно-наукова. Такий підхід також використовувався при проведенні дослідження творчого шляху та внеску М.М. Гернета у соціологію права з причини необхідності вивчення ролі окремих соціологічних факторів, психології злочинців, історичних особливостей розвитку права. На думку М. В. Костицького, при використанні методології дослідження слід розташувати по горизонталі різні методи і використовувати їх ученим за власним вибором. Одночасно з цим, вчений пропонує не замінити методологію філософськими теоріями з причини того, що філософія – це не лише теорія і вчення, а етика, естетика, політична філософія, яка виступає як світоглядний комплекс [110]. Таким чином методологія конкретного наукового дослідження може виглядати як складна мозаїка різних методів. Така пропозиція вченого також застосовувалась при написанні даної дисертаційної роботи, що було результатом специфіки досліджуваної проблеми, яка складалася з багатьох напрямків соціології та кримінального права.

Застосування розглянутого комплексу методів, підходів та концепцій стало ефективним інструментом у дослідженні творчого внеску М. М. Гернета в соціологію кримінального права.

Одним з основних елементів виконання дослідження є його джерельна база, а саме, сукупність (система) джерел різноманітних типів, родів, видів та різновидів, що акумулюють оптимальну інформацію про історичний процес, явища, подію. В історичному джерелознавстві використовується відповідна

методика, яка послуговує детальному та об'єктивному розгляду змісту використаних джерел. В цілому, методика джерелознавства – це система методів, прийомів, засобів та правил здійснення всього комплексу робіт, пов'язаних із пошуком, виявленням, відбором джерел. У процесі дослідження внеску М. М. Гернета в соціологію права використано значну кількість історико-правових джерел, які несли інформацію про творчий шлях вченого, напрямки досліджень, які проводилися ним в Російській імперії та Радянському Союзі. Одночасно з цим за допомогою праць таких вчених як Х. М. Чарихов, Д.А. Дріль, С.В. Познишев, М.О. Неклюдов, С.К. Гогель та ін. розглядалися особливості вчинених злочинів, рівень життя та умови проживання, різні питання, пов'язані з економікою, а також особливі характеристики злочинців.

До основних джерел, які використовувались в роботі належать монографії ученого, серед яких найбільш значущими були «Суспільні причини злочинності» (1906 р.), «Злочин та боротьба з ним у зв'язку з еволюцією суспільства» (1914 р.), «Моральна статистика» (1922 р.), «Злочинність та самогубства під час війни та після неї» (1927 р.), а також роботи, які містять певні концептуальні положення, пов'язані з соціологією кримінального права.

Значна кількість матеріалу, присвяченого питанням соціології кримінального права, містилася в дореволюційних журналах «Право», «Руське багатство», «Вісник права», «Сучасний світ», в радянських – «Право і життя», «Проблеми злочинності», «Вісник статистики», «Адміністративний вісник», «Радянська юстиція», «Статистичний огляд», «Соціалістична законність», «Наукове слово», «Радянська книга», «Бюлетень управління РК міліції м Москви», «Бюлетень Центрального статистичного управління», «Радянська держава і право», «Вчені записки Всесоюзного інституту юридичних наук», «Вчені записки московського університету».

Велику кількість матеріалів про сім'ю М. М. Гернета вдалося почерпнути з опублікованих в журналі «Каторга і заслання» листах: «Листи П. Л. Лаврова з Вологодського заслання», «Листи каракозовця до М. О. Гернета», «Листи М.А. Моткової до Н. О. Гернет». Значну частину своїх досліджень

М. М. Гернет публікував на сторінках газет «Юридична газета», «Новий шлях», «Клич». Важливим джерелом інформації стосовно особистості, творчого шляху, створених М. М. Гернетом Кабінетів з вивчення особистості злочинця та злочинності були матеріали Державного архіву Одеської області:

1. Відомість про рух окремих досліджень Одеського Кабінету з вивчення особистості злочинця та злочинності за березень 1923 р.
2. Відомість на видання жалування співробітникам Одеського Кабінету з вивчення особистості злочинця та злочинності за березень 1923 р.
3. Накази та постанови Одеського губвиконкому, протоколи комісії, кошториси та довідки по місцевому бюджету установ та Одеського Кабінету з вивчення особистості злочинця та злочинності за липень 1922 р.
4. Доповідні записки Одеського губернського суду, списки народних слідчих та листування з округами та Одеського Кабінету з вивчення особистості злочинця та злочинності за січень 1923 р.
5. Протоколи (копії) засідань президії окружного виконавчого комітету та Одеського Кабінету з вивчення особистості злочинця та злочинності за лютий 1927 р.

На додаток до цього, при виконанні дослідження використовувалися нарративні джерела – спогади різних учених стосовно спільної праці та наукових досліджень М. М. Гернета. Так, О. А. Герцензон підготував стислий біографічний огляд творчого шляху вченого, який помістив в передмові до «Історії царської тюрми». Інший радянський науковець, Б. С. Утєвський написав особисті спогади стосовно вчених юристів, серед яких значне місце виділив М. М. Гернету. При проведенні дослідження вивчались рецензії на праці М. М. Гернета підготовлені відомим юристом науковцем П. І. Люблінським.

1.3. Історичні етапи розвитку творчої особистості М. М. Гернета

Останніми десятиріччями в юриспруденції відбулося формування нового напрямку, який отримав назву юридично-біографічного. Цінність цієї сфери

пов'язана з необхідністю висвітлити доктринальні погляди та наукові розробки дослідників минулого, які можуть значно допомогти при вирішенні аналогічних проблем правового життя сьогоденної України. Одночасно з цим, завдяки працям сучасних українських вчених О. Ф. Скакун, О. Н. Ярмиша, О. Л. Копиленка, Б. І. Тищика та інших науковців, пройшов перехід досліджень у цій сфері на якісно новий рівень, тобто від хронологічного відтворення фактів біографії до визначення соціальних, наукових, інтелектуальних умов формування творчої особистості. З іншого боку, такий підхід дозволяє відновити забуті імена, серед яких значне місце посідає заслужений діяч науки РРФСР, лауреат Сталінської премії, доктор юридичних наук, професор Михайло Миколайович Гернет.

Особливістю творчого шляху вченого є те, що М. М. Гернету вдалося стати відомим фахівцем кримінального права як в Російській імперії, так і в Радянському Союзі. Значні наукові знання, творчі здібності, величезна працьовитість М. М. Гернета, уміння знайти нові підходи до вирішення проблем кримінального права дало змогу ученому отримати офіційне визнання з боку радянської влади.

Михайло Миколайович Гернет народився 12 липня 1874 р. в м. Ардатів Симбірської губернії в родині різночинців. Цей історичний період характеризується піднесенням революційного руху, в якому основною силою були різночинці-народники, дехто з яких вважали тероризм найбільш ефективним засобом боротьби з російським самодержавством. Батько науковця – Микола (Карл) Олександрович Гернет походив із родини ліфляндських дворян, які потрапили на військову службу за Петра I. Відомо, що дід вченого, Олександр Карлович Гернет, був спадковим дворянином та мав звання титулярного радника, служив на посаді штаб-лікаря в м. Нова Ладога. Дані про нього записані у дворянській родословній книзі Санкт-Петербурзької губернії. Свою освіту батько вченого здобув у Павлівському кадетському корпусі, після чого отримав звання офіцера [168, с. 143]. Навесні 1866 р. Микола Гернет був заарештований по справі Каракозова, який вчинив замах на життя імператора

Олександра П. М. Гернет утримувався у Петропавлівській фортеці. Після проведення слідства батько вченого був засланий до Вологодської губернії, конкретно – до міста Тотьма, де зблизився з видатним теоретиком-народником П. Л. Лавровим, членом організації «Земля і воля», редактором журналу «Вперед», згодом учасником Паризької комуни. Разом з П. Л. Лавровим батько вченого у лютому 1870 р. організував втечу з місця заслання, але був заарештований та був направлений отримав новий термін заслання до глухого містечка Ардатів Симбірської губернії. В подальшому М. А. Гернет довгий час служив помічником керівника Симбірського удільного відомства, де отримав звання колезького асесора.

Представляє значний науковий інтерес реконструкція родословної матері ученого Надії Миколаївни Гернет-Філатової, яка була народною вчителькою (рис. 1.1). Дід з боку матері, Микола Михайлович Філатов був родовим дворянином, мав звання штабс-капітана російської армії. Він мав брата – Федора Михайловича Філатова (1768–1851), син якого – Петро Федорович Філатов – став земським лікарем (1853–1919), а онук Володимир Петрович Філатов (1875–1956) – видатним вченим-офтальмологом, академіком, Героєм Соціалістичної Праці, лауреатом Сталінської премії. Таким чином, Михайло Миколайович Гернет і Володимир Петрович Філатов були троюрідними братами, загальною характерною рисою яких стали наукові досягнення, що дозволили їм отримати високу оцінку вченого співтовариства і держави. Згідно з витягом з дворянського родоводу, який наведено П. О. Філіповим, у сім'ї Миколи Олександровича Гернета та Надії Миколаївни Гернет-Філатової було ще троє дітей: Володимир Миколайович Гернет (1870–1929 рр.); Микола Миколайович Гернет і Надія Миколаївна Гернет (1877–1943 рр.), професор математики, яка померла від голоду в період ленінградської блокади (рис. 1.1) [168, с. 10–11].

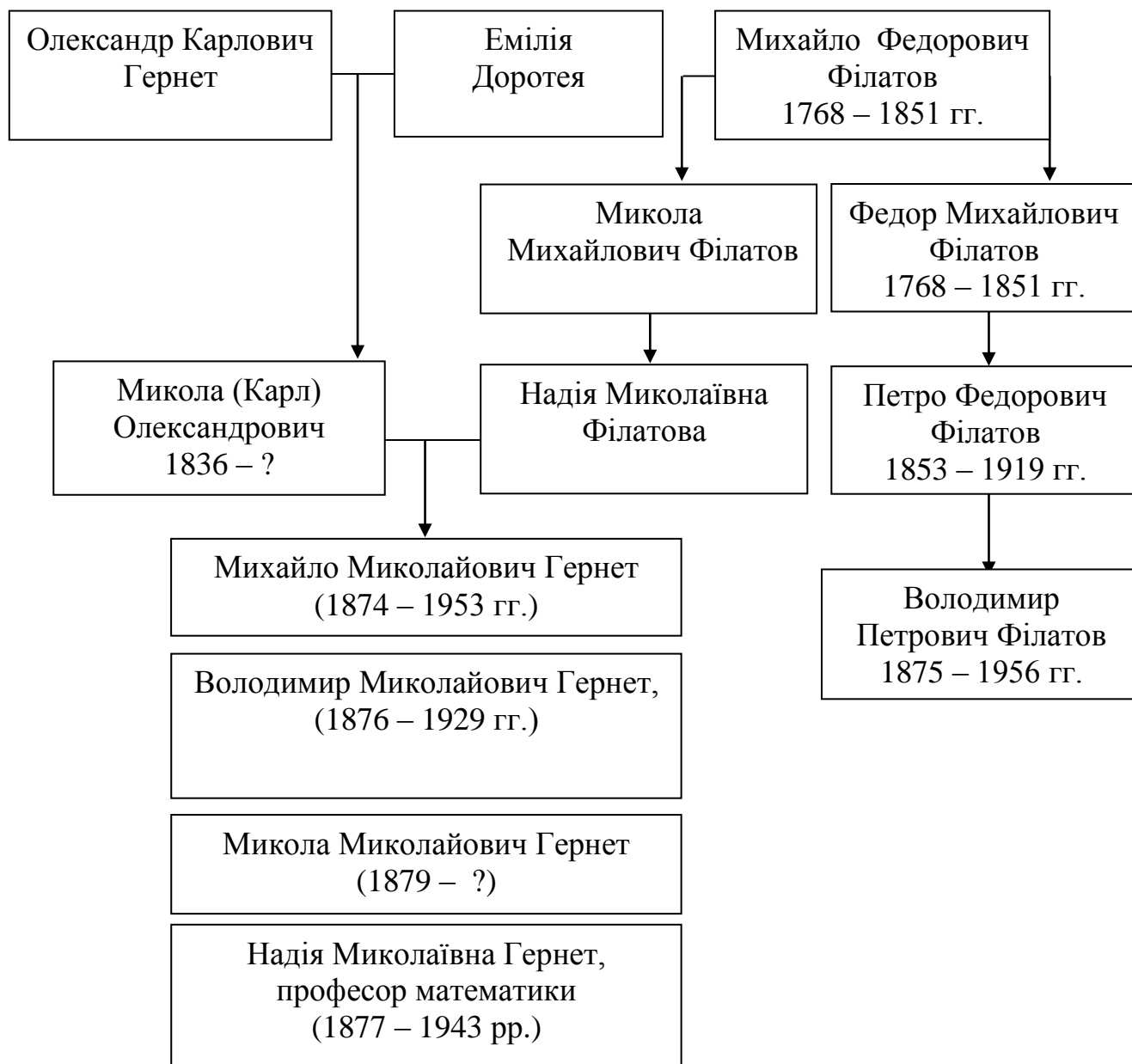

Рис. 1.1. Генеалогічне дерево сім'ї Гернетів

Атмосфера сім'ї, в якій ріс і виховувався М. М. Гернет, була наповнена революційними ідеями, ненавистю до самодержавства, мрією про нове суспільство, вільних і рівноправних людей. Саме революціонери, різночинці, народники, представники тогочасної інтелігенції, серед яких був П. Л. Лавров, склали коло спілкування родини Гернетів. Погляди цих людей сприяли підвищенню рівня освіти та збагачували його знаннями. За даними історії дослідника родини Гернетів, О. М. Блохінцева, в родині Гернетів була величезна бібліотека, а більшість книг відносилась до забороненої літератури,

що суттєво вплинуло на світогляд ученого та напрямки його наукових досліджень. Інтерес до історії царських в'язниць, який знайшов відображення у п'ятитомному виданні, присвяченому цьому питанню, був пов'язаний з оповіданнями батька про каземати Невської куртини, де він утримувався в якості політичного в'язня.

Дослідження наукової біографії М. М. Гернета дозволяє виділити 5 етапів на підставі критерія у вигляді особливостей творчої біографії ученого: а) 1893–1902 рр. – навчання у Московському університеті, початок практичної діяльності у якості помічника присяжного повіреного, отримання золотої медалі за дипломну роботу; б) 1902–1904 рр. – наукове стажування за кордоном, відвідування лекцій професора Ф. Ліста у Берліні; в) 1904–1919 рр. – робота на посаді приват-доцента, пізніше після захисту дисертації «Суспільні причини злочинності» – на посаді професора юридичного факультету Московського університету; г) 1919–1942 рр. – наукова дослідницька та педагогічна робота у сфері соціології злочинності та організація в різних містах СРСР Кабінетів з вивчення особистості злочинця та злочинності; д) 1942–1953 рр. – професор юридичного факультету Московського університету, початок роботи над п'ятитомною монографією «Історія царської тюрми», в змісті якої приділено багато уваги питанням соціології кримінального права та за яку у 1947 р. вченому була присуджена Сталінська премія. Життя вченого скінчилося 16 січня 1953 р. у Москві.

З 1887 по 1893 рр. М. М. Гернет навчався в Симбірській гімназії, в тій же, де отримали освіту В. І. Ульянов (Ленін) та голова Тимчасового уряду О. Ф. Керенський. В 1893 р. він вступив до юридичного факультету Московського університету, де в студентські роки (1893–1897) став активним членом нелегальної студентської організації. За ініціативою М. М. Гернета в університеті видавався нелегальний студентський журнал під назвою «Свободный голос», в якому він публікує ряд своїх статей і здійснює редакторську роботу. Цей період в історії Російської імперії характеризується збільшенням числа марксистських гуртків серед студентства під впливом

революційного руху. Одночасно з навчанням в університеті М. М. Гернет починає працювати помічником присяжного повіреного разом з істориком А. І. Яковлєвим, який згодом, за радянських часів став членом-кореспондентом Академії наук СРСР. За їх ініціативою був організований гурток для спільного вивчення праць Карла Маркса та інших теоретиків соціалістичного напрямку. З часом поліція, дізнавшись про місце зібрання гуртка, провела обшук на квартирі вченого в момент проведення засідання його членів та заарештувала його учасників, серед яких був брат В. І. Леніна – Д. І. Ульянов, а М. М. Гернет потрапив під її негласний нагляд. З цієї причини наглядач університету визнав М. М. Гернета політично неблагонадійним, а пізніше не затвердив постанову юридичного факультету щодо його підготовки до отримання звання професора.

У 1897 р. М. М. Гернет закінчив університет, отримавши золоту медаль за наукову працю «Про вплив юного віку на кримінальну відповідальність» (її текст було знайдено П. О. Філіповим у фондах Російської державної бібліотеки), після чого був залишений в університеті з метою підготовки для отримання професорського звання по кафедрі кримінального права. За даними М. Д. Шаргородського, в своїй роботі М. М. Гернет неодноразово критикував різні види покарання, що застосовувались до юних злочинців [173, с. 78]. М. М. Гернет вважав, що ув'язнення неповнолітніх не досягає своєї мети, їх краще повернути до родини, адже обстановка в сім'ї може попередити вчинення нових злочинів. В деяких випадках набагато ефективніше помістити таких злочинців у виховні освітні установи, де вони отримують освіту та професійну кваліфікацію [173]. Зі студентських років вчений значну увагу приділяв кримінальному праву, яке вивчав під керівництвом відомого дореволюційного юриста, професора М. В. Духовського. Цей науковець одним з перших російських вчених поставив питання про вивчення причин та умов злочинності як соціального явища. Дослідженню цього наукового напрямку Михайло Гернет присвятив значну частину своєї творчості та видав більше ніж 300 наукових робіт. Першу наукову працю М. М. Гернета – статтю «Питання адвокатської етики», в якій вчений розглядає питання поведінки адвоката, його

взаємовідносин з органами досудового слідства та зі злочинцями, було опубліковано 1897 р. в «Юридичній газеті», де вчений заявляє про себе в якості поважного дослідника. Завдяки своєму таланту і працьовитості М. М. Гернет успішно здає магістерські іспити і навесні 1902 р. залишається працювати на кафедрі кримінального права.

I. Навесні 1902 р. після читання пробних лекцій М. М. Гернет отримав посаду приват-доцента і почав працювати на кафедрі кримінального права юридичного факультету Московського університету, де займався науковою і педагогічною діяльністю до 1911 р.

Згідно з існуючим в дореволюційній Росії положенням підготовки науковців, у 1902 р. учений отримав закордонне відрядження з метою збору матеріалів для написання дисертаційного дослідження «Соціальні фактори злочинності» [46]. Молодий учений напружено працював в найкращих європейських бібліотеках Берліна, Гейдельберга, Парижа, Рима, слухає лекції видатних криміналістів – професор Ф. Ліста у Берліні, знайомився з працями італійських учених Чезаре Ломброзо, Енріко Феррі, Габріеля Гарда.

У цей період вчений відвідував кримінологічні музеї, в'язниці Італії, Франції, Німеччини, Швейцарії, Бельгії, де детально вивчав тюрмознавство та питання каральної політики цих країн. Він прочитав курс лекцій у Вищій школі соціальних наук для емігрантів у Парижі і Новому вільному університеті Брюсселя. Результатом цього наукового відрядження стала підготовка низки наукових статей – «Злочинність у Франції» [39], «Американські реформаторії» [24], «Злочинність у Бельгії» [37], «Злочинність в Сербії».

III. Після повернення у 1904 р. до Росії М. М. Гернет продовжував працювати до 1911 р. приват-доцентом в Московському університеті, де читав курс лекцій із Загальної і Особливої частин кримінального права. На підставі зібраних наукових матеріалів 14 червня 1906 р. вчений захистив дисертацію на тему «Суспільні причини злочинності». Інтерес М. М. Гернета до популяризації досягнень науки проявився у відкритті за його ініціативою музею кримінального права Московського університету. Під впливом подій революції

1905–1907 рр. М. М. Гернет розпочав нову тему, присвячену питанням застосування смертної кари. За ініціативи вченого в 1909 р. було видано збірник «Про смертну кару. Думка руських криміналістів» [139]. Дослідження змісту цієї роботи показує, що М. М. Гернет був принциповим і послідовним противником застосування смертної кари як кримінального покарання. Восени 1911 р. в Російській імперії пройшла хвиля страйків, протестів, виступів робітників, селян та студентів. З метою запобігання нової революції 11 січня 1911 р. Рада Міністрів Російської імперії видає постанову «Про недопущення в стінах вищих навчальних закладів студентських зборів», згідно з якою обов'язком поліцейських чинів є вжиття швидких і рішучих заходів проти них [26,с.13]. Видання цього документа призвело до того, що у Московському університеті почалися студентські зібрання, результатом яких стали арешти і виключення студентів з цього навчального закладу. Як вказує М. Д. Шаргородський, 4 грудня 1911 р. студенти оголосили триденний страйк проти агресивних дій поліції [173,с. 52]. Невдоволені поведінкою студентів і університетської адміністрації, міністр народної освіти Російської імперії Л. А. Кассо звільнив ректора університету професора О. А. Мануйлова, його помічника і проректора. Окремим циркуляром були заборонені усі зібрання, а більшість студентів була виключена з університету. На знак протесту проти такого свавілля 130 професорів, доцентів і викладачів, серед яких був і М. М. Гернет, покинули університет [173,с. 22].

Після цих бурхливих подій М. М. Гернет продовжив свою викладацьку діяльність в Народному університеті Шанявського, де організовував бібліотеку і музей та завідував ними, одночасно з цим почав читати лекції в народних університетах Москви, Харкова, Нижнього Новгорода, Ростова-на-Дону та інших містах імперії. В цьому ж 1911 р. вчений обирається професором на кафедру кримінального права Петербурзького психоневрологічного інституту. В 1913 р. М. М. Гернет за результатами своїх досліджень видав нову монографію «Смертна кара», в якій розглядав історію цього виду покарання [44]. У ній проаналізовано відповідне законодавство, методи проведення і

статистика застосування смертної кари у різних країнах світу перед Першою світовою війною. До монографії увійшов розділ, присвячений викладенню точок зору різних політичних діячів, відомих людей, письменників з приводу скасування цього виду покарання. У 1914 р. в світ вийшло нове монографічне дослідження вченого «Злочин і боротьба з ним у зв'язку з еволюцією суспільства», за яке М. М. Гернет отримав премію Російської Академії наук [34]. В цій монографії ретельно досліджено питання історії розвитку злочинності, причини і умови цього явища та загальні проблеми запобігання злочинності і боротьби з нею. Вчений критикував антропологічний напрям вивчення злочинності, розроблюваний Ч. Ломброзо, Е. Феррі й Р. Гарофало, які дійшли висновку про те, що причини злочинності містяться в особистості злочинця, в його уроджених анатомічних, фізіологічних, психічних і моральних властивостях [33, с. 202]. Доводячи безпідставність цих поглядів, вчений використав результати дослідження соціологічної школи науки кримінального права, а праці А. Бонгера, П. Лафарга, Н. Коляяні, які розробляли теорії про соціальні фактори злочинності. Аналізуючи вплив на злочинність таких чинників, як вік, стать, раса, спадковість, фізичні і соціальні фактори, вплив криміногенної ситуація в місцях проживання, сімейний стан, алкоголізм тощо, автор дійшов висновку, що основним фактором злочинності є соціальні умови життя, бідність, відсутність безробіття. 1911 р. М. М. Гернет видав монографію «Дітовбивство: Соціологічне і порівняльно-юридичне дослідження», а в 1912 р. світ побачила нова праця вченого «Діти-злочинці» [49]. У монографії «Дітовбивство» М. М. Гернет з позиції представника соціологічного напрямку юриспруденції аналізував об'єктивну сторону цього злочину та досліджував характерні риси «особистості злочинця» – матері новонародженого [48, с. 168]. На думку вченого, його висновки могли сприяти удосконаленню чинного в Російській імперії законодавства та підвищенню його ефективності. В основу праці «Діти-злочинці» була покладена програма «Дитяча злочинність і заходи боротьби з нею», яка складалась з трьох частин. Перша частина – «юридична» – характеризує відповідальність «юних злочинців» згідно з імперським

законодавством. Друга частина – соціологічна – розкриває зміст факторів, які впливали на стан дитячої злочинності. Третя – політична, в якій досліджувалася історія виникнення і розвиток «дитячих судів» за кордоном.

IV. Однією з перших монографій М. М. Гернета, написаних після Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 р., стала «Революція, зростання злочинності і смертна кара» [42]. Робота присвячувалася актуальному для того часу питанню – дослідженню змісту постанови Тимчасового уряду від 18 березня 1917 р. про скасування смертної кари в Росії. Вчений підтримував видання цього нормативно-правового акту і вважав цю обставину важливою подією в гуманізації законодавства колишньої Російської імперії. Новий етап в творчій та науковій діяльності М. М. Гернета розпочався після Жовтневої революції. Перемога революції дозволила у 1919 р. М. М. Гернету повернутися на кафедру кримінального права Московського університету, приступити до завідування бібліотекою юридичного факультету та музеєм кримінального права. В цей період він працював головою ним же організованого бюро допомоги особам, звільненим по амністії, і членом комітету допомоги звільненим політичним в'язням. У 1918 р. М. М. Гернет організував Народний університет під Москвою, де був обраний головою, працював на курсах підготовки судових працівників, співробітників пенітенціарних установ, а також у Другому державному університеті м. Москви. На початку 1919 р. радянська влада провела заходи з повної ліквідації старих юридичних факультетів, які не задовольняли її потреби. Натомість було створено факультети суспільних наук з оновленим складом викладачів, куди був запрошений М. М. Гернет на кафедру кримінальної соціології. Значною заслугою М. М. Гернета була організація нових науково-практичних та науково-дослідницьких установ. За ініціативою М. М. Гернета було створено Центральне статистичне управління РРФСР, яке пізніше стало всесоюзним. В цій установі М. М. Гернет з 1919 по 1930 рр. завідував відділом моральної статистики, який займався збором інформації щодо кількості засуджених з розмежуванням за видами злочинів, кількістю неповнолітніх, числом

самогубств, кримінальних злочинних абортів та алкоголізму. Зібрані дані стали основою підготовленої в 1922 р. монографії вченого «Моральна статистика» [32], в якій досліджено значний статистичний матеріал, що охоплював Радянську Росію та інші країни світу: Францію, Англію, Данію, Італію, Швейцарію, Німеччину, Бельгію. Значним досягненням М. М. Гернета була організація видання статистичних щорічників, форма звітності яких була розроблена ним особисто.

Навесні 1923 р. за ініціативою адміністративного відділу Московської Ради депутатів з метою дослідження статистичних даних щодо громадян, які перебували в московських арештних домах, було сформовано група вчених - криміналістів, кримінологів, психіатрів, статистиків та антропологів. Організатором проведення цього дослідження та його координатором став М. М. Гернет. На основі проведених досліджень вченого у 1924 р. вийшла збірка «Злочинний світ Москви», в якій містилась стаття М. М. Гернета «Татування в місцях ув'язнення міста Москви», до якої він написав передмову [144]. У 1923 р. за участю М. М. Гернета було організовано перший в СРСР Кабінет з вивчення особистості злочинця та злочинності. Пізніше, у 1925 р., на основі цього закладу був створений Державний інститут з вивчення кримінальної та виправно-трудової політики при Прокуратурі СРСР та Народному комісаріаті юстиції РСФРР, який пізніше було перетворено на Всесоюзний інститут юридичних наук Міністерства юстиції СРСР. В цьому інституті М. М. Гернет був головою соціально-економічної секції, а також членом комітету із завідування експериментально-пенітенціарним відділом. Одночасно з цим вчений брав активну участь в редагуванні наукових праць інституту, зокрема був співредактором збірника «Проблеми злочинності».

У 1924 р. світ побачила нова праця вченого «Соціально-правова охорона дитинства за кордоном та в Росії» [45].

У 1925 р. М. М. Гернет розпочав новий напрямок досліджень, в результаті чого вийшла книга «В тюрмі. Нариси тюремної психології» [25]. На думку вченого, відбування покарання у місцях позбавлення волі призводить до змін

людської поведінки та психології. Соціальна ізоляція негативно впливає на психіку засудженого: загострюються міжособистісні конфлікти, виявляються агресивність і ворожість у відносинах, виникають фрустраційні стани. Суворий побут закладу, система заборон і обмежень, екстремальні умови існування, свавілля міжособистісних спілкувань сприяють формуванню своєрідних регуляторів відносин – звичаїв і традицій злочинної сфери [25,с. 40]. У 1927 р. М. М. Гернет видав фундаментальну монографію обсягом майже у 300 сторінок «Злочинність і самогубство в часи війни і після неї» [41]. Зазначена праця складалася з 4-х розділів, присвячених питанням кримінальної статистики під час Першої світової війни і після неї, статистики злочинності і покарань, статистики злочинності у зв'язку з різними соціальними умовами, статистики самогубств за роки війни та в період після її закінчення. Інтерес представляє наявність в монографії об'ємного додатку, що складається з 14 частин, які включають різні статистичні дані, показники та інформацію з кримінальних справ. У 1928 р. М. М. Гернету у зв'язку з його тридцятирічною науковою діяльністю Всесоюзний Центральний Виконавчий Комітет (ВЦВК) присвоїв звання Заслуженого діяча науки РРФСР. Починаючи з 1930 р., М. М. Гернет мав великі проблеми із зором, про що свідчать спогади його учня, професор О. А. Герцензона [50]. Автор згадує, як в 1922 р., слухаючи лекції М. М. Гернета в Московському університеті, він зауважив, як важко було М. М. Гернету навіть при яскравому освітленні прочитати витяги з літературних джерел. В кінці 20-х рр. вчений скаржився, що вже зовсім не бачить силует свого співрозмовника, а вже на початку 30-х рр. М. М. Гернет остаточно втратив зір. Незважаючи на значні проблеми зі здоров'ям, вчений продовжує свою як педагогічну, так і наукову діяльність. В період з 1932 по 1938 рр. М. М. Гернет, добре володіючи іноземними мовами, склав понад 70 листів огляду іноземної літератури з криміналістики і кримінального права. Майже 25 років вчений працював сліпим і в цей період його надійним помічником була дружина Олександра Василівна Гернет, яка допомагала вченому в підготовці його наукових праць. Особливо слід відзначити її внесок в

створення та підготовку до друку п'ятитомного видання «Історія царської тюрми». Особливості підготовки цього п'ятитомного видання та деякі факти з біографії М. М. Гернета наведені в праці одного з учнів вченого А. А. Піонтковського, який окрім цієї роботи досліджував розробки вченого в сфері кримінальної статистики [142]. В подальшому саме О. В. Гернет збила бібліографію наукових праць свого чоловіка, яка складається з його монографій, статей в журналах та збірниках, перекладів, статей в енциклопедичних словниках та рецензій на російські книги та монографії. За значний особистий внесок у розвиток радянського кримінального права 29 червня 1936 р. Академія наук СРСР присвоїла М. М. Гернету вчене звання доктора юридичних наук без захисту дисертації. Добре розуміючи необхідність систематизації наукової літератури, у період з 1936 по 1937 рр. вчений склав збірник матеріалів дореволюційної кримінальної, воєнно-кримінальної і воєнно-морської кримінальної статистики за історичний інтервал протягом 100 років під назвою «Бібліографічний вказівник літератури з криміналістики». Паралельно з цим багато статей М. М. Гернета було опубліковано в іноземних журналах французькою, німецькою, італійською мовами. Це статті, присвячені вивченню злочинності, дитячої злочинності, абортів, тюремної психології, а також роботи, присвячені діяльності Державного інституту з вивчення злочинності та злочинця.

V. Починаючи з 1942 р., М. М. Гернет повернувся до юридичного факультету Московського університету. По закінченню Великої Вітчизняної війни М. М. Гернет досліджував злочини, вчинених німецько-фашистськими загарбниками. На підставі результатів зібраних матеріалів учений підготував монографію «Злочини гітлерівців проти людяності» [36]. Пізніше, 6 липня 1946 р. учений виступає з доповіддю на пленарному засіданні всесоюзної конференції у Всесоюзному інституті юридичних наук, присвяченому результатам роботи Міжнародного трибуналу в Нюрнберзі. У 1944 р. Президія Верховної Ради СРСР за значний внесок у розвиток юридичної науки та у зв'язку з його сімдесятиріччям нагородила М. М. Гернета орденом Трудового

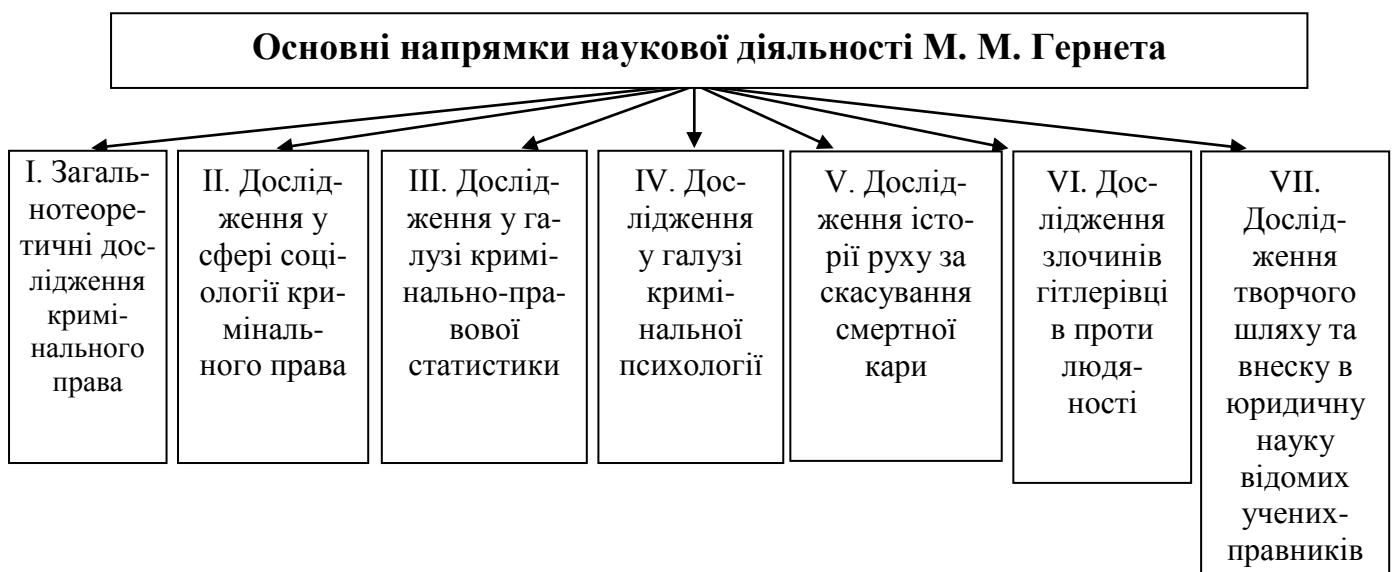
Червоного Прапора. Починаючи з 1937 р., М. М. Гернет приступив до підготовки багатотомного видання історичного дослідження, присвяченого царській тюрмі. З цією метою він вивчав історичну, історико-юридичну літературу, численні спогади колишніх політичних каторжан. Крім того, збирає статистичні матеріали про каральну політику царизму за період більш ніж півтора століття років, відвідує різні місця ув'язнення, що збереглися від царського ладу та були перетворені на музеї: Петропавлівська фортеця, Шліссельбурзька каторжна тюрма, Орловський каторжний централ, Выборзька фортеця. Ця праця завершується підготовкою п'яти томного дослідження «Історія царської тюрми». Перший том вийшов у світ в 1941 р., другий – в 1946 р. За ці два томи автору Постановою Ради Міністрів Союзу РСР від 6 червня 1947 р. була присуджена Сталінська премія. Третій том був опублікований в 1948 р., після чого в 1951 р. здійснене повне перевидання всіх трьох томів. Четвертий і п'ятий томи дослідження вийшли вже після смерті автора в 1954 і в 1955 рр. Згодом Всесоюзний інститут юридичних наук підготував повне п'яти томне видання, яке виходило впродовж 1960–1963 рр. Всі томи монографічного дослідження були побудовані згідно з єдиним планом: кримінальна політика, тюремне законодавство відповідного періоду, умови утримання, особливості режиму тюрем, таких як Петропавлівська, Шліссельбурзька, монастирські фортеці та загальнокримінальні тюрми. Історія розвитку російської пенітенціарної системи аналізується автором в тісному взаємозв'язку із соціологією кримінального права та з генезисом історичних, революційних подій і гострих політичних та економічних проблем, що впливали на суспільство Російської імперії.

Видатний юрист, педагог і науковець М. М. Гернет помер 16 січня 1953 р. на вісімдесятому році свого життя. Творчий внесок цього ученого, його наукові надбання, які характеризуються широким спектром різних напрямків, представляють значний інтерес для сучасної юридичної науки, соціології кримінального права, кримінології та потребують своєї подальшої розробки.

1.4 Основні напрямки наукової діяльності М. М. Гернета

Звертаючись до аналізу наукової творчості М. М. Гернета, варто насамперед зазначити, що вчений був представником соціологічного напрямку в юриспруденції і, зокрема, соціологічної школи у кримінальному праві. На додаток до цього, вчений, враховуючи широкий світогляд, високий рівень знань, займався дослідженням в різних сферах юриспруденції. Розглядаючи творчу спадщину ученого, необхідно виділити 7 напрямків, за якими М. М. Гернет проводив свої дослідження: 1) загальнотеоретичні дослідження кримінального права; 2) дослідження у сфері соціології кримінального права; 3) дослідження у галузі кримінально-правової статистики; 4) дослідження у галузі кримінальної психології; 5) дослідження історії руху за скасування смертної кари; 6) дослідження злочинів гітлерівців проти людства; 7) дослідження творчого шляху та внеску в юридичну науку відомих учених-правників.

Таблиця 1.1

Виходячи з такої систематизації, доцільно розглянути зміст кожного з цих напрямків.

I. Загальнотеоретичні дослідження кримінального права. Результатом наукової роботи М. М. Гернета у зазначеному напрямі став підготовлений ним розділ у колективній монографії «Основні поняття російського державного, цивільного і кримінального права» 1907 р. [47]. В ньому вчений виділив чотири історичні етапи його розвитку, які відрізнялись підходами до кваліфікації складу злочинів та системи покарань, до якої входили страта, заслання, різні види ув'язнення, позбавлення честі і прав, майнові покарання. В радянський період М. М. Гернетом було підготовлено коментар до загальної частини Кримінального кодексу РРФСР 1926 р. та до статей Особливої частини, присвячених майновим злочинам. В цій роботі учений дав коментарі до ст. ст. 180, 199 Кримінального кодексу, аналізуючи такі поняття як крадіжка, систематичне розкрадання, особливо великі розміри викраденого. У коментарі до ст. 181 М. М. Гернет розкрив зміст таких злочинів як купівля завідомо краденого, грабіж, розбій, привласнення, розтрата майна, шахрайство, фальсифікація предметів споживання, здирство тощо. В подальшому, працюючи в Державному інституті з вивчення злочинності, М. М. Гернет ухилявся від участі в складанні проектів нового кримінального кодексу, основ кримінального законодавства СРСР з причини протесту через збереження в них смертної кари. У підручнику «Кримінальне право» М. М. Гернет виклав повний курс Загальної частини кримінального права, яку учений побудував, використовуючи оригінальний підхід до структури роботи. Так, М. М. Гернет в першій частині монографії викладає значний обсяг матеріалу з історії науки кримінального права та застосування окремих видів покарання, у другій частині автор розглядає питання класифікації злочинів та злочинців, виділяє їх характерні риси та групи осіб, які проявляють схильність до вчинення цих злочинів. Главу «Суб'єкт злочину» М. М. Гернет присвячує не розробленим на той історичний період питанням осудності і винності [35].

II. Дослідження у сфері соціології кримінального права. Початок цих досліджень був покладений в монографії вченого «Суспільні причини злочинності» 1906 р. [33], в якій значну частину матеріалу присвячено

основним факторам злочинності: стать, раса, вік, сімейний стан, умови життя, бідність, ціни на хліб. Інтерес представляє заключна частина роботи під назвою «Кримінальне право майбутнього», в якій автор розвинув ідеї соціалістів-утопістів про заохочення громадян за правомірну поведінку окремих громадян суспільства з одночасною відмовою від смертної кари, тілесних покарань, заміні їх суспільною доганою, просвітницькою діяльністю, роботою з молоддю. Питання, пов'язані із соціологією права, розглядались практично у всіх подальших дослідженнях М. М. Гернета. Так, у збірнику «Проти смертної кари» вчений вказує на необхідність заміни доктрини залякування, покладеної в основу царського законодавства, на теорію виправлення злочинця і подальшу ресоціалізацію [147].

У монографії «Кримінальне право і соціалізм» М. М. Гернет зазначав, що несправедливий економічний лад є основною причиною злочинності й висловлював сподівання, що соціалістичне перетворення умов життя здатне позитивно вплинути на це явище й зменшити рівень злочинності. У роботі «Дітовбивство. Соціологічне та порівняльно-юридичне дослідження» М. М. Гернет розглядав фактори, що призводять до вчинення цього злочину [48]. Вчений підкреслював, що це суто «жіночий» вид злочину, здебільшого вчинюваний молодими, у віці до 22 років, жінками, а сприятливими його факторами є: неперебування злочинниці у шлюбі; економічні чинники, а саме – належність суб'єкта злочину до незаможних класів; місцевість – найчастіше дітовбивства вчиняються у селах. Цей комплекс питань знайшов своє відображення в роботі «Злочини та боротьба з ними у зв'язку з еволюцією суспільства», в якій основне місце присвячене детальному викладу факторів злочинності. У радянський період питання соціології кримінального права розкривалися в роботах вченого «Моральна статистика» 1922 р., «Злочинність та самогубство під час війни та після неї» 1927 р., «Злочинність за кордоном та в СРСР» 1931 р.

III. Дослідження у галузі кримінально-правової статистики. Учений у своїх наукових працях широко використовував такі методи, як опитування,

анкетування, спостереження, експеримент, ранжування (структурування). У своїй монографії «Моральна статистика» учений дослідив історію виникнення цього наукового напрямку, навів дані кримінальної статистики в різних державах Європи [32,с. 163]. М. М. Гернет зробив висновок про збільшення числа злочинів у післявоєнні періоди, зміну їх видів та соціальних показників злочинців. Так, призов до армії осіб, зайнятих в торгівлі і промисловості, в деяких випадках веде до зменшення злочинів в цій сфері, але при цьому зростає проституція, незаконне виготовлення спиртних напоїв, випадки вживання наркотиків. Учений вказує на значний внесок у вивчення злочинності, що зробив професор Адольф Прінс, який багато років очолював тюремні відомства Бельгії та був одним з перших дослідників, що використовував статистичні методи у вивченні соціальних причин злочинності. У монографії М. М. Гернета зібрана інформація про організацію кримінальної статистики в Німеччині, Австрії, Сербії, Болгарії, Швейцарії, Данії, Норвегії і Італії. Наводяться дані про статистику неповнолітніх злочинців Німеччини, Франції, Італії та інших країн.

З метою узагальнення наукових знань про злочинність та її причини за ініціативою М. М. Гернета в 1925 р. в Москві почав роботу Державний інститут з вивчення злочинності. Учений складав методики стосовно порядку збору статистичних даних за такими напрямками: а) з'ясування причин злочинності або окремих злочинів; б) вивчення ефективності методів боротьби зі злочинністю; в) вивчення впливу на стан ув'язнених пенітенціарної системи г) вивчення особистих даних окремих злочинців для з'ясування особливостей скоєних злочинів. За ініціативою М. М. Гернета було створено відділ моральної статистики в Центральному статистичному управлінні, основним завданням якого був збір даних стосовно кількості та характеру вчинених злочинів. З метою дослідження злочинного світу Москви вчений почав збирати статистичні дані стосовно кількості злочинів та отримав результат стосовно того, що на першому місці стояли крадіжки, на другому – бандитизм, на третьому – шахрайство [32,с.181]. На додаток до цього вчений збирав статистичні дані

стосовно кількості алкоголіків, наркоманів, а також осіб, засуджених за таємне винокуріння і самогоноваріння.

IV. Дослідження у галузі кримінальної психології. Одним з основних робіт ученого, що належать до цього напряму, є збірка статей «Злочинний світ Москви» 1924 р., до змісту якої увійшли роботи В.І. Куфаєва, Є.К. Краснушкіна, В.Р. Якубсона, Л.А. Скляра та ін. [144]. В ній учений провів аналіз різних видів злочинів, вчинених на території м. Москви, та психології злочинців. На підставі зібраних даних про слідчі справи, що перебували у провадженні московської міліції, вчений виконав систематизацію інформації стосовно таких злочинів, як розбій, грабіж, конокрадство, крадіжка, шахрайство, підпали. При цьому вчений при проведенні анкетування з'ясував особливості психології злочинців та причини вчинення цих злочинів. Окремі статті збірки було присвячено створенню психологічних портретів окремих грабіжників, вбивць, рецидивістів, злодіїв, шахраїв. У своїй роботі М. М. Гернет досліджує психологію неповнолітніх злочинців та доводить, що основними причинами злочинності неповнолітніх є відсутність опіки з боку держави та родини, безпритульність і в деяких випадках складна сімейна атмосфера. Так, досліджуючи психологію дітей-злочинців, які покинули родину, вчений вказує, що малолітні серед них складають 64%, неповнолітні – 17%, а підлітки у віці 16–18 – 19%. На підставі цих даних М. М. Гернет вказує на необхідність зміни психології неповнолітніх злочинців шляхом направлення їх в сирітські будинки, які можуть забезпечити здобуття освіти та нормальні умови перебування неповнолітніх. Варто врахувати дослідження, проведене М. М. Гернетом, що стосується психологічних причин татуювання в місцях позбавлення волі. Наведено дані про випадки демонстрації татуювань за гроші на публічних зборах, виставах. Вчений звертає увагу на зв'язок татуювань з характером вчинених злочинів, професією злочинців, їх національністю та релігійними переконаннями. Одним з ефективних напрямів боротьби із злочинністю, на думку М. М. Гернета, була проблема вивчення тюремної психології.

Учений звертав увагу на малу ефективність відриву арештанта від інформації про громадське життя і різних подій шляхом введення тюремних заборон. Так, у своїй роботі «В тюрмі. Нариси тюремної психології» 1925 р. М. М. Гернет звертає увагу на погіршення психологічного стану політичних арештантів внаслідок заборони користування газетами, журналами в місцях позбавлення волі [25]. В анкетах, зібраних М. М. Гернетом, за оцінкою тяжкості покарань одним з перших пунктів були скарги арештантів на заборону читання. В деяких виправних установах, за даними П. М. Ісакова, наприклад, в Одеському БГПР (Будинку громадських та примусових робіт) проводилася протилежна політика, – існувала бібліотека, було поставлено 9 вистав, проведено 11 кінотеатрів, функціонував струнний оркестр [82]. У своїй роботі М. М. Гернет наводить цікаві дані відносно літературно-художнього журналу під назвою «Бутирка», що видавався в московській пересильній в'язниці в 1906 р. Інший журнал шліссельбурзьких в'язнів носив назву «Винегрет», в ньому містилися спогади, вірші, статті з математики, статистики та економіки. Розбираючи архіви московської Таганської в'язниці, М. М. Гернет виявив рукописний журнал під назвою «В'язниця», в якому були розміщені економічні статті, художні твори, рецензії, а також деякі глави книги «Історія Росії». М. М. Гернет звертає увагу на необхідність зміни психології злочинців як одного з основних важелів впливу на їх поведінку. Такий погляд вченого знайшов відображення в роботі А. Ф. Зелінського, який пов'язував таке психологічне поняття як структура особистості з соціально-демографічними характеристиками засуджених та кримінально-правовою кваліфікацією вчинених злочинів [78]. Ідеї М. М. Гернета використовувались в дослідженні Ю. Ф. Іванова, який вказує, що використання психології повинно мати на мету консультаційно допомогти людині, спрямувати її поведінку в певні соціальні межі, допомогти їй у розв'язанні проблем [79, с. 51].

V. Дослідження історії руху за скасування смертної кари. Вчений був супротивником жорстких покарань та у своїх творах неодноразово висловлювався проти смертної кари і доводив низьку ефективність

застосування цього виду покарання. Учений систематизував свої погляди в монографії «Проти смертної кари» 1906 р. [147], в якій досліджується історія застосування страти у Франції, Німеччині, Англії. Інтерес представляє обґрунтований статистичними даними висновок, що зменшення кількості злочинів, за які передбачалося застосування страти, привело в Англії до зменшення загальної кількості злочинів. В окремому розділі роботи М. М. Гернет доводить безглуздя застосування страти з метою залякування, що своєю чергою має запобігти новим злочинам. Наводяться висловлювання відомих історичних діячів, у тому числі імператриці Єлизавети Петрівни, які вважали, що із злочинами потрібно боротися не шляхом застосування страти, а за допомогою освіти, виховання, підвищення рівня культури суспільства. У роботі проаналізовано праці відомих учених Георга Еллінека, Едуарда Бернштейна, Георга Брандеса, Еміля Бутру, Альфреда Круазе щодо застосування страти. В одній з них наводиться лист Георга Еллінека, в якому він вказує, що Росія, яка намагається ввійти до цивілізованих держав, повинна скасувати цей вид покарання. У роботі досліджуються протести громадських діячів, петербурзької групи «Союзу письменників», Пироговського союзу лікарів, союзу фармацевтів Росії, студентів С.-Петербурзької духовної академії, в яких вони вимагають від влади скасування смертної кари. Наводиться резолюція Другого з'їзду адвокатів, що проходив в жовтні 1905 р. в м. Москві, який прийняв рішення всіляко протидіяти застосуванню кари.

VI. Дослідження злочинів гітлерівців проти людяності. За матеріалами Нюрнберзького трибуналу М. М. Гернетом була підготовлена монографія «Злочини гітлерівців проти людяності», в якій учений систематизував злочини німецько-фашистських загарбників, за які їм довелося відповідати перед міжнародним трибуналом [36]. Показано, що гітлерівці вчиняли воєнні злочини проти мирного населення, військовополонених, заручників, проводили масові розстріли. Другим видом злочинів гітлерівців було знищення міст і сіл, пам'ятників культури, інших цінних об'єктів. Гітлерівці часто практикували вивезення витворів мистецтва, наукових

колекцій, інших культурних цінностей до Німеччини, що завдало непоправного збитку людству. Третім видом цих злочинів було утримання людей у в'язницях, концентраційних таборах в антисанітарних і нелюдських умовах. Вчений доводить абсолютну безпідставність ідей Гітлера відносно використання расових теорій і створення нового німецького суспільства. Так, учений досліджував закон 1933 р. «Про попередження спадково-хворого потомства», що передбачав знищення хворих і недієздатних громадян. В роботі доводиться, що гітлерівці порушували цілий ряд положень, правил ведення війни, закріплених у Гаазьких конвенціях, проводячи політику захоплення і вбивства заручників, масових вбивств населення. Учений звертає увагу на лицемірність гітлерівської пропаганди, докази якої були зібрані Надзвичайною комісією, що стосується знищення церков на окупованій ними території. М.М. Гернет вказує, що за підрахунками військових юристів, німецько-фашистські загарбники знищили і пошкодили 1670 церков, включаючи Успенську церкву Києво-Печерської лаври, Борисоглебський собор в Чернігові, Покровську церкву і дзвінницю, Софійський собор в Новгороді. При цьому учений наполягав на проведенні слідства, збору матеріалів, досудового розслідування злочинів гітлерівців і розгляд їх Нюрнберзьким трибуналом згідно з положеннями міжнародного права.

VII. Дослідження творчого шляху та внеску в юридичну науку відомих учених-правників. Розуміючи важливість розвитку юридичної науки, учений присвятив низку робіт діяльності видатних юристів. Так, в журналі «Вісник права» за 4 жовтня 1915 р. учений опублікував статтю, присвячену п'ятдесятирічному ювілею діяльності і юридичної практики А. Ф. Коні. У статті розглядається діяльність А. Ф. Коні як голови суду, його взаємовідносини з прокурором Синоду К.П. Победоносцевим, промова А. Ф. Коні на процесі над Вірою Засулич. Розглядаючи діяльність А. Ф. Коні на посаді прокурора, М.М. Гернет звертає увагу на неупередженість та слідування ним законності, що доводиться притягненням до кримінальної відповідальності ватажка дворянства, гусарського полковника, власника грального будинку,

мільйонера тощо. Учений досліджує теоретичні погляди Коні на злочини і покарання. М. М. Гернетом було зібрано матеріали стосовно виступів А. Ф. Коні в російській Думі щодо реформ кримінального, кримінально-процесуального, майнового права і судоустрою, а також його діяльність в комісії статс-секретаря Муравйова з перегляду Судових статутів Російської імперії.

Інша робота М. М. Гернета присвячена ювілею діяльності відомого російського юриста, професора і сенатора Володимира Костянтиновича Случевського. Цей учений входив до складу комісії, що займалася підготовкою і введенням в дію Судових статутів 1864 р. Паралельно з цим Случевський підготував ґрунтовний «Підручник російського кримінального процесу». У своїй статті М. М. Гернет звертає увагу на діяльність Случевського як професійного судді, спрямовану на збереження суду присяжних, щодо якого царським урядом готувався проект ліквідації. Окрім судової практики, В. К. Случевський брав активну участь в громадській діяльності юридичних товариств. Так, він був головою кримінального відділення петербурзького товариства, почесним керівником гільдії присяжних повірених, був одним із засновників і почесним членом товариства піклування про неповнолітніх злочинців.

Наступним відомим юристом, якому присвятив роботу М. М. Гернет, був професор Санкт-Петербурзького університету, член російської групи міжнародного союзу криміналістів, член Державної Ради Микола Степанович Таганцев [161]. Цей відомий учений, політичний діяч був прибічником ідеї скасування смертних вироків і страт, яку активно підтримував М. М. Гернет. М. М. Гернет звертає також увагу на діяльність М. С. Таганцева в Державній Раді Російської імперії з підготовки законопроектів щодо внесення змін до кримінального законодавства, спрямованого на пом'якшення покарань, використання інституту умовного засудження. Важливу роль М. С. Таганцева і його авторитет як видатного російського криміналіста М. М. Гернет доводить тим, що Таганцев був доповідачем з основних положень російського

Кримінального Уложення від 22 березня 1903 р., які проходили на з'їзді Міжнародного союзу криміналістів в 1910 р.

Таким чином, М. М. Гернет зробив помітний внесок у дослідження юридико-біографічного напрямку та дав можливість ознайомитися з особливостями наукової та організаційної діяльності видатних дореволюційних юристів.

Висновки до розділу 1

1. Розгляд історіографії за темою дисертації показав доцільність виділення двох груп наукової літератури. Праці, присвячені особистій біографічній інформації, та ті, в яких розглядається творчий внесок ученого в розвиток юридичної науки. До складу таких робіт увійшли дослідження, підготовлені учнями М. М. Гернета, серед яких найбільш відомими були О. А. Герцензон та А. А. Піонтковський; науковцями, які працювали разом з ученим: М. Д. Шаргородським, Д. П. Захаровим, Б. С. Утєвським, а також сучасними українськими та російськими дослідниками: С. В. Анощенковою, В. М. Сизовою, О. В. Сокальською, О. М. Блохінцевим, В. В. Щукінім та А. П. Філіпповим. Загальною особливістю цих робіт є розгляд творчого шляху ученого, його внесок у кримінальне право, тюрмознавство, які побіжно торкалися творчого внеску М. М. Гернета в соціологію права. Другий напрямок торкається робіт, які присвячувались загальним питанням кримінального права, в яких побіжно зачіпалися проблеми соціології. Автори цього напрямку використовували теоретичні розробки М. М. Гернета, ідеї ученого стосовно впливу соціальних факторів на злочинність та шляхи проведення ресоціалізації засуджених.

2. Дослідження творчої біографії ученого показало значний вплив на формування наукових поглядів М. М. Гернета його батька революціонера-різничинця, який був добре знайомий з літературою революційного напрямку, був засуджений та відбував покарання у Петропавлівській фортеці. Окремо слід виділити вплив близького оточення родини на світогляд молодого вченого,

серед якого помітне місце займав теоретик-народник П. Л. Лавров, член організації «Земля та воля», учасник Паризької комуни та інші знані у той період представники революційного руху. Детальний розгляд наукової та творчої біографії М. М. Гернета дозволив провести її періодизацію, яка включає 5 етапів:

а) 1893–1902 рр. – навчання у Московському університеті, участь у марксистському гуртку та отримання золотої медалі за дипломну роботу, початок практичної діяльності як помічника присяжного повіреного;

б) 1902–1904 рр. – наукове стажування за кордоном, відвідування лекцій професора Ф. Ліста у Берліні, ознайомлення з кримінологічними музеями, в'язницями Італії, Франції, Німеччини, Швейцарії, Бельгії, де детально вивчає питання тюрмознавства, каральної політики цих країн;

в) 1904–1919 рр. – робота на посаді приват-доцента, пізніше після захисту дисертації «Соціальні причини злочинності» вчений переводиться на посаду професора юридичного факультету Московського університету. У цей історичний період М. М. Гернет починає розробляти два напрямки кримінального права: а) соціологія кримінального права; б) теоретичні розробки стосовно скасування смертної кари. Характерною рисою цього історичного періоду є підготовка низки монографій стосовно соціології кримінального права, історії використання смертної кари, дитячої злочинності та заходів боротьби з нею. Враховуючи науковий внесок ученого у сферу кримінального права, Академія наук Росії 1916 р. відзначила ученого золотою медаллю, а за монографічне дослідження «Злочин і боротьба з ним у зв'язку з еволюцією суспільства» вчений отримав премію;

г) 1919–1942 рр. – праця в різних вищих учбових та науково-дослідних закладах, наукові розробки у сфері соціології кримінальних злочинів та початок організації в різних містах СРСР Кабінетів з вивчення особистості злочинця та злочинності. На основі такого Кабінету в Москві був створений Державний інститут з вивчення кримінальної та виправно-трудоваї політики, який пізніше був перетворений у Всесоюзний інститут юридичних наук. Учений проводив

наукові дослідження зі збору статистичних даних стосовно осіб злочинців, видів та характеру вчинених злочинів. Окремим напрямком стали розробки стосовно злочинності та самогубств у післявоєнний період, а також праці, присвячені створенню умов для зменшення випадків вживання алкоголю та наркотиків. Пізніше після офіційної заборони досліджень у сфері соціології кримінального права учений почав проводити систематизацію іноземних наукових робіт з кримінального права, що стало основою монографії «Злочинність за кордоном та в СРСР»;

д) 1942–1953 рр. – професор юридичного факультету Московського університету, початок роботи над п'ятитомною монографією «Історія царської тюрми», в змісті якої приділено багато уваги питанням соціології кримінального права та за яку у 1947 р. вченому була присуджена Сталінська премія.

3. Аналіз творчої спадщини М. М. Гернета дозволив виділити сім основних напрямів у науковій діяльності вченого: а) загальнотеоретичні дослідження кримінального права; б) дослідження у сфері соціології кримінального права шляхом з'ясування причин, що викликають розвиток злочинності або окремих злочинів; в) дослідження у галузі кримінально-правової статистики – простежуються причини зростання рівня злочинності, методи боротьби з нею в різних країнах, система покарань; г) дослідження у галузі кримінальної психології; д) дослідження історії руху за скасування смертної кари – М. М. Гернет у своїх творах неодноразово висловлювався проти страти злочинців і доводив малоефективність застосування цього виду покарання; е) дослідження злочинів гітлерівців проти людства – учений систематизував злочини німецько-фашистських загарбників, за які їм довелося відповідати перед міжнародним судом; є) дослідження творчого шляху та внеску в юридичну науку відомих учених-правників шляхом публікації робіт, присвячених видатним юристам А. Ф. Коні, В. К. Случевському, М. С. Таганцеву та ін.

РОЗДІЛ 2

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА У НАУКОВИХ ПРАЦЯХ М. М. ГЕРНЕТА

2.1. Становлення соціологічного напрямку у правознавстві в працях М. М. Гернета

Розвиток соціології права пройшли складну історичну динаміку, пов'язану з різним ставленням до цього напрямку досліджень з боку влади. Розглядаючи внесок М. М. Гернета в юриспруденцію, необхідно зазначити, що вчений був одним з провідних науковців дореволюційної Росії та Радянського Союзу, який на підставі положень соціології права проводив розробки, поєднуючи теоретичну та практичну складову цього наукового напрямку. Дослідження творчої спадщини вченого потребує з'ясування поняття «підхід» та використання цієї категорії в методології правознавства. Поняття «підхід» як загальноприйнятий термін юридичної науки сформувалося на початку ХХ ст. Згідно з О. В. Сердюком, розуміється певний спосіб реалізації пізнавального процесу в конкретній науці, що фіксує не тільки інструментальну сторону пізнання, але і світоглядну, – загальнотеоретичну [153,с. 85]. В процесі проведення наукових досліджень підхід грає одну з основних ролей, оскільки при отриманні знань дослідник керується певним засобом осмислення отриманих результатів. З цієї причини С. І. Максимов вживає поняття «підхід» як спосіб осмислення правової реальності, який є методологічною основою вирішення проблем права [125,с. 34]. На думку П. М. Рабіновича, в цілому методологію утворюють «концептуальні підходи, загальнонаукові та спеціальні методи й засоби дослідження предмету, а також знання про закономірності їх застосування» [148,с. 24].

Розгляд історії використання юридичних підходів показує застосування даного поняття Є. Ерліхом, який стояв на позиції «живого права», з точки зору якого повинні розглядатися усі сфери юриспруденції. В свою чергу в радянській юридичній науці основне місце займав підхід на основі

діалектичного та історичного матеріалізму, який трактувався як основний метод дослідження правової реальності. Формування в юридичній науці поняття «підхід» дозволило використати цей термін у дослідженнях, пов'язаних з ним в соціології права. Використання соціологічного підходу дозволяє розширити можливості права у сфері соціології з причини того, що ці обидві науки проходять процес постійної перебудови з метою більш ґрунтовного вирішення конкретних пізнавальних задач в сфері правознавства. Поняття соціологічного підходу розглядалось М. Тимашевим, який стояв на позиції його широкого використання, розуміючи під ним особливий спосіб осмислення права поряд з таким як аналітичний, теоретичний, порівняльний, історичний [163,с. 260]. В свою чергу В. В. Лапаєва вказує, що у радянській юридичній науці поняття «соціологічний підхід» використовувалося досить широко, позначаючи специфіку певного способу пізнання правових явищ [120, с. 55].

В галузевих правових науках також проходив процес формування та становлення соціологічного підходу. Так, в межах кримінального права інструментарій соціологічного підходу використовували М. М. Гернет, О. А. Герцензон, А. А. Піонтковський, не вживаючи цього терміну. Так, О. А. Герцензон вказує, що кримінальне право необхідно досліджувати з соціальних позицій з метою пояснення причин злочинності, а також соціального змісту норм кримінального права [51,с. 39]. При розгляді соціологічного підходу необхідно вказати, що він є продуктом теоретичної думки та практичної діяльності. Його становлення пройшло кілька історичних етапів, які необхідно дослідити для розкриття змісту цього поняття. Підсумовуючи погляди різних вчених, необхідно зазначити, що соціологічний підхід в праві – інтегративний спосіб правопізнання, що дозволяє охарактеризувати право в дії, розкрити його діяльнісну природу, обґрунтувати певні фактичні правові дії і відносини, які мають властивості нормативності як регуляторів поведінки і діяльності людей.

Починаючи з 70-х рр. XIX ст., у різних країнах активізувався інтерес суспільства до проблем злочинності та збільшувалося число фахівців, які

займалися цією проблемою. Вихід на політичну арену соціалістичних партій актуалізував дослідження соціальної сфери життя суспільства. В юриспруденції це позначилось увагою до соціальних витоків права, до дослідження зв'язків права з іншими соціальними явищами. Характерними показниками даного процесу є проведення Першого кримінально-антропологічного конгресу в Римі в 1886 р., Другого – у Парижі в 1889 р., Третього – у Брюсселі в 1892 р., Четвертого – у Женеві в 1896 р. і П'ятого – в Амстердамі в 1900 р. Паралельно з цим починають відбуватися міжнародні конгреси Союзу криміналістів у Брюсселі в 1889 р., Будапешті – у 1889 р., Берні – у 1890 р., Христіанії – у 1891 р., Парижі – у 1893 р., Лісабоні – у 1897 р., С.-Петербурзі – у 1902 р., на яких піднімалися питання, пов'язані з соціологією права. В Італії, Швейцарії, Англії, Франції, Німеччині, Бельгії почали видаватися журнали, присвячені соціологічному напрямку кримінального права. У Російській імперії з 1904 р. видається «Вісник психології, кримінальної антропології і гіпнотизму», на сторінках якого публікуються статті таких відомих фахівців з кримінального права та його соціологічних аспектів, як С. К. Гогель, Д. А. Дріль, М. В. Духовський, Д. Леонов, В. Д. Набоков, М. С. Таганцев, І. Я. Фойницький.

Розглядаючи розвиток історії соціології права в Росії, Ю. І. Гревцов вказує на чималу кількість досліджень, які були проведені на першому етапі (кінець XIX – початок XX ст.ст.), коли формуються теоретичні та методологічні основи цієї науки [55, с. 51]. Така активізація громадськості та наукової думки пов'язана з двома причинами. Однією з них є багаторічна дискусія про причини злочинності, яка тривала між представниками класичної кримінально-антропологічної та соціологічної шкіл кримінального права. При цьому кожний з цих напрямів презентували відомі вчені. Іншою причиною активізації досліджень та дій громадськості стала невідповідність кримінальних законів більшості європейських країн новим суспільно-політичним умовам. За участю криміналістів у багатьох країнах починаються кодифікаційні роботи з підготовки актів у сфері кримінального права. Так, видаються нові кримінальні уложення в Нідерландах, Італії, Фінляндії, Болгарії, Норвегії, Бразилії, а також

відбувається підготовка подібних документів у Швейцарії, Японії, Боснії, Австро-Угорщині. У Російській імперії було підготовлено Кримінальне уложення 1903 р., яке фактично об'єднувало два раніше діючих кодекси – Уложення про покарання і Статут про покарання, що накладаються мировими судьями, проте повністю не набрало чинності. Під впливом соціологічної науки у кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство низки країн було введено нові інститути: умовне засудження у Франції та Бельгії, захист на попередньому слідстві у Франції, реабілітація засуджених у Бельгії.

У в роботі «Соціальні фактори злочинності» М.М. Гернета показано, що розвиток соціологічного напрямку в юридичній науці було покладено працями Ш. Монтеск'є, І. Бентама, Ч. Беккарія, Ж.-Ж. Руссо, Д.-С. Мілля [46, с.6-8].

На думку М. М. Гернета, французький мислитель Шарль-Луї Монтеск'є (1689–1755 рр.), автор всесвітньо відомої праці «Про дух законів», дотримувався теорії природного права і на її основі доводив вплив суспільства на характер злочинності. На думку вченого, несправедливий суспільний устрій, підвищують рівень агресивності людини, тому для вирішення суперечностей необхідні державний апарат і справедлива законодавча система.

Значний внесок у розробку соціологічного напрямку, як зазначає М. М. Гернет, вніс італійський юрист Чезаре Беккарія (1738–1794 рр.), котрий виклав свої погляди в книзі «Про злочини і покарання» [33, с. 43]. Вчений критикував діючу в Італії систему правосуддя, яка ґрунтувалася на австрійському кодексі «Кароліна», та вказував на необхідність гуманізації покарання. Імперське законодавство того історичного періоду ґрунтувалося на доктрині залякування, тому використовувалися виключно жорстокі способи страти, а також катування при проведенні дізнання. Італійський учений висловлював ідеї про перевиховання злочинців і наявність в суспільства можливості за допомогою сім'ї запобігати злочинам.

Як зазначає М. М. Гернет, значний доробок у соціологію кримінального права вніс англійський учений Ієремія Бентам (1748–1832 рр.), відомий як автор теорії утилітаризму. В основі теорії англійського вченого лежали

соціально-філософські ідеї, що ґрунтувалися на положенні протє, сам по собі закон – зло, але без нього неможливо забезпечити правопорядок..

Вчений критикував Жан-Жака Руссо (1712–1778 рр.), котрий розробив концепцію «*ordre naturel*» (природного порядку), що завдяки суспільному договору перетворюється на «*ordre positif*» (порядок позитивний). Основну мету суспільного договору Жан-Жак Руссо бачить у створенні такого суспільства, що захищає й забезпечує силою державної влади особистість, права і майно своїх громадян.

На думку М. М. Гернета, новий період розвитку соціології права пов'язаний з ім'ям міланського адвоката, депутата італійського парламенту Филиппо Туратті (1858–1932 рр.). Цей автор у 1883 р. підготував невелику за обсягом монографію «Злочин і соціальне питання», побудовану на критиці наукових поглядів представників кримінально-антропологічної школи Чезаре Ломброзо і Наполеона Колаянні. У своїй праці Ф. Туратті доводив, що причини злочинності полягають у недоліках і несправедливому устрої суспільства, яке через свою недосконалість породжує протиправні явища. З цієї причини боротьба зі злочинами може відбуватися шляхом радикального відновлення суспільних інститутів і ліквідації соціальної нерівності. Як доказ практичної реалізації такого підходу М. М. Гернет наводить дані про роботу фабрик Роберта Оуена в Нью-Ланарку (Велика Британія), де завдяки зміні соціальних умов, виховній роботі вдалось домогтися значного зменшення кількості злочинів і пияцтва серед робітників [33, с. 47].

Значну увагу М. М. Гернет приділив статистичним методам соціології злочинності, які запропонував міністр юстиції Франції Андре-Мішель Геррі (1802–1866 рр.). Вчений у своїх дослідженнях розглядав впливи на ймовірність учинення злочину статі, віку, пори року, місця мешкання, а також особливої схильності людей похилого віку до сексуальних злочинів з дітьми, про підвищення влітку частоти злочинів проти статевої моралі, значного рівня злочинності в містах. Унаслідок здійснених досліджень А. Геррі впровадив у науковий обіг поняття «моральна статистика», яке широко використовували М. М. Гернет та інші представники даної науки.

Розробки соціологічного напрямку в кримінальному праві проводив бельгійський учений Адольф Жак Ламбер Кетле (Quetelet) (1796–1874 pp.), який, використовуючи дані статистики, показав залежність кількості злочинів від статі, професії, виховання, клімату, часу року. У своїх працях А. Кетле висловлював думку про те, що окремий злочин може бути вчинений завдяки накладенню різних факторів. При цьому злочинність існує практично постійно і стійко, змінюючись лише кількісно. З цієї причини А. Кетле визнавав явища злочинності як соціальну закономірність у розвитку людства, яка пов'язана із суспільним ладом.

У своїй праці «Злочин і боротьба з ними у зв'язку з еволюцією суспільства» М. М. Гернет приділив значну увагу внеску французького ученого директора статистичного бюро Міністерства юстиції Франції Габріеля Тарда (1843–1904 pp.) у соціологію кримінального права. Розглядаючи питання про походження злочинності та закони розвитку цього небезпечного явища, Г. Тард створив теорію наслідування. В якості доводу Г. Тард наводив приклади, пов'язані з наслідуванням вожакам у тваринному світі, у злочинних угрупованнях, а також з наслідувальною поведінкою людини в натовпі. На думку французького вченого, на підставі цієї теорії пояснюється перехід злочинності від одних соціальних шарів до інших, із сільської місцевості до великих міст, з одних країн до інших, а також наявність зворотних процесів. Згідно з Г. Тардом, на основі теорії наслідування здійснюється формування окремих бандитських угруповань та появлення окремих професійних типів, які спеціалізуються виключно на одному виді злочинів. Такі бандитські співтовариства інтернаціональні, мають близькі анатомічні, фізіологічні та психологічні особливості злочинців. При цьому Г. Тард, на думку М. М. Гернета, довів, що система злочинів змінюється з розвитком історії, а причиною злочинності є низький рівень матеріальної забезпеченості, культури та освіти населення.

Історичний період кінця XIX – початку XX ст.ст. характеризувався достатньо бурхливою науковою дискусією між представниками класичної,

соціологічної та антропологічної шкіл кримінального права. Засновником даного напрямку був італійський тюремний лікар Чезаре Ломброзо (1835–1909 рр.), який сформулював свої погляди в монографії «Злочинна людина» (1876 р.). Основним доктринальним поглядом цієї монографії, на думку М. М. Гернета, є вчення про природженого злочинця, якому від народження за наявності особливих властивостей побудови черепа, тіла властива схильність до вчинення злочинів. В своїй праці М. М. Гернет аналізує антропологічну теорію Ч. Ломброзо, яка базувалася на таких ознаках людини: відхилення розміру голови від типу, властивого расі, надмірні розміри щелеп та вилиць, асиметрія обличчя, надмірно малий або великий розмір вух, відстовбурчених, як у шимпанзе, ніс плоский – у злодіїв або гострий – у вбивць, велика кількість різноманітних, передчасних зморшок, дефекти грудної клітини, надмірна довжина рук, зайве число пальців тощо. Злодіям властиві рухливість рук і обличчя, невеличкі, рухливі, неспокійні, найчастіше косі очі, звичні вбивці мають холодні, скляні очі, нерухомі й іноді наповнені кров'ю, щелепи сильні, вилиці широкі, ікла добре розвинуті. Внутрішні ознаки – знижена чутливість до болю, підвищена гострота слуху, нюху, велика моторність, підвищена сила лівих кінцівок, відсутність каяття або мук сумління, цинізм, зрадництво, жорстокість, марнославство, мстивість, лінощі, любов до оргій і азартних ігор, поширеність татуїровок, особлива мова «арго». Підводячи підсумки цієї теорії, М. М. Гернет вказує, що наявність таких зовнішніх ознак може бути характерною рисою злочинця, а може ніяким чином не впливати на його поведінку в суспільстві, тобто ці характеристики можуть носити лише загальний характер при аналізі особи злочинця.

Як доводить сучасний російський дослідник С. І. Курганов, ідеї Ч. Ломброзо знайшли свою реалізацію при створенні сучасного поліграфа, який фіксував деякі фізіологічні параметри, такі як зміни циркуляції крові в організмі людини [117]. Варто зазначити, що, бажаючи отримати відповіді на проблеми злочинності, які цікавили вченого, у 1897 р. Ч. Ломброзо відвідав Ясню Полянну та провів декілька зустрічей з Львом Миколайовичем Толстим. Великий

письменник уважно вислухав положення антропологічної теорії Ч. Ломброзо, назвавши її «повною убогістю думки, розуміння і чуття».

Ідеї антропологічної школи кримінального права, на думку М. М. Гернета, отримали розвиток у працях видатного італійського кримінолога Енріко Феррі (1856–1929 рр.) та знаного італійського юриста Рафаеля Гарофало (1851–1934 рр.). З метою викладення своїх ідей, у 1883 р. Е. Феррі підготував двотомну монографію «Кримінальна соціологія», яка стала основною науковою працею вченого та була видана кількома мовами. Підхід цього науковця ґрунтувався на соціологічних уявленнях, що склалися під впливом ідей Г. Спенсера та еволюціоністських доктрин. Учений використав соціологічний підхід при розробці теорії «мікроба», відповідно до якої на злочинця може перетворитися кожний із членів суспільства, що потрапив у певні умови в придатному для цього середовищі. На підставі цього Е. Феррі сформулював таку концепцію: середовище не в змозі породити злочин, якщо немає мікроба; з іншого боку, мікроб самостійно не зможе вирости, якщо не потрапить у придатне середовище. З метою зменшення кількості злочинів Е. Феррі пропонував установити «колективістський лад», досить близький за своєю структурою до соціалістичного, котрий здатний знищити бідність і обмежити боротьбу за багатство та привілеї.

Розробляючи власну соціологічну теорію, М.М. Гернет використовує наукові концепції Р. Гарофало, який першим ввів термін «кримінологія». З точки зору М. М. Гернета, представляють науковий інтерес дві теорії цього вченого, які торкаються причин злочинності, які багато в чому суперечили одна одній. Згідно з першою з них, злочинець відрізняється від інших членів суспільства відсутністю таких якостей, як співчуття та чесність, а в цілому ця особа не здатна адаптуватися до нормального життя. Друга теорія Р. Гарофало будується на запереченні бідності як причини злочинності, замість якої вчений вважає її причиною відсутність енергії, апатію, небажання працювати та жагу задоволень. Як доказ Р. Гарофало наводить дані про набагато більшу кількість злочинів, що вчинені представниками заможних класів, виражену у відносних

числах у порівнянні з людьми з бідних класів. На думку М. М. Гернета, важливим є висновок французького вченого стосовно того, що мотивуючу роль у вчиненні злочину відіграє не рівень бідності як такої, а несприятливе співвідношення між зростаючими потребами і можливістю їх задоволення: робітникові може не вистачати заробітку, а капіталісту прибутку [33, с. 60]. Результатом наукових досліджень, що їх провів Р. Гарофало, стали достатньо консервативні пропозиції відносно відмови в умовних покараннях, більш частому використанню смертної кари, заслання у віддалені колонії, ув'язнення на невизначено довгі терміни [33, с.74].

У своїх дослідженнях М. М. Гернет приділив значну увагу працям професора Неаполітанського університету Наполеону Колаянні (1847-1927 рр.), який був прихильником соціологічного напрямку в кримінальному праві. Завдяки працям цього вченого в юридичній науці з'явився новий напрям, названий, як і книга вченого – «Кримінальна соціологія».

На процес формування наукового світогляду М. М. Гернета та особливий інтерес до соціології кримінального права вплинуло закордонне стажування в стажуванні в Німеччині, де Михайло Миколайович відвідував лекції відомого на той історичний період ученого Франца фон Ліста (1851–1919 рр.). Цей науковець був автором численних праць із соціології злочинності, розробляв методи боротьби зі злочинністю, запропонував класифікацію кримінального права та визначив завдання кримінальної політики держави. Одночасно з цим професор Ф. Ліст був депутатом пруського парламенту від Прогресивної народної партії та входив до складу засновників міжнародного союзу криміналістів. В своїх працях М.М. Гернет використовував пропозиції Ф. Ліста, який запропонував розділити науку кримінологію на три напрями: 1) кримінальну антропологію; 2) кримінальне право; 3) кримінальну політику. Як ефективний захід протидії злочинності, Ф. Ліст пропонував проводити цілеспрямовану соціальну політику, що повинна зменшити криміногенний вплив бідності, умов життя та праці. Завдяки авторитету професор Ф. Ліста серед юристів міжнародний союз криміналістів включив до своєї програми тезу вченого про

необхідність проведення реформ, полегшення соціальних умов життя населення та змін у політичному, економічному і соціальному устрої держави.

Слід зазначити дослідження М. М. Гернетом внеску російської дореволюційної школи в соціологію кримінального права. Як зазначає В. В. Касьянов, російська дореволюційна школа соціології кримінального права була менш відомою в порівнянні з європейською, хоч внесок цих вчених у розробку відповідної проблематики досить значний [84, с. 48]. У дореволюційній Росії одним із перших юристів, що присвятили свої праці питанням соціології кримінального права, був професор Московського університету М. В. Духовський (1849–1903 рр.). Цей учений вважав неправильним «погляд на кримінальне право» як на науку, що вивчає тільки злочин і покарання, та пропонував розглядати причину цього феномена в несправедливому суспільному устрої.

Розглядаючи соціологію кримінального права, М. М. Гернет вказував на важливе значення досліджень відомого російського юриста І. Я. Фойницького (1847–1913 рр.), який розглядав причини злочинності та умови вчинення злочинів. Вчений обіймав посаду декана юридичного факультету Санкт-Петербурзького університету, та посаду заступника обер-прокурора Кримінального касаційного департаменту Правлячого Сенату.

Серед учених, що досліджували соціологію кримінального права, М. М. Гернет вказує одного з найбільш відомих у дореволюційній Росії фахівців у сфері кримінального права – М. С. Таганцева (1843–1923 рр.). Проводячи дослідження біографії цього вченого, М. М. Гернет вказує, що вчений багато років займався практичною юриспруденцією, працюючи сенатором касаційного департаменту Сенату, з 1903 р. одержав звання дійсного таємного радника, з 1906 р. був членом Державної Ради, з 1915-го по 1917 р. – почесний голова Російської групи криміналістів. У своїх працях М. М. Гернет систематизував погляди вченого стосовно того, що кримінальна соціологія і кримінальна антропологія є складовими частинами двох самостійних наук – соціології та антропології. При цьому кожна з них доповнює науку

кримінального права, використовує свій метод і має за мету конкретні цілі у зменшенні кількості вчинених злочинів.

Соціологічний напрям в юриспруденції розробляв учений-юрист, фахівець з державного і міжнародного права, професор Санкт-Петербурзького університету М. М. Коркунов (1853–1904 рр.). Як показав М. М. Гернет, науковець одним із перших почав заперечувати формальний підхід до права, вважав за необхідне вивчати його в тісному зв'язку із соціальними явищами. У своїх працях М. М. Коркунов доводив необхідність знаходження балансу між такими факторами, як особистісні якості, особистий досвід, психічний стан, умови людської діяльності та культурна спадщина минулого [106]. При цьому науковець указував, що кримінальне правосуддя не є панацеєю проти всіх можливих правопорушень та занадто дорого коштує суспільству як матеріально, так і морально [106, с. 694].

У процесі дослідження історії соціології кримінального права велику увагу М. М. Гернет приділяв психологічній теорії права, яку запропонував Л. Й. Петражицький (1867–1931 рр.). Цей учений пояснював явище злочинності як наслідок правових переживань, що становлять реакцію організму на вплив навколишнього середовища і формують його поведінку. Вчений запропонував закон трьох стадій стосовно змін психології злочинця: 1) рабсько-кріпацький період, коли потрібна поведінка одержується за допомогою погрози покарання; 2) період економічного лібералізму, коли в капіталістичному устрої мотивація створюється вже не покаранням, але зацікавленістю індивіда особистими вигодами; 3) період соціальний, що починається, коли виступають альтруїстичні імпульси.

Характеризуючи праці Л. Й. Петражицького, М. М. Гернет зазначав, що учений відійшов від класичного розуміння юриспруденції і досліджував практичне застосування норм права, його вплив на психологію, поведінку людей, здатність суспільства до правової саморегуляції, таким чином використовуючи соціологічний підхід до права. Деякі з ідей Л. Й. Петражицького знайшли відображення в монографії М. М. Гернета «В

тюрмі. Нариси тюремної психології» [25]. В сьгоднішній Україні психологічна теорія права Л. Петражицького отримала свій розвиток в роботі О. О. Мережко який проводив її дослідження з урахуванням сучасного розвитку соціальної психології [128].

Досліджуючи праці із соціології кримінального права, М. М. Гернет звертає увагу на розробки П. О. Сорокіна (1889–1968 рр.), які стосувалися історії покарань. Цей учений розглядав зв'язок між процесом «зменшення» жорстокості покарань у залежності від історичної формації та доводив наявність закономірності у вигляді переходу кримінальних діянь у розряд цивільних «кривд», також вважаючи, що діяння, раніше некарані, можуть переходити в карані. З метою систематизації досліджень у сфері соціології кримінального права, М. М. Гернет підготував першу в дореволюційній Росії монографію, присвячену цій проблемі, – «Соціальні фактори злочинності» (1906 р.), яка складалася з чотирьох розділів [46, с. 4].

З метою детального розгляду матеріалу зміст роботи поданий у вигляді схеми (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Блок-схема структури монографії
«Соціальні фактори злочинності»

У главі 1 монографії М. М. Гернет провів розгляд методів, які використовувалися при її підготовці: логічний, індуктивний, дедуктивний, позитивний і спостереження (див. підрозділ 3.1). Підбиваючи підсумок застосуванню різних методів, М. М. Гернет доходить висновку про можливість виділення трьох підходів до змісту науки кримінального права. Перший з них – наукові теорії, які вивчають кримінальний злочин з позицій антропологічного і соціального підходу. До числа вчених, які розробляли цей напрям, належали представники італійської школи – Е. Феррі, Н. Коляяні, німецької – В. Вальберг, Ф. Ліст, К. Міттермайер, бельгійської – А. Прінс, російської дореволюційної школи – М. В. Духовський, І. Я. Фойницький, П. П. Чубинський, Д. А. Дріль, Є. Д. Синицький. Другий, класичний, – праці вчених, що належали до класичної школи, базувалися на суворо юридичному визначенні злочину і покарання та лише частково використовували дослідження у сфері антропології, соціології та кримінальної політики. На їх думку, наука кримінального права не повинна використовувати їх надбання з практичної точки зору для розкриття злочинів. Третя група – представники формального підходу – складалася з вчених, на думку яких наука кримінального права повинна ґрунтуватися лише на факті злочину і не мати потреби в результатах антропологічних та соціальних досліджень. Такий підхід, згідно з теорією професора Ф. Ліста, отримав назву «догматичний злочин» [43].

Друга глава монографії присвячена розгляду факторів злочинності та їх поділу на групи, а також підходів до класифікації злочинів, що запропонували Е. Феррі, Н. Колляяні, Ф. Ліст, Г. Д. Ромагносі.

У третій главі монографії розглядається історія соціології злочинності, що знайшла відображення в працях мислителів, юристів, лікарів, політичних діячів. Так, М. М. Гернет детально розглядає теоретичні розробки та погляди утопістів на кримінальне право – Т. Мора, Т. Кампанелли, Е. Кабе та підготовку до практичної реалізації цих ідей Фур'є і будівництво таких закладів Оуеном. Розвиток соціологічного напрямку в кримінальному праві, на думку

М. М. Гернета, тривав у XIX ст., упродовж якого вчені досліджували причини злочинності та методи впливу на дане явище.

У четвертій главі монографії М. М. Гернет зібрав дані різних авторів щодо кількості злочинів і соціологічних факторів злочинності (див. підрозділ 2.2) [46,с. 117-195].

На думку М. М. Гернета, ідеї вчених, які розробляли соціологію кримінального права, істотно вплинули на законодавство. Так, у Франції в 1885 р. був виданий закон про невинуватих рецидивістів, у Норвегії 1902 р. приймалися нормативно-правові акти, до яких увійшли положення з перевиховання злочинців, в Англії 1908 р. було прийнято закон про запобігання злочинності, у Німеччині було прийнято закони, які регламентували умовно дострокове помилування і умовно дострокове звільнення.

Можна констатувати, що досягнення соціологічної школи кримінального права та внесок в неї вчених, які працювали в дореволюційний період, має важливе значення в сьогodнішніх умовах. Так, російська дослідниця В. Е. Лоба вказує на необхідність при вдосконаленні законодавства використовувати соціологічний підхід, який базується на дослідженнях Ф. Ліста, А. Принса, Г. А. Ван-Гаммеля, Г. Тарда, Є. Феррі, М. М. Гернета, Х. М. Чарихова, С. А. Муромцева, І. Я. Фойницького та ін., за допомогою якого можна виявити причини злочинності, класифікації поділу злочинців на різні категорії та заходи соціальної охорони [123].

При цьому такі сучасні дослідники, як Ю. Г. Арзамасов, вивчаючи історичні етапи розвитку соціології права, вказує, що до наукових розробок М. М. Гернета, дослідження у цій сфері проводив німецький юрист Рудольф фон Єринг (1818–1892 рр.), а в дореволюційній Росії – С. А. Муромцев (1850–1910 рр.), видатний соціолог-позитивіст, голова I Державної Думи Російської імперії [5]. Термін «соціологія права», як зазначає В. І. Бочкарьова, увів у науковий обіг учень Л. І. Петражицького – М. С. Тимашев, але в Росії достатньо довгий період цей науковий напрям мав назву – «соціологічний напрям у праві», «соціологічне вчення про право», «соціально-наукове вивчення права»,

«соціальна (соціологічна) юриспруденція» [16]. Дослідниця у своїх працях виділяла окремим напрямом соціологію підприємництва, яка включала в себе соціологічні дослідження, які проводили фабричні інспектори стосовно рівня заробітної плати, умов роботи, техніки безпеки, умов життя робочих, питань, пов'язаних з касами взаємодопомоги робітників [15]. В історію розвитку кримінального права значний доробок вніс український вчений криміналіст, та історик права О. Ф. Кістяківський, біографію і творчий шлях якого досліджувала О. Ф. Скакун [155, с. 114-128]. Пізніше творчий шлях О. Ф. Кістяківського та розробки вченого в сфері кримінального права досліджувала О. В. Харитонova [169].

Таким чином, за допомогою соціологічного підходу М.М.Гернет показав складний історичний вектор розвитку соціології права. Вчений довів, що представники різних наукових шкіл, незважаючи на використання багатьох підходів, в решті решт прийшли до висновку, стосовно необхідності врахування комплексу соціологічних факторів в своїх дослідженнях, присвячених боротьбі зі злочинністю.

2.2. Розробка М. М. Гернетом методологічних засад соціології права

На сьогодні соціологія права переживає своєрідний методологічний переворот, згідно з яким проходить перехід від формального права та уніфікованого бачення світу на користь визнання його складності, протиріччя та структурованості. Виходячи з цього, слід звернутися до вивчення методології, яку застосовував М.М. Гернет при дослідженні соціології кримінального права.

Наприкінці XIX – на початку XX ст.ст. відбувалась зміна методології, перехід від позитивізму до некласичної методології а також необхідності пошуку науково обґрунтованих шляхів удосконалення змін кримінального законодавства. Причина такої ситуації полягала в необхідності змін діючих у той історичний період кодексів, які не відповідали новим суспільно-політичним

реаліям. Як вказує М. М. Гернет, методологія юриспруденції в цей історичний період ще не мала чітко встановленої та сформованої структури, яка становить основи правової науки [47, с.15]. У своїх розробках, пов'язаних із соціологією права, учений використовував доктринальні погляди, емпіричні правила, підходи, засоби дослідження, що були сформульовані в різні історичні часи. Характерною рисою досліджень М. М. Гернета у сфері методології кримінального права було використання наукових підходів, які покладені в основу кожної з трьох шкіл кримінального права: класичної, антропологічної, соціологічної. Такий сценарій розвитку методології був пов'язаний з широким використанням науковцями-правниками діалектики Г. В. Ф. Гегеля, яка стала філософською основою методів пізнання та вирішення суперечностей за допомогою принципів, законів та категорій. Одночасно з цим кримінальне право почало зазнавати вплив таких учених-антропологів, як Чезаре Ломброзо з теорією про «злочинну людину», Е. Феррі – теорія «мікроба», Г. Тарда про динаміку злочинів у середині суспільства та інших. На додаток до цього друга половина XIX – початок XX ст. характеризується появою значної кількості праць учених-соціологів, що досліджували соціальну природу злочину, пов'язуючи його з політичною системою, чинним правом, мораллю, психічним станом, умовами життя. Дослідження методології, яку використовував М. М. Гернет, показує широке використання науковцем принципу історизму. Такий підхід вимагає розгляду всіх історичних фактів, явищ і подій відповідно до конкретно-історичних обставин у їх взаємозв'язку і взаємообумовленості. На думку І. І. Карпеця, розробки М. М. Гернета цінні тим, що його науковий метод характеризується історичним підходом до соціальних явищ, зокрема до злочинності [83]. За допомогою цього принципу М. М. Гернет розглядає соціологію кримінального права як історико-правову реальність у динаміці, як послідовне, хронологічне відтворення сукупності тих явищ, фактів, які потрапляють у сферу феноменів права. Вчений користується цим принципом у дослідженнях змісту таких пам'яток права, як Закони Ману, Руська Правда, Уставна Двінська Грамота 1397 р., Соборне Уложення 1649 р., Бамберзьке

кримінальне уложення 1511 р., Кароліна 1532 р., Воїнський статут 1716 р., «Статут про покарання, що накладаються мировими суддями» 1864 р., «Уложення про покарання кримінальні та виправні» 1885 р., Кримінальне уложення 1903 р. Використання методу історизму дало М. М. Гернету можливість розглянути у своїй монографії особливості історії кримінального права у вигляді процесу відмови від помсти та заміни її на сплату грошей, дослідити вплив класової нерівності на вид покарання та ін. [7, с. 2].

У своїй праці «Соціальні фактори злочинності» М. М. Гернет використовує п'ять методів дослідження: логічний, індуктивний, дедуктивний, позитивний та спостереження. Сьогодні ці методи трансформувались у загальнонаукові та спеціальні, проте на початку ХХ ст. ця система була цілісною сукупністю підходів, яка не мала структурованої форми.

Перший з цих методів – *логічний* – становить собою сукупність законів і прийомів, як зазначали тодішні науковці, «правильного мислення». На думку М. М. Гернета, у рамках даного методу передбачається послідовне, переконливе і точне викладення позицій науковця, що має важливе значення для юридичної науки [33, с. 5]. М. М. Гернет використовував логічний метод як основний, який базувався на таких прийомах, як аналіз, синтез, узагальнення, класифікація, абстракція. Як вказує М. М. Гернет, у всі історичні часи за допомогою логічного методу будувалася схема доказів, відбувалася підготовка змісту та конструкції нормативно-правового акта. Прикладом застосування цього методу М. М. Гернет уважав дослідження Чезаре Беккарія (1738–1794 рр.). За допомогою логічних міркувань він доводив безглуздість застосування жорстоких мір покарання, тортур, вимагав скасування смертної кари, станового підходу при розгляді справ судами. За допомогою логічних міркувань він довів положення щодо необхідності зміни у суспільстві, стосовно рівності всіх громадян перед законом шляхом проведення змін у суспільному ладі держави. Використовуючи логічний метод, М. М. Гернет доводить необхідність боротьби зі злочинністю шляхом вивчення впливу соціологічних факторів та критикує представників класичної школи за їх формальний підхід

до цього явища. У сфері кримінального права логічний метод дозволив М. М. Гернету дослідити історичну динаміку нормативно-правових актів у сфері кримінального права та запропонувати свою власну теорію соціології злочинності.

М. М. Гернет використовував *індуктивний метод*, запропонований Френсісом Беконом (1561–1626 рр.). Використання цього методу пізнання означало, що науковець від окремих фактів переходить до формулювання принципів, теорій, встановлення закономірностей розвитку правових явищ. За допомогою індуктивного методу емпіричні дані про злочинність у М. М. Гернета перетворювались на теоретичні висновки про тенденції злочинності. Позитивні результати експерименту дали М. М. Гернету можливість за допомогою індуктивного методу зробити загальний висновок стосовно перевиховання злочинців. Метод індукції М. М. Гернет використовував на кількісному рівні з метою узагальнення емпіричного матеріалу та виведення закономірностей, а також на якісному, тобто обґрунтовував деякі положення на теоретичному рівні. Так, позитивні результати функціонування одного Ельмірського реформаторія дали можливість зробити висновок стосовно доцільності використання з метою перевиховання злочинців такого типу установ.

Протилежним індуктивному є *дедуктивний* метод, який дозволяє зробити конкретний висновок на підставі загальних властивостей чи закономірностей. Дедуктивний метод М. М. Гернет використовував, досліджуючи криміногенність бідних та заможних шарів суспільства. Учений довів, що фактор бідності не є основною умовою вчинення злочину, тобто представники бідних верств населення не можуть бути у своїй більшості схильними до злочину. Завдяки використанню методу дедукції вчений показав, що злочинність заможних верств населення також може бути значною, тобто окремі представники можуть вчиняти тяжкі злочини. Різниця полягає у видах злочинів, оскільки серед бідних шарів їх значна кількість припадає на вбивства, крадіжки, грабїж, злочини проти порядку управління, хуліганство. На

протипагу цього серед заможних шарів їх основним видом є умисне вбивство, отруєння, шахрайство, злочин за посадою, підробка документів. Таким чином, факти наявності багатства або бідності можуть як призвести, так і не привести до вчинення злочину. У цей історичний період значного поширення отримали вбивства політичних діячів, які у більшості випадків скоювали представники незаможних верств населення. За допомогою дедуктивного методу М. М. Гернет показав, що причиною цього виду злочинів є скрутні умови життя, безробіття, репресії поліції, відсутність справедливого суду. Так, у 1894 р. президента Франції Марі Саді Карно вбив у Ліоні простий робітник - булочник Казеріо, який обґрунтовував свій злочин зубожінням населення, відсутністю житла, голодом, своїми власними тяжкими умовами життя та всього населення [33, с. 201]. Продовжуючи використання дедуктивного методу, М. М. Гернет доходить висновку, що цей комплекс соціальних причин призвів до повстань, бунтів та заворушень у Фландрії, Ліоні, Рурському басейні та ін. місцях [33, с. 200]. Як зазначає В. М. Сизова, М. М. Гернет одним із перших у російській кримінально-правовій науці розробляв питання залежності злочинності від економічного стану суспільства [154]. Учений зробив висновок, що таке загальне явище, як зниження економічного рівня країни, яке впливає на ціни, безробіття, умови життя, має своїм наслідком збільшення кількості вчинених злочинів. Як доказ цього положення можна навести приклад сьогодишньої України, в якій загальне явище у вигляді зниження рівня життя населення призвело до такого конкретного явища, як різке збільшення злочинності.

У той історичний період дедуктивний метод широко використовувався як загальний підхід представників класичної школи, які захищали інтереси правлячих класів та пропонували посилення кримінальних покарань та використання жорстких методів з метою залякування. Практичним результатом використання такого підходу були пропозиції науковців стосовно необхідності збільшення термінів ув'язнення, використання тілесних покарань, збільшення кількості статей у законах, за якими передбачалося застосування смертної кари.

У своїх працях М. М. Гернет доводив, що шибениця і в'язниця не можуть служити надійною основою правопорядку в суспільстві [168, с. 27]. У цілому, на думку вченого, використання дедуктивного методу представниками класичної школи призводить до розгляду права як абстрактної категорії без оцінки впливу на нього політичних, економічних, соціальних чинників. Такий підхід, як вказує вчений, призводить до переважання категорії форми над змістом, є формальним та позбавленим діалектичної складової.

У своїх працях М. М. Гернет широко використовував метод *спостереження*, який на думку вченого ґрунтується на зборі емпіричних даних та отриманні достовірної інформації стосовно об'єкта [46, с.13]. Як приклад використання методу спостереження, вчений наводить дані про результати експерименту доктора Вея, який вибрав 12 осіб, засуджених за крадіжки, підпали, грабежі, зґвалтування та інші тяжкі злочини до термінів покарання від 5 до 20 років. До цих людей доктор Вей застосував фізичне лікування, що полягало в купанні, масажі, гімнастиці, поліпшенні харчування та звільненні від робіт. Результати такого лікування вплинули на фізичний і моральний стан цих людей, змінили їх ставлення до вчинення злочину. На підставі спостереження за поведінкою цих осіб учений зробив висновок про можливість змінити у людей ставлення до злочинності, що є важливим кроком на шляху до їх перевиховання. На думку П. О. Філіппова, вчений широко використовував методологічні підходи, побудовані на методі спостереження, розглядаючи кримінально-антропологічні теорії. Так, найбільш відомий її представник Чезаре Ломброзо використовував спостереження за поведінкою злочинців, видами вчинених ними злочинів у залежності від особливостей побудови окремих частин тіла. Метод спостереження широко використовувався в підготовці М. М. Гернетом праці «Моральна статистика», в якій за допомогою збору інформації щодо осіб, які вчинили злочин, будувалися зв'язки між кількістю злочинів і рівнем освіти, видом діяльності, віком та іншими показниками [32]. За допомогою даного методу М. М. Гернет доводив факт наявності зв'язку між порою року і кількістю вчинених злочинів, а так само

числом самогубств. Так, у праці «Злочинність і самогубство під час війни і після неї» на підставі проведених спостережень учений показує, що кількість самогубств збільшується від весни та поступово досягає максимуму в літній період, знижується в осінні місяці та досягає мінімуму взимку. На підставі спостережень за кількістю вчинених злочинів у крупних містах, які опубліковані в монографії «Злочинний світ Москви», М. М. Гернет доходить висновку, що вони є своєрідними епіцентрами в розподілі злочину по країні. Вчений на підставі зібраної інформації за допомогою методу спостереження робить висновок про необхідність збільшення патрульних підрозділів міліції особливо в літній період.

При проведенні досліджень М. М. Гернет використовує *позитивний* метод, який передбачає формулювання знань про право на основі опису та систематизації фактів, спостережень, досвіду. При цьому вчений використовував підходи представників цього методу стосовно необхідності використання історичного досвіду в науці кримінального права. На думку вченого, застосування позитивного методу потребує вивчення особистості індивіда, який скоїв злочин та соціологічних умов життя того суспільства в якому він живе [46, с.15]. Відповідно до цієї теорії, правова наука повинна вивчати злочин і покарання як юридичні явища, тобто формально ставитися до досить складних процесів і причин, які призводять до вчинення злочину. М. М. Гернет звертає увагу на те, що класична доктрина кримінального права включає в себе елементи еклектики, яка знаходить своє відображення в змісті нормативно-правових актів. Як доказ наявності таких методичних підходів з використання позитивного методу, М. М. Гернет наводить приклад прусського законодавства, що як експеримент використовувало умовне засудження. М. М. Гернет зробив висновок про доцільність застосування позитивного методу з одночасним використанням досвіду у сфері боротьби зі злочинністю, чого досягли представники інших юридичних дисциплін. Доцільність умовного покарання доводить О. О. Мережко, розглядаючи теорію соціології права, запропоновану М. С. Тимашевим. На думку вченого, умовне покарання є

першим кроком на шляху від репресивного права до нового «кращого правильного права», яке повинно знизити загальний рівень злочинності [128,с. 23]. Ці доктринальні погляди М. М. Гернета стосовно пом'якшення покарання знайшло відображення в діючому кримінальному законодавстві шляхом регламентації умовно-дострокового звільнення від відбування покарання (ст. 81), заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82), а також інших положень [115].

У рамках використання цих методів М. М. Гернет часто застосовував такий прийом, як *екстраполяція*, що дозволяє перенести отримані результати експерименту на практику. Цей метод доцільно використовувати в соціологічних дослідженнях у сфері кримінального права, оскільки допомагає встановити причинно-наслідковий зв'язок між кількістю злочинів та соціологічними факторами. Тобто, виходячи з рівня економіки, погіршення чи покращення умов життя суспільства, можна використати екстраполяцію та отримати вірогідність кількості злочинів, які можуть бути вчинені в таких умовах. Інший приклад екстраполяції М. М. Гернет убачав у використанні досвіду заборони продажу алкоголю у вихідні дні. Так, у таких країнах, як Швейцарія, Швеція, Бельгія, по аналогії були прийняті відповідні закони, що дали позитивні результати у вигляді зменшення рівня злочинності. У свою чергу за допомогою екстраполяції М. М. Гернет доходить висновку про доцільність прийняття аналогічних законів у Радянській Росії.

На початку ХХ ст. соціологічна наука лише розпочинала створювати власну дослідницьку методологію. Серед суто соціологічних методів М. М. Гернет використовував такий прийом як *опитування*, що дає змогу виявити ставлення людей до процесів та явищ суспільного життя, рівень їх включення до того чи іншого суспільного процесу тощо. Вчений використовував методики анкетування, систематизації, збір інформації стосовно віку, роду занять, статі, рівня освіти та аналізу відповідей на поставлені запитання. Важливе місце в дослідженнях М. М. Гернета посідав

статистичний метод, за допомогою якого збиралася інформація про кількість правопорушень та стосовно індивідуальних характеристик злочинців.

У своїх дослідженнях М. М. Гернет використовує методичний прийом, згідно з яким пропонується така схема використання цих методів. На першому етапі вчений застосовував логічний метод, що дозволяв визначити ознаки злочину, умови його вчинення і відповідне йому покарання. Другий етап дослідження М. М. Гернет будував на використанні позитивного методу, що дало можливість визначити причини конкретного злочину у вигляді комплексу соціальних факторів. На третьому етапі М. М. Гернет пропонував за допомогою використання індукції та дедукції розробити «вчення про найбільш придатні» засоби боротьби зі злочинністю, зміни соціальних умов життя населення і побудувати на його основі кримінальну політику держави [33, с. 28]. На четвертому етапі за допомогою методу спостереження М. М. Гернет спростовував пануючу тоді теорію стосовно криміногенності бідних верств населення. Вчений за допомогою проведених спостережень доводить складний характер залежності злочинності від суспільного ладу, стану економіки, умов життя людей. Результатом такого підходу в дослідженні злочинності були методологічні питання, що їх розробив М. М. Гернет, пов'язані із запобіганням злочинам шляхом створення спеціальних установ та державної підтримки найбільш уразливих верств населення. П'ятим етапом є використання методів індукції та дедукції, за допомогою яких оцінювалася ефективність запропонованих заходів, спрямованих на зменшення рівня злочинності.

Шляхом застосування різних прийомів та методів дослідження соціології злочинності вчений дійшов висновку щодо недоцільності поділу учень про злочинність на три напрями: класичний, антропологічний та соціологічний. На думку вченого, з'ясування причин злочинності може бути знайдено шляхом об'єднання всього позитивного матеріалу, який зібрали представники цих напрямів. М. М. Гернет розробив соціологічну теорію злочинності, до якої включив гіпотезу наслідувальної поведінки, перехід деяких видів злочинів з

верхніх шарів суспільства на його нижчі верстви, вплив соціальних причин на кількість вчинених злочинів.

Аналіз досліджень М. М. Гернета показує застосування вченим діалектичного методу, за допомогою якого проводилося дослідження злочинності, що постійно супроводжує розвиток суспільства. М. М. Гернет вказував, що злочинність треба вивчати як соціальне явище в її діалектичному розвитку, згідно зі стадіями виникнення, формування та становлення [46, с. 135]. Використовуючи діалектичний метод, він простежив динаміку видів злочинів і призначуваних за них покарань, починаючи від первісного суспільства до початку Першої світової війни. Так, у первісних людей при переході від скотарства до осілого способу життя з'являються бідні й багаті, а також полонені, навернені в рабів. Найбільш поширеним злочином була крадіжка домашньої худоби, домашніх птахів та збіжжя. Так, у стародавніх євреїв злодій, який украв вола, мав сплатити або віддати п'ять волів, за крадіжку вівці сплачувалися чотири вівці, у разі відсутності у злодія грошей він підлягав продажу в рабство, а з отриманої за нього суми грошей проводилася компенсація вартості вкраденого.

Слід зазначити, що радянські вчені критикували М. М. Гернета за використання діалектики без марксистсько-ленінського обґрунтування. Як вказує П. О. Філіппов, на початку 1929 р. секція держави і права Комуністичної академії організувала диспут з питання вивчення злочинів та злочинності [168, с. 68-69]. Так, виступаючий Б. Маньковський стверджував, що основний кадровий склад Інституту – це прихильники методологічних підходів, яких використовував М. М. Гернет, котрий уособлює дрібнобуржуазне крило російської соціологічної школи. Результатом цих обвинувачень стало звільнення багатьох відомих вчених з наукових закладів та виключення М. М. Гернета у 1931 р. з членів Вченої ради Московського державного університету. Відомий радянський вчений І. І. Карпець, розглядаючи погляди М. М. Гернета на причини злочинності у вигляді соціальної нерівності, експлуатації людей, доводив, що саме соціалізм буде тим суспільним ладом,

який здатен ліквідувати злочинність [83, с. 615]. При цьому радянські вчені погоджувалися з теоретичним висновком вченого щодо необхідності розробки заходів запобігання злочинності.

У своїх дослідженнях М. М. Гернет використовує метод моделювання, сутність якого полягає в побудові моделей, що імітують структуру, функціонування та розвиток певного соціального явища або процесу за допомогою операцій над об'єктами близької або принципово іншої природи. Такі моделі ідеального суспільства М. М. Гернет вивчав на підставі праць Томаса Мора, Томмазо Кампанелли, Етьєна Кабе та інших представників утопічного соціалізму. У більш пізній період, різні вчені пропонували інші моделі правової держави, в яких кількість злочинів зводилася до мінімуму. На жаль, М. М. Гернет не використовував такі праці, можливо з ідеологічних міркувань, оскільки у радянський період праці деяких авторів, наприклад, А. Менгер, перебували під заборобою.

Таким чином, М. М. Гернет за допомогою різних методів досліджень доводить наявність взаємозв'язку злочинності та соціальних факторів. За допомогою діалектики вчений здійснив дослідження різних етапів розвитку кримінального права, динаміки видів злочинів, а також учень різних науково-юридичних шкіл, виявляючи їх здобутки та погрішності. У цілому за допомогою системи різних методів М. М. Гернет вивчав соціологію злочинності, обґрунтував взаємозв'язок правових норм та політичного ладу суспільства, вказував на необхідність використання в кримінальному праві різноманітних галузевих та міжгалузевих знань.

2.3. Внесок М. М. Гернета у вивчення соціологічних факторів в праві

У науковій творчості М. М. Гернета дослідження, присвячені соціології права, соціологічному підходу до вивчення злочинності полягають у врахуванні соціальних коренів, витоків і проявів злочинності та посідають особливе місце. В історичний період, який передував розробкам М. М. Гернета, науковці

розглядали вплив соціальних факторів на види, характер та кількість скоєних злочинів, що дало змогу запропонувати їм конкретні зміни до діючого законодавства. До числа таких праць відносяться роботи італійського вченого Ф. Туратті, в яких в якості соціальних факторів злочинності вказуються економічні умови та природні фактори. Ф. Ліст досліджував економічний, політичний, моральний стан, матеріальне становище різних класів суспільства. Модель, яку запропонував Н. Колаянні, базувалася на використанні статистичних даних щодо кількості злочинів та рівня освіти, а також урахування співвідношення числа випадків цього небезпечного явища з числом голосів, поданих за соціалістів та за консерваторів.

На думку М. М. Гернета, найбільш обґрунтованою є модель причин злочинності, запропонована Е. Феррі, який до їх числа включив антропологічні, фізичні та соціальні фактори. Як антропологічні фактори вчений розглядав вік, стать, цивільний стан, професію, житло, суспільні класи, ступінь освіти та виховання, органічну та фізичну конституцію злочинця; фізичні – расу, клімат, будову ґрунту та ступінь його родючості, денний та нічний час, пори року, річну температуру. До числа соціальних факторів, на його думку, належали: збільшення та зменшення народонаселення, еміграція, звичаї та релігія, сімейний лад, політичне, фінансове, комерційне становище, промислове та землеробське виробництво, адміністративний устрій, громадська безпека, суспільна освіта та виховання, суспільна благодійність, законодавство.

М. М. Гернет звертав увагу на те, що російський учений І. Я. Фойницький та одночасно з ним французький учений Андре-Мішель Геррі встановили закономірності у кількості злочинів залежно від пори року. Так, за даними М. М. Гернета, у Сербії дві третини правопорушень, пов'язаних з лісами, вчиняються в холодні місяці року – з жовтня по лютий, а на останні сім місяців припадає тільки одна третина таких злочинів. У своїх працях І. Я. Фойницький теж показав залежність між змінами сезонів та кількістю вчинених злочинів. Так, найбільша кількість злочинів проти власності припадала на зиму, на другому місці були злочини, вчинені восени, на третьому – вчинені навесні, на

останньому - вчинені влітку. Навпаки, число злочинів проти особистості розподілялися у зворотному порядку: найбільша їх кількість припадала на літо і весну, а найменша – на осінь і зиму. Інший відомий російський учений, антрополог Д. М. Анучін зібрав дані стосовно засланих до Сибіру, аналізував їх кількість за період з 1827-го по 1846 рр. і встановив зв'язок між видами злочинів та даними стосовно їх віку, звання, релігії, умов життя, статі [4].

Г. А. Агаєв та Ф. Ю. Сафін розглядали соціальну позицію особи, під якою розуміли її місце в ієрархічній структурі, професійну приналежність, рівень доходів, освіти, політичну діяльність. Використовуючи моделі М.М. Гернета, вченим вдалося виявити закономірність між кількістю злочинів та соціальною позицією конкретної особи [1, с. 80].

Розглянуті прийоми становили науковий інтерес, однак не давали змоги виконати кількісну оцінку числа злочинів та факторів, що впливають на рівень злочинності. У своїй праці М. М. Гернет розглянув вплив на злочинність таких факторів як вік, стать, сімейне походження, спадковість, алкоголізм, раса, фізичні фактори, рівень життя, ціни на хліб.

1. *Залежність між злочинністю віку людей.* Цей фактор М. М. Гернет досліджував на підставі зібраних ним даних та використовував інформацію італійського вченого Н. Коляанні. Так, у Пруссії максимальна кількість злочинів припадає на вік від 26 до 40 років, у Франції – до 24 років, у цій країні найбільша кількість політичних злочинів припадала на осіб у віці від 30 до 35 років, а в Росії – від 25 до 30 років. У цілому загальна картина динаміки цього показника становить собою поступово наростаючу криву із збільшенням віку, максимум якої припадає на 20–30 років, яка потім починає зменшуватися. Статистичні дані, які зібрав учений, показали, що серед малолітніх злочинців найбільша кількість видів злочинів припадає на крадіжки, але фіксується незначна кількість випадків фальсифікації, лжесвідчення, шахрайства.

2. *Залежність між злочинністю та статтю особи.* Як показав М. М. Гернет, у середньому по країнах Європи кількість злочинів, вчинених чоловіками, складає 85% від їх загальної кількості, а жінками – 15% від цього

числа. Серед злочинів, що вчинили жінки, найбільша кількість припадає на дітовбивство, проституцію, вчинених у віці від 20 до 40 років. Згідно із зібраними М. М. Гернетом даними, серед злочинів, вчинених жінками, перше місце посідають наклеп та образи, друге – злочини проти сімейного порядку, третє – крадіжки, четверте – приховування викраденого та п'яте – лжесвідчення. При розгляді політичних злочинів максимум (82%) припадає на вік до 30 років, при тому, що вік чоловіків може змінюватися в більш широких межах. Як зазначає М. М. Гернет, у Німеччині жіноче населення станом на 1895 р. перевищувало кількість чоловіків, однак жінки скоювали злочини у 5 разів менше, аніж чоловіки.

3. *Вплив на злочинність родинного стану.* Цей фактор М. М. Гернет досліджував самостійно та використовував інформацію, яку зібрав Н. Колаянні. Так, згідно із статистичними даними, сімейні пари скоюють набагато менше злочинів, чим неодружені люди. Особи, які перебувають у шлюбі, чинять значно менше вбивств та злочинів проти власності в порівнянні з неодруженими. Іншим цікавим фактом є значна кількість тілесних ушкоджень, образи, звідництво, що вчиняють особи, які перебувають у шлюбі, у порівнянні з неодруженими. Причому чоловіки, які перебували у шлюбі 18–21 рік, скоювали крадіжки в три рази більше, аніж неодружені чоловіки того самого віку. Згідно з інформацією, яку зібрав М. М. Гернет, більшість убивств чинять вдівці та вдови в порівнянні з одруженими та незамужніми.

4. *Спадковість.* М. М. Гернет звертає увагу на те, що сім'я відіграє величезну роль у вихованні дитини, де остання отримує своє перше і часто єдине виховання. Сім'я залишає відбиток на все подальше життя, який впливає на мораль, психологію та ставлення до інших людей. З цієї точки зору тяжке становище дитини, яку покинули батьки, яка потрапила у злочинне товариство, полегшує її навчання різним видам злочинів. Як вказує М. М. Гернет, звіти виправних закладів показують одночасно негативну спадковість своїх вихованців, а також вплив соціальних факторів (голод, приклади поганої поведінки, відсутність нагляду за дітьми). Учений звертає увагу на те, що діти

можуть стати злочинцями у випадках, коли їхня сім'я була порядна, але не мала жодної можливості займатися вихованням дитини. На цю обставину звертав увагу Д. А. Дріль, згідно з даними якого з 514 ув'язнених Невшательського виправного закладу у 241 особи батьки були п'яниці, у 5 – душевно хворі, у 1 – епілептики, а злочинцями були батьки лише у 20 осіб. Учений наводив дані, зібрані у Франції, про малолітніх злочинців, з яких 13% мали батьків-злочинців, а у 77% батьки належали до числа алкоголіків, епілептиків, душевно хворих. У свою чергу, згідно з дослідженнями, виконані Н. Колаянні, у Франції серед засуджених у різні роки від 14,1% до 16,5% їх числа мають погану спадковість. Цей відсоток людей з поганою спадковістю має сталий характер, що показують дані, які італійський учений зібрав по окремих роках, та виражається у відносних величинах – % від загальної кількості злочинів [34, с.245].

1878 р. 1072 (або 14,1%)

1884 р. 860 (15,2%)

1894 р. 852 (16,4%)

1898 р. 734 (16,5%)

5. *Вплив рівня освіти на злочинність.* Стосовно даного фактора вчені висловлювали різноманітні і часто протилежні думки. М.М. Гернет вказує, що особливий інтерес становлять дані, які зібрав Н. Колаянні, котрий довів за допомогою статистичних даних, що неписьменні люди вчиняють значно більшу кількість убивств у порівнянні з іншими особами, які мають певний рівень освіти. Так, у найбільш злочинних провінціях Італії – Сардинії та Сицилії – відзначається найнижчий рівень людей без освіти. Аналогічна залежність – наявність зв'язку між числом убивств та числом неписьменних – простежується в таких провінціях, як Ломбардія, П'ємонт та ін. Дані про кількість злочинців, отримані у США, показують, що серед людей у тюрмах 30% є неписьменними, а серед іммігрантів, які прибули до США, більшу частину убивств чинять вихідці із слаборозвинених країн. При цьому інтерес становлять дані М. М. Гернета, зібрані вченим відносно мешканців о. Корсика. Так, французи, які живуть на цьому острові та мають злочинні схильності, коли переселяються

до інших департаментів Франції, у більшості випадків припиняють злочинний спосіб життя, тому загальний рівень злочинності серед вихідців з цього регіону значно зменшується. М. М. Гернет вказував на закономірну наявність високого відсотку людей з освітою, обвинувачуваних у політичних злочинах, до числа яких належать непокора поліції, проведення страйків, демонстрацій, знищення майна.

б. *Алкоголізм.* Цей фактор, на думку М. М. Гернета, відображає вкрай складні соціальні процеси, що відбуваються в суспільстві. Учений зазначає, що ще в 1483 р. у Німеччині з'явилися трактати про вплив алкоголізму на злочинність. Особливістю алкоголізму є його прояв практично у всіх шарах суспільства, тобто від найбагатших до найбідніших.

Як вказує М. М. Гернет, згідно з даними Пензенського окружного суду, найбільший відсоток звичних п'яниць, тобто людей, які постійно зловживають алкоголем, а також осіб, які вчинили злочин у стані випадкового сп'яніння, був серед злочинців проти моральності – 9% звичних і 66% випадкових, серед обвинувачених в опорі владі – 5,1% звичних і 70,1% випадкових і серед звинувачених у заподіянні тілесних ушкоджень – відповідно 3,1% і 51,3%. На Міжнародному тюремному конгресі 1900 р. обговорювалося питання про вплив алкоголю на злочинність і вказувалося, що 50% обвинувачених у заподіянні тілесних ушкоджень зазвичай перебували у стані алкогольного сп'яніння. При цьому не всі проступки і злочини у стані алкогольного сп'яніння вчиняють вихідці з бідних та незаможних класів – представники вищих верств суспільства також часто вчиняють такі злочини. Отже, робив висновок М. М. Гернет, вплив уживання спиртних напоїв на злочинність є загальновизнаним фактом, який може виявлятися в двох напрямках. З одного боку, психіка особи, яка перебуває у стані сп'яніння, зазнає глибоких змін; поведінка її змінюється, і, не будучи спроможним стримувати себе, п'яний коїть учинки, на які штовхає його п'яна фантазія. Такий стан може досягати високого ступеня і виявлятися назовні у вигляді брутальних промов і непристойної поведінки. Образи словами і дією, а також порушення громадської тиші та

пристойності стають типовими злочинами п'яної особи. В свою чергу, алкоголь є збудником і статевого почуття, тому фіксується значний вплив алкоголізму у сфері статевої злочинності. Як показують статистичні дані, значно рідше здійснюються у стані сп'яніння майнові злочини через те, що для таємного викрадення в п'яного не вистачає спритності, а для шахрайських витівок – кмітливості. З іншого боку, вплив алкоголізму може виявлятися в тому явищі, яке носить назву виродження. Спадковість алкоголіка відзначається дефектами як розумового, так і морального характеру. Хронічний п'яниця опускається все нижче і нижче, що веде до вчинення нових злочинів. На Брюссельському тюремному конгресі 1900 р. доповідачі вказували на високий відсоток алкоголіків серед злочинців, яких було засуджено за вбивства, заподіяння тілесних ушкоджень – 82%, за крадіжки, зловживання довірою – 64%, за зґвалтування та злочини проти моральності – 51%. Найбільше число заподіяння тілесних ушкоджень і вбивств, згідно з даними М. М. Гернета, припадає на неділю і понеділок, тобто на день найбільшого споживання алкоголю і наступний за ним. Уживання спиртних напоїв у великих розмірах спостерігається як заможними, так і найбіднішими класами, але дані дослідників показують зв'язок між алкоголізмом та важкими умовами життя населення. Також доведено, що деякі важкі професії, як, наприклад, праця на холоді, у тісних приміщеннях, у задушливій курній атмосфері штовхають людей на пияцтво. Таким чином, М. М. Гернет робить висновок, що боротьба зі злочинністю, спричиненою алкоголізмом, повинна зводитися, насамперед, до боротьби за поліпшення економічного становища населення.

7. *Вплив фізичних факторів* М. М. Гернет оцінює як другорядний чинник, що не може істотно вплинути на злочинність. Учений показав, що найбільш поширені злочини, такі як убивство, крадіжка, грабіж, заподіяння тілесних ушкоджень, зґвалтування не є характерними показниками будь-якої країни і не залежать від географічного розташування, клімату і національності. При цьому, згідно з даними французької кримінальної статистики, коливання температури, зміна сезонів року справляє лише опосередкований вплив на

рівень злочинності. Так, згідно із статистичними даними, збільшення числа злочинів проти власності в холодну пору року пояснюється важким економічним становищем найбідніших верств населення, яке погіршується під дією низької температури. Іншою особливістю є збільшення відсотка згвалтувань у літні місяці та зменшення їх кількості в зимові. Дані, які зібрав М. М. Гернет стосовно Російської імперії, показують, що максимум конокрадства припадає на травень та вересень, що пов'язано з більш сприятливими умовами для крадіжки коней.

Дані, які зібрав І. Я. Фойницький стосовно Російської імперії, показують наявність максимуму злочинів проти особистості в літні періоди, мінімуму – у зимові. При розподілі злочинів проти особистості за чотири порами року на першому місці за кількістю вчинених злочинів є літо, на другому – весна, на третьому – осінь та на останньому – зима. Аналогічним чином у літні періоди збільшується кількість крадіжок, що пояснюється більш частими від'їздами хазяїв квартир на відпочинок у порівнянні із зимовими періодами. Згідно з даними, які зібрав М. М. Гернет, такий вид правопорушення, як бродяжництво, збільшується в теплу пору року та зменшується в зимову, що пояснюється більшою можливістю знаходження харчування людьми в літні місяці в порівнянні із зимовими.

8. *Вплив на злочинність економічних факторів.* Дія цього чинника пов'язана з нерівномірним розподілом багатств, що спричиняє зубожіння населення, голод значної частини суспільства. При цьому М. М. Гернет звертає увагу на недосконалість методів кримінальної статистики і відсутність конкретного визначення поняття «бідність». З цієї причини оцінку впливу бідності на злочинність фахівці здійснювали за допомогою вивчення коливань цін на хліб, картоплю, м'ясо, інші продукти першої необхідності, а також умов життя найбідніших верств населення.

Згідно із зібраними статистичними даними М. М. Гернет доводить, що між кількістю злочинів і житловими умовами існує пряма залежність. Так, основну кількість злочинів скоюють люди, що мешкають у сирих напівпідвалах,

кутах, горищах і переповнених квартирах. Імовірність злочинів проти особистості збільшується завдяки значній щільності населення, яке мешкає в одній квартирі, де люди користаються однією піччю, спільним столом для їжі, санвузлом, іншими допоміжними приміщеннями. Така атмосфера сумісного життя впливає на психологію дитини, що спостерігає з дитинства картини загального пияцтва, розпусти і слухає нецензурну лайку. За даними, приведеними М.М. Гернет відносно Мадрида, Брюсселя, Лондона, Берліна, Відня, Парижа, міст Італії, на бідні квартали припадає найбільша кількість злочинів, випадків пияцтва і спостерігається значна кількість позашлюбних дітей, значне число випадків порушення тиші, опір, образи і погрози співробітникам поліції.

Поганий стан квартир бідного люду був повсюдним явищем у більшості європейських країн. Як вказує М. М. Гернет, незаможні верстви населення з різних країн однаково зазнають вплив цього фактора, який особливо виявляється в крупних промислових центрах та в робочих кварталах таких місць. Так, станом на 1890 р. у Парижі було виявлено, що з 19284 сімей робітників – 9364 сім'ї жили кожна в одній кімнаті й з них 2186 сімей у мансардах і 200 в підвалах. Ці дані свідчать про дуже скрутні умови життя робітничого класу в такому багатому буржуазному мегаполісі, який становив тодішній Париж. За станом на 1890 р., у 1511 сім'ях було понад п'яти осіб, що містилися в одній кімнаті, а робочі квартири в Парижі не відповідали ніяким елементарним умовам життя. Статистичні дані показують, що 331976 парижан, тобто 14% населення Парижа жили в переповнених квартирах, що сприяло збільшенню рівня злочинності.

У Берліні з кожної сотні сімей в 5 чоловік 32 сім'ї мешкали у квартирах, які склалися з 2 кімнат, а зі 100 сімей, які склалися з 9 осіб, 36,5 жили у квартирах із 3 кімнат. Завжди простежувалася тенденція стосовно того, що чим більше сім'я, тим гірше її житлові умови. У Відні 26% сімей з 6–10 членів мешкали у квартирах із 2 кімнат, що також доводить складні умови існування людей у тодішній Австро-Угорській імперії. У Лондоні, як вказує М. М. Гернет,

королівська комісія для обстеження помешкань робітничого класу називає переповнення цих квартир ганьбою для суспільства. Тягар квартирного питання в Англії за останні 50 років ускладнюється значним збільшенням квартирної плати на 150%.

Як указує М. М. Гернет, були зібрані різноманітні статистичні дані, що доводять незадовільні житлові умови робітничого класу населення та інших шарів. На заході, особливо в країнах, де робоча партія має в парламентах своїх представників, питання про житлові умови привертає до себе увагу політичних діячів. Так, у Бельгії депутат-соціаліст Е. Дені подав у 1903 р. до законодавчої палати проект закону про робочі оселі; в Англії один з депутатів при обговоренні в лютому 1903 р. постанови на тронну промову королеви вніс поправку з вказівкою на необхідність покращення житлових умов для робочих. Як указує М. М. Гернет, у більшості випадків ці важливі законодавчі пропозиції політичних діячів залишаються у сфері законопроектів і не затверджуються парламентом. На думку М. М. Гернета, заслуговує на увагу аксіома Ф. Ліста, який зазначав, що закон про оселі робить набагато більше для зменшення злочинності, ніж нові кримінальні закони, спрямовані на боротьбу з нею.

9. *Вплив на злочинність цін на хліб.* Цей показник впливає на число таких злочинів, як крадіжка зерна, борошна, домашніх тварин, продуктів. Як указує М. М. Гернет, контроль за цінами на хліб почали здійснювати ще римські імператори, які проводили безоплатну роздачу цих продуктів у час свят та різноманітних заходів. У свою чергу в XVI ст. юристи Альберт Д. Гандіно і Бело Візу вказували, що суди повинні враховувати голодний стан людини та виносити більш м'які вироки, які стосуються крадіжки даного продукту. У своїй праці М. М. Гернет аналізує дані, що збирав швейцарський учений Г. Майєр з 1832-го по 1892 рр., який розрахував середню ціну на хліб у кантоні м. Цюрих і порівняв отримані дані з числом злочинів проти власності. Розглянувши графіки коливань цін на хліб та кількість злочинів за той проміжок часу, вчений показав наявність ідентичності коливань двох ліній, тобто збіг їх максимумів та мінімумів. До аналогічних результатів прийшов російський учений

Є. М. Тарнавський (1859–1936 рр.), що аналізував ціни на хліб та число злочинів за період з 1874-го по 1894 рр. у 37 губерніях Російської імперії, де проживало 67 мільйонів жителів. М. М. Гернет звертає увагу на ту обставину, що в 1880-1881 рр. подорожчання хліба призвело до збільшення на 20% числа крадіжок, бандитських нападів та розкрадань майна. У 1891-му, 1893-му та 1894 рр. у центральних районах Росії був сильний неврожай, що призвело до збільшення загальної кількості злочинів, особливо таких, як крадіжки, бандитизм, грабіж тощо.

Вплив урожаїв і хлібних цін на злочинність, як указує М. М. Гернет, досліджували в деяких регіонах Російської імперії вчені: В. П. Модеров – про злочинність у Калузькій губернії, Б. А. Гуревич – у Нижегородській, А. Н. Трайнін – у Московській. Так, В. П. Модеров довів наявність залежності злочинності від цін на хліб та показав, що основна більшість населення Калузької губернії (близько 90%) займається землеробством і з причини малої родючості ґрунту зерно доставляється сюди з інших губерній. Цей учений побудував залежність між цінами на хліб і кількістю засуджених окружним судом за крадіжки та показав, що роки підйому цін – 1881, 1892–1893, 1907 – так само, як і падіння цін – 1883, 1888, 1894–1895, 1900–1901 – завжди збігалися з роками підвищення або зниження злочинності.

Кількість грабежів та розбоїв у Калузькій губернії підпорядкована цьому самому закону: з 20 років тільки по 3 роках не було відповідності між кількістю засуджених за крадіжку, з одного боку, і за грабіж і розбій – з іншого.

Згідно з даними М. М. Гернета, інший російський учений Б. А. Гуревич досліджував зв'язок між хлібними цінами, врожаями і заробітною платою та злочинами проти власності, розділивши їх на дві групи. До першої з них, як вважав учений, належали крадіжки зі зломом, домашні крадіжки, крадіжки зі застосуванням зброї, крадіжки з обтяжуючими обставинами та інші крадіжки. До другої групи ввійшли всі інші майнові злочини, що дозволило Б. А. Гуревичу довести факт зниження рівня злочинності одночасно зі зниженням цін на хліб.

У свою чергу А. Н. Трайнін, який досліджував злочинність у Московській губернії, побудував графіки зв'язку між рівнем злочинності й смертністю, яка пов'язана з умовами матеріального стану населення та довів збіг максимумів злочинності та смертності населення.

Таким чином, за допомогою соціологічного підходу М. М. Гернет одним із перших систематизував та виявив загальні особливості впливу різних соціальних факторів на рівень злочинності. Також вчений довів, що серед загального числа злочинів більшість учиняють чоловіки – 85%; більшість злочинів у вигляді крадіжки скоюють особи у віці 14–21 рік; серед загального числа вбивств більшість припадає на осіб з низьким рівнем освіти; політичні злочини скоюють особи у віці 25–40 років; серед злочинів, які скоювали жінки у віці 20–40 років, найбільша кількість припадає на дітовбивство, проституцію. Серед загального числа злочинців приблизно 30% припадає на таких, що мали батьків – злочинців, алкоголіків, епілептиків, душевно хворих.

Аналогічні результати отримав, проводячи соціологічні дослідження в сфері юриспруденції, приблизно в цей самий історичний період інший відомий дослідник С. К. Гогель [53]. Таким чином, М. М. Гернетом доведена наявність зв'язку між соціальними факторами та рівнем розвитку економіки, який впливає на імовірність вчинення різних видів злочинів.

2.4. Основні положення соціологічної теорії М. М. Гернета

Основні положення і доктринальні погляди на соціологію кримінального права М. М. Гернет виклав у монографіях: «Соціальні фактори злочинності», в якій виклав власну теорію соціологічну теорію – теорію злочинності [46], «Кримінальне право. Загальна частина» [47], «Злочини і боротьба з ними у зв'язку з еволюцією суспільства» [34], «Дітовбивство. Соціологічне та порівняльно-юридичне дослідження» [48], «Смертна кара» [44], а також низці статей [38].

На підставі цих досліджень М. М. Гернет запропонував та виклав у монографії «Злочини і боротьба з ними у зв'язку з еволюцією суспільства» (1914 р.) соціологічну теорію злочинності [34, с. 229]. Ця праця стала широко відомою в дореволюційній Росії, книга була опублікована у вигляді окремого видання, а у 1916 р. відзначена премією Російської академії наук. Історичний період кінця ХІХ – початку ХХ ст.ст., на думку М. І. Байтіна, характеризувався появою значної кількості соціологічних теорій права [8]. Вчений вказує на соціологічну теорію права Є. Ерліха, яка ґрунтувалася на понятті «живе право» та розробки відносно соціологічного підходу до права, які проводили представники європейської школи О. Конт, Е. Дюркгейм, Л. Дюгі, М. Оріу, Р. фон Ієринг, М. Вебер. Сучасна російська дослідниця А. І. Долгова також трактує злочинність як соціальне явище та вказує, що воно має власні специфічні характеристики і закономірності розвитку як відносно самостійне цілісне явище [73, с. 90]. З цієї причини, на думку дослідниці, характеристики злочинності можуть змінюватись у залежності від змін у суспільстві.

Для характеристики теорії М. М. Гернета необхідно проаналізувати домінуючі правові доктрини, систему підготовки юридичних кадрів та суспільно-політичні умови, які склалися на момент підготовки монографії. У другій половині ХІХ ст. відбулися важливі зміни у сфері юриспруденції, яка стала однією з престижних наук, а спеціальність юриста стала однією з найбільш популярних професій. Цьому сприяла судова реформа імператора Олександра ІІ.

Так, на той історичний момент у кримінальному праві склалося кілька наукових шкіл. Це соціологічна школа кримінального права, представники якої працювали в різних країнах: у Німеччині – Ф. Ліст (1851–1919 рр.), у Бельгії – А. Прінс (1845–1919 рр.), В. Бонгер (1876–1946 рр.), у Франції – Г. Тард (1843–1904 рр.), в Італії – Ф. Тураті (1857–1932 рр.), Н. Коляянні (1847–1921 рр.), Р. Гарофало (1851–1934 рр.), у Росії – М. В. Духовський (1849–1903 рр.), І. Я. Фойницький (1844–1910 рр.), Б. О. Кистяківський (1868–1920 рр.), М. П. Чубинський (1871–1943 рр.), Л. Й. Петражицький (1867–1931 рр.),

П. О. Сорокін (1889–1968 рр.), Д. А. Дріль (1846–1910 рр.), який займався соціологією дитячої злочинності. Таким чином, у той історичний період було накопичено значну кількість наукових досліджень та практичних напрацювань, які використав М. М. Гернет при розробці соціологічної теорії злочинності.

Суспільно-політична обстановка в Російській імперії характеризувалася подіями Першої російської революції 1905–1907 рр., які призвели до політичних та економічних реформ й спаду класової боротьби. У житті суспільства з'явилась відносна стабільність та створились умови для проведення наукових досліджень у сфері боротьби зі злочинністю.

Важливим фактором, що вплинув на процес розробки М. М. Гернетом соціологічної теорії, стала участь ученого в роботі та з'їздах російської групи Міжнародного союзу криміналістів. На чотирьох з'їздах цього союзу М. М. Гернет робив ґрунтовні доповіді, які торкалися соціології злочинності, а на X з'їзді було прийнято пропозиції вченого щодо внесення змін у тодішнє імперське законодавство. Робота цих з'їздів, як вказує М. І. Бажанов, мала важливе значення для розвитку соціологічної школи кримінального права з причини того, що на них вчені обмінювалися думками, практичними результатами своєї праці та факторами цього небезпечного явища. Так, в період 1889–1915 рр. було проведено 12 з'їздів, на яких вчені розробили основні напрями досліджень у цій сфері [7].

На підставі вивчення праць, доктринальних поглядів представників різних шкіл, що займалися вивченням злочинності, М. М. Гернет запропонував соціологічну теорію злочинності, яка складається з таких положень.

1. *Визнання основною причиною злочинності впливу комплексу соціальних факторів.* Злочинність є результатом дії групи причин у вигляді безробіття, незадовільного стану осель, скрутного матеріального становища робітничого класу, поганих умов життя, низького освітнього рівня міського і сільського населення, недостатнього виховання і занедбаності дітей. При аналізі соціальних факторів М. М. Гернет посилається на праці професора Брюссельського університету Адольфа Прінса, який стверджував, що будь-яка

людина належить суспільству так само, як атом належить матерії. Виходячи з цього, злочинець і чесна людина однаково пов'язані зі своїм середовищем, проте середовище «дна суспільства» з його ненавистю, заздрістю сприяють появі алкоголіків, порушників порядку, волоцюг, ненависників будь-якої роботи. З іншого боку, у вищих шарах суспільства формується егоїзм, байдужість, аморальність, що роблять людину жорстокою, не здатною відрізнити добро від зла, яке призводить до вчинення певних видів злочинів. Однією з причин злочинності вчений називає контраст між великим багатством і крайньою убогістю, що призводить до жорсткої необхідності боротьби за існування. Процес погіршується недосконалістю промислової організації праці, що не дає робітникові захисту своїх прав, можливостей охорони праці та соціальної підтримки з боку суспільства. На думку М. М. Гернета, дія соціальних причин виявляється в трьох площинах: 1) одним із шляхів боротьби зі злочинністю є вплив зовнішніх соціальних умов; 2) соціальні причини визначають поведінку людини і можуть спонукати її до вчинення будь-яких злочинів; 3) необхідно враховувати вплив поганої спадковості.

2. *Вплив суспільно-політичного ладу, пануючого в даній країні.* Це політичний устрій суспільства, наявність у громадян певних прав і свобод, класове розшарування, інститут приватної власності, що жорстко розділяє його на окремі групи. На думку М. М. Гернета, у кожному з шарів суспільства формується певна мораль, і діючі там суспільні відносини впливають на вид і характер вчинених злочинів. Учений зазначає: «Як сонячний промінь по-різному заломлюється в залежності від щільності середовища посудини з розташованою в ній рідиною, так само різняться між собою правила поведінки людей у різних верствах суспільства» [34, с. 222]. Виходячи з цього положення, робиться висновок про характер вчинених злочинів, їх зв'язок з етичними засадами, що діють у тому чи іншому шарі суспільства. З цієї причини з метою моделювання динаміки злочинності М. М. Гернет [46] пропонує уявити суспільство у вигляді своєрідної піраміди (рис. 2.2).

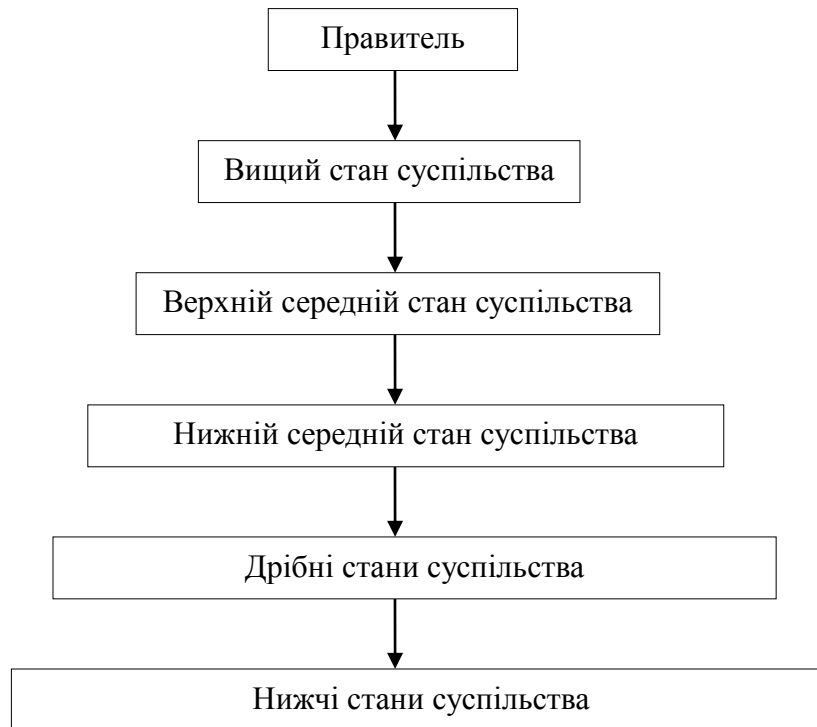

Рис. 2.2. Схема соціального розмежування суспільства (суспільна піраміда)

У верхній частині піраміди перебуває правитель: імператор, цар, король, хан, султан, емір, халіф, президент, канцлер, влада якого може бути як обмеженою, так і необмеженою. Вищий стан суспільства зазвичай представлений найбільш багатими і великими землевласниками, вищими сановниками, чиновниками, прем'єр-міністром, деякими міністрами, керівництвом збройних сил, найближчими родичами правителя. Верхній середній стан включає в себе членів уряду, багатих землевласників, промисловців, керівників великих департаментів. Нижній середній стан є більш численним, представлений чиновниками середньої ланки, поміщиками, небагатими власниками земель, власниками підприємств, військовими середньої ланки. Дрібний стан складається з чиновників нижчої ланки, військових, що мають звання від лейтенанта до капітана, дрібних промисловців, землевласників. Нижчий стан суспільства представлений робітничим класом, селянством, обслуговуючим персоналом, військовими нижчих звань, а також декласованими елементами.

На думку вченого, перехід з одного соціального стану до іншого як в одну сторону, так і у зворотну часто супроводжується вчиненням злочинів, що мають низку особливостей. Так, кримінальна статистика показує, що серед представників вищих класів перше місце посідають злочини, пов'язані з власністю, а серед крупних торговців найбільш поширеним злочином є шахрайство, лихварство, лжесвідчення. При цьому злочини, пов'язані зі злочинами проти статевої свободи та статевої недоторканності особи, посідають серед вищих класів друге місце, а серед робітників промисловості – п'яте. Одночасно з цим фіксується мале число випадків представників вищого класу в таких злочинах, як крадіжки, тілесні ушкодження, посягання на представників влади. Представники вищих класів, що перебували при владі, маючи важелі впливу на правову систему, визначають вид і характер покарань, що діють у державі.

3. *Вплив антропологічних факторів на характер учинених злочинів.* Характерні риси анатомічної будови, фізіологічні особливості можуть вплинути на вид учинених злочинів. Загальні антропологічні риси, на думку М. М. Гернета, можуть виявитися в людей, які займаються однією й тією самою професією. Схожість умов життя, робота м'язів, розумового апарату в одному й тому напрямі сприяють виробленню професійного типу. З аналогічної причини злочинці, які займаються одним і тим самим видом злочинів, мають низку схожих рис своєї анатомічної будови та характерної поведінки. Як вказує М. М. Гернет, доказом існування професійного типу злочинця є можливість легко розпізнати в натовпі як представників суспільно корисних професій – купця, промисловця, робітника, селянина, так і представників злочинних елементів. Виходячи із закономірностей професійної діяльності, формується конкретний тип злочинця, зовнішні дані якого пов'язані з характером вчинених злочинів. Наприклад, злочинці-крадії мають очі, що швидко бігають, рідку бороду, рухливе обличчя та завжди уникають прямого погляду співрозмовника [34, с. 215]. Виходячи з результатів досліджень Ч. Ломброзо, М. М. Гернет вважав можливим визначити за зовнішнім виглядом людини – формою лица,

розрізом очей, формою носу та ін., чи має вона злочинні схильності, але використовувати такі знання лише при проведенні слідчих дій. Так, «природжених» злочинців виказують очі, що швидко бігають, мляві підборіддя і «зверхньо задерті» носи. При цьому, як зазначає М. М. Гернет, наявність певних зовнішніх ознак мало пов'язана з імовірністю вчинення злочинів. Дані риси є побічними показниками, що впливають на особистість людини, характер її поведінки та не є основними причинами, які призводять до вчинення злочинів. З цієї причини саме соціальне середовище сприяє вчиненню злочинів, а характер антропологічних та фізіологічних особливостей може виявитися, а може не виявитися в конкретній життєвій ситуації. При цьому, на думку Ю. Д. Блувштейна, недосконалість людської природи не може бути необхідною та достатньою причиною злочинної поведінки [12, с. 15].

4. *Теорія наслідування злочинній поведінці.* Однією з причин, яка сприяє вчиненню злочинів, є наслідувальна поведінка людини. Як указує М. М. Гернет, наслідування нагадує потік, що стікає з гори, захоплює та несе разом із собою всі зустрічні на своєму шляху предмети [34,с.231]. Як доведення цього положення, М. М. Гернет зазначає, що будь-яке відкриття в галузі права, релігії, політики, промисловості, науки поширюється подібно до світлової хвилі за допомогою свідомого чи несвідомого наслідування. Теорія наслідування, яку запропонував Г. Тард, добре простежується на прикладі переходу злочинності з верхніх шарів суспільства на нижні та з великих міст у сільську місцевість. У цьому наслідування є об'єктивною реальністю, широко поширеною в суспільстві. Так, молоді люди наслідують літнім, бідняки – багатим, селяни – аристократам, робочі – капіталістам. Така тенденція, що заснована на прагненні людей з низьким статусом підвищити його рівень, може призвести до вчинення злочинів. При цьому бажання змінити суспільний статус людини може впливати на характер учинених злочинів, що включає в себе бандитизм, крадіжки, захоплення чужого майна, шахрайство, яке, на думку злочинця, повинно дозволити перейти до більш високих шарів суспільства. У свою чергу економічні фактори можуть як посилити, так і послабити інтенсивність цих

процесів, що веде до зміни кількості вчинених злочинів. Розглядаючи теорію наслідувальної поведінки, М. М. Гернет звертає увагу на те, що теорія наслідування не пояснює, чому селянські повстання та заворушення змінюються масовими виступами фабричних робочих, а далі революціями.

5. *Історична динаміка злочинів.* Розглядаючи історію кримінального права, М. М. Гернет доходить висновку про наявність динамічного процесу зміни ставлення суспільства до вчинення різних видів злочинів [47,с.15-38]. Так, учений звертає увагу, що політичні вбивства, які відбувалися з метою захоплення влади та у формі батьковбивства, жінковбивства, вбивства дітей, у багатьох випадках не вважалися злочинами [47, с. 16]. Іншим видом злочинів, які вважалися звичайним явищем та отримали широке поширення у стародавні часи, був підпал майна своїх супротивників, який чинили за наказом великих феодалів. З часом цей вид злочину набув масового характеру і став повсякденним явищем у Середньовіччі. Іншим прикладом, який доводить наявність даного процесу, є масове пияцтво серед вищих аристократичних осіб, яке вважалось звичайним явищем. У більш пізні століття пияцтво поступово почало виявлятися в нижчих верствах суспільства, де стало масовим явищем. Інша шкідлива звичка, пов'язана з курінням, також пройшла складну історичну динаміку. Як зазначає М.М. Гернет, вперше тютюн привезли іспанські конкістадори з Америки, і через його високу вартість куріння могли собі дозволити лише представники вищих класів. Після завезення насіння тютюну в Європу і появи даного виду промислу ціна на тютюн, до якого часто додавали наркотичні трави, різко впала, паління стало доступним практично всім членам суспільства і повсюдним явищем. Таким чином, поняття «злочин» ніколи не мало своєї чіткої юридичної диспозиції, а змінювалось у залежності від суспільно-політичного ладу, моралі, моральних опорів, що панували в суспільстві. Характерний приклад такого підходу вчений вбачає у «Грамоті на права, вольності і переваги благородного російського дворянства», що її видала російська імператриця Катерина II 21 квітня 1785 р., у якій цілий розділ присвячений регламентації їх привілейованого стану [54,с.23].

М. М. Гернет робить висновок, що при призначенні покарання необхідно відмовитися від такого підходу та враховувати сутність учиненого діяння і ту обставину, наскільки вчинений злочин небезпечний для суспільства. При цьому вчений звертає увагу на історичну динаміку у Стародавній Спарті, де вбивство раба-ілота не вважалося злочином, а молоді спартанці для вступу до лав воїнів зобов'язувались скоїти таке вбивство. У Стародавній Індії брамін згідно з Законами Ману мав право вкрати або забрати майно шудри. При цьому шудра міг бути страчений навіть за збір квітів в саду браміна. Життя воїна оцінювалася в чотири рази дешевше за життя браміна, життя купця – у чотири рази менше за життя воїна, життя шудри – у дванадцять разів дешевше за життя купця, а його вбивство не тягло ніякого покарання, якщо було вчинено заради виконання обов'язку. Як відзначає М. М. Гернет, аналогічна ситуація спостерігалася в Середньовіччі, коли лицарі мали право безкарно скоювати пограбування та вбивство кріпаків або залежних людей інших феодалів [34,с.233]. Таким чином, одним із шляхів боротьби зі злочинністю є зрівняння у правах всіх членів суспільства.

6. *Процес декласації* вивчався М. М. Гернетом за допомогою соціологічного підходу, який розглядає право у світі подій «реального зв'язку і причинності», пов'язаних зі змінами у соціологічній структурі суспільства. Вплив цього процесу на характер вчинених злочинів пов'язаний з переходом людини з одного соціального класу до іншого. Характерним місцем прояву даного процесу є великі міста, доказом чого є більш високий рівень злочинності, що фіксується в них. Згідно з даними М. М. Гернета, у великих містах шахрайство, обман, злодійство, проституція, дитяча злочинність починають набувати розмірів епідемії, захоплюючи все суспільство [34, с. 237]. Одночасно з цим у мегаполісах скупчуються особи, схильні до злочинів, повій, волоцюг, паразитуючих в оточуючому їх товаристві. З іншого боку, декласація породжується низкою причин морального порядку: жадібністю, лінню, егоїзмом, марнотратством, атеїзмом, розпустою. Завдяки впливу цих причин декласований елемент може стати злочинцем не тільки з причини бідності, а

внаслідок комплексного впливу групи соціальних та психологічних факторів. Як відмічає М. М. Гернет, декласація створює умови переходу злочинів від одного класу суспільства до іншого. Одночасно з цим декласація сприяє збільшенню кількості злочинів, пов'язаних з політикою, шляхом появи лідерів, які мають високий рівень освіти, що знаходить свій прояв у страйках робочих, політичній боротьбі, вбивствах, протидії владі. Звертається увага на соціальні наслідки декласації у вигляді еміграції, зменшенні народжуваності, відверненні від праці, появі егоїстичних бажань, пов'язаних з небажанням працювати або займатися будь-якою соціально корисною діяльністю.

7. *Положення про скасування смертної кари.* Це положення висвітлено у дослідженнях М. М. Гернета відносно застосування цього виду покарання, викладеного в монографії «Смертна кара» [44]. Як зазначає вчений, серед кримінальних покарань за історичний період їх існування на першому місці завжди стояла смертна кара. Цей вид покарання розглядався як найдієвіший засіб боротьби зі злочинністю та призначався злочинцям, які вважалися особливо небезпечними. З цієї причини, коли почалася боротьба проти жорстких покарань, суспільство почало вимагати скасування смертної кари та пом'якшення тілесних покарань. Досліджуючи це питання, М. М. Гернет на підставі обробки значної кількості статистичних даних, наукових публікацій доводив, що наявність або відсутність смертної кари жодним чином не впливає на кількість вчинених злочинів. Навпаки, використання цього антигуманного покарання спричиняє лише озлоблення в суспільстві, посилює анархістські настрої та збільшує кількість випадків опору владі. З іншого боку, учений на основі зібраних даних показав, що застосування різних видів смертної кари не завжди приводить до миттєвої смерті злочинця. Так, у монографії М. М. Гернета «Смертна кара» згадані випадки страти шляхом повішення, застосування електричного струму, газу, після яких засуджені продовжували жити, а у статті «Смертна кара за допомогою удушення газом» учений розповідає про жахливе враження, яке отримали свідки під час виконання цього

виду покарання. При цьому, як показують статистичні дані, злочинці значно більше бояться тюремного ув'язнення, ніж покарання у вигляді смертної кари.

Як зазначає у своїх працях М. М. Гернет, смертна кара повністю суперечить принципу реабілітації та відновленню справедливості, що і є основною метою кримінального права та покарання як його інституту. Застосування смертної кари сприяє «моральному розкладанню» суспільства: ініціює і виправдовує самосуд, насильство, жорстокість, негативно впливає на дітей, які, наслідуючи старшим, починають «грати у страту». У своїх працях М. М. Гернет підтримував точку зору російського письменника В. Г. Короленка щодо того, що в суспільстві, де кара є законною мірою покарання, вона починає сприйматися як просте «побутове явище». Сформулювавши дані тези, М. М. Гернет виявив себе як учений, здатний прогнозувати наслідки історичних подій. Дійсно, події Першої світової війни, Громадянської війни в Радянській Росії, визвольних змагань на території України, сталінських репресій у СРСР, Другої світової війни доводять справедливість даної тези. У ці історичні періоди, як вказує М. М. Гернет застосування смертної кари було звичайною мірою покарання, повсякденною і повсюдно поширеною подією, яка чинилася при значному натопі людей [115, с.28].

8. *Шляхи зменшення кількості вчинених злочинів.* Як заходи боротьби з цим небезпечним явищем, М. М. Гернет пропонує використовувати такі положення. По-перше, комплекс економічних заходів у вигляді підтримки державою створення нових робочих місць, організація публічних робіт у голодні роки і суворі зими, зміни в системі оподаткування, цивільна відповідальність підприємців за здоров'я своїх працівників. По-друге, соціальні заходи: організація пологових будинків для позашлюбних породіль, виховні притулки для таких дітей, державна підтримка бідним родинам, створення системи дешевих помешкань для робітників, розвиток соціальної самопомоги, страхування від нещастя, хвороб, старості, розвиток благодійних установ, обмеження числа годин робочого часу. По-третє, виховна робота: державна підтримка шкіл, збільшення рівня грамотності населення. По-

четверте, політичні міри, які передбачають проведення нової правової політики. Це розширення прав і свобод громадян, можливість широких верств населення брати участь у роботі органів державної влади, місцевого самоврядування, гуманізація системи покарань, застосування умовного осудження, заміна кримінального покарання за малозначимі злочини на суспільні роботи. Поп'яте, боротьба з пияцтвом, обмеження продажу алкоголю, повна заборона продажу спиртного неповнолітнім, антиалкогольна пропаганда.

Підбиваючи підсумок розгляду соціологічної теорії злочинності, М. М. Гернет звертає увагу на те, що законодавство різних країн «ще не наважується ступити твердою ногою на нову дорогу» боротьби з цим небезпечним явищем [34, с. 356]. При цьому вчений вказує на сформовану в суспільно-історичному розвитку ситуацію, коли чітко простежується необхідність зміни законодавчих шляхом нової кримінальної політики [47, с. 38]. Вчений звертає увагу на тисячолітній шлях, який пройшло кримінальне право: «...супроводжувалося кров'ю, стражданнями, різними жорстокими покараннями, – через низку століть тягнеться цей... широкий шлях, уторований мільйонами ніг, які пройшли по ньому до Голгофи» [34, с. 357].

Наукові підходи М. М. Гернета знайшли своє відображення в сучасних напрямках соціологічних досліджень, пов'язаних з причинним комплексом злочинності. Так, російські фахівці Г. А. Агаєв та Ф. Ю. Сафін досліджували злочинність як соціальне явище за допомогою статистичних залежностей, вивчаючи рівень, структуру, динаміку соціальних процесів [1, с. 72]. Так відомий український вчений В. М. Дрьомін зазначає, що злочинність – продукт соціальної активності людини, справа не в юридичній і не у формально-статистичній оцінці злочинності як сукупності злочинів, а в умовах її виникнення та існування, які органічно пов'язані з практичною діяльністю людини в цьому соціумі, видами соціальної активності та громадської реакції на них [74].

Таким чином, теорія, яку запропонував М. М. Гернет, має послужити процесу розробки конкретних шляхів боротьби зі злочинністю, привести до зменшення числа вчинених злочинів, знизити рівень їх жорстокості та сприяти моральному очищенню суспільства. До числа таких заходів можна вважати належними: програми ресоціалізації, створення робочих місць для людей, звільнених з місць покарання, забезпечення можливістю отримання ними освіти, державну підтримку організацій, які допомагають таким особам та борються з алкоголізмом, наркоманією та суїцидом.

Висновки до розділу 2

1. Активізація наукових досліджень наприкінці XIX – початку XX ст.ст. у сфері соціології права пов'язана з інтересом суспільства до досягнень цієї науки та невідповідністю діючого в більшості європейських країн законодавства новим суспільно-політичним умовам. У своїх працях М. М. Гернет доводить наявність процесу появи та становлення розробок із соціології права, які супроводжувалися дискусіями між представниками класичної, кримінально-антропологічної та соціологічної шкіл. Особливу увагу вчений приділив дослідженню праць професора Ф. Ліста, який широко застосовував соціологію права в своїх розробках.

2. Теоретичні розробки у сфері соціології права М. М. Гернет проводив за допомогою використання п'яти методів: логічного, індуктивного, дедуктивного, позитивного та спостереження. За допомогою логічного методу вчений довів положення стосовно необхідності запобігання злочину шляхом заборони застосування смертної кари, жорстоких заходів покарання, тортур та проведення змін у суспільному устрої держави. Застосування індуктивного методу дало змогу М. М. Гернету довести доцільність використання історичного досвіду роботи з перевиховання злочинців в американських реформаторіях. На підставі дедуктивного методу доведено, що фактор бідності не є основною умовою вчинення злочину, а метод спостереження дозволив

зробити висновок про можливість змінити у людей ставлення до злочинності як негативного явища. Позитивний метод М. М. Гернет використовував у дискусіях з представниками класичного напрямку, які негативно ставилися до соціології права та розглядали покарання як виключно юридичне явище. У рамках застосування цього методу М. М. Гернет використовує такі прийоми соціологічної науки, як опитування, анкетування та екстраполяція, а також статистичний метод, за допомогою якого збиралася інформація про кількість правопорушень та індивідуальні характеристики злочинців.

3. М. М. Гернет виявив вплив на злочинність таких соціологічних факторів, як вік, стать, сімейне походження, спадковість, алкоголізм, раса, фізичні фактори, рівень життя, ціни на хліб та виявив такі тенденції: а) серед загального числа злочинів більшість здійснюють чоловіки – 85%; б) більшість злочинів у вигляді крадіжок скоюють особи у віці 14–21 рік; в) серед загального числа вбивств більшість припадає на осіб з низьким рівнем освіти; г) політичні злочини скоюють особи у віці 25–40 років; д) серед злочинів, які скоювали жінки у віці 20–40 років, найбільша кількість припадає на дітовбивство, проституцію; е) серед загального числа злочинців приблизно 30% припадає на таких, що мали батьків – злочинців, алкоголіків, епілептиків, душевно хворих.

4. Учений запропонував власну соціологічну теорію злочинності, яка складається з таких положень: а) соціальні фактори злочинності у вигляді високого рівня безробіття, незадовільного стану місць проживання, скрутного матеріального становища значної кількості населення, низького рівня освіти; б) вплив суспільно-політичного ладу, який визначається рівнем наявності у громадян певних прав і свобод; в) вплив антропологічних факторів на характер учинених злочинів не може бути основним, але може допомогти при розслідуванні злочинів; г) теорію наслідування злочинної поведінки вчений досліджує на прикладі переходу злочинності з верхніх верств суспільства на нижні та з великих міст у сільську місцевість; д) історична динаміка злочинів пов'язана з тією обставиною, що це поняття зазнало значних змін у різні історичні періоди; е) процес декласації часто супроводжується вчиненням

різних видів злочинів; є) положення про скасування смертної кари ґрунтувалося на тому, що такий вид покарання ніколи не призводив до суттєвого зниження рівня злочинності; ж) шляхи зменшення кількості вчинених злочинів пов'язані з комплексом економічних, соціальних заходів, збільшенням рівня освіти.

РОЗДІЛ 3

НАУКОВІ ЗДОБУТКИ М. М. ГЕРНЕТА В ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

3.1. М. М. Гернета про вплив соціальної трансформації на розвиток кримінального права

При розгляді соціальних трансформацій необхідно враховувати, що правова система конкретного суспільства повинна розглядатися як складна, організована та динамічна структура, яка пов'язана з історією розвитку, має певну побудову та здатність пристосовуватися до зовнішніх та внутрішніх змін. Як вказує В. Ю. Шаповалов, соціальна трансформація – це задані та вироблені суспільством зміни, в рамках яких йде відбір найбільш суттєвого і перспективного та відбувається його адаптація до змін середовища [172, с. 9]. Процес соціальної трансформації потребує свого ідеологічного обґрунтування з метою формування уявлень про механізм їх проведення та конкретні цілі таких перетворень. На думку Чимізи Ламажаа, проблема соціальних трансформацій завжди вирішувались в рамках теорій, які розробляють власну термінологію, нові поняття, зміни соціальних ролей, статусів різних станів суспільства [119, с. 263]. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.ст. такою теорією стали соціалістичні вчення, які почали поступово проникати в різні сфери юриспруденції.

Початок ХХ ст. ознаменувався серією революційних потрясінь. Це – Перша російська революція 1905–1907 рр., масові виступи робітників у Франції, Англії, Австро-Угорщині. Ці події свідчили про необхідність звернення до нових ідей щодо знаходження балансу між різними класами і прошарками населення. Значна кількість політичних діячів, учених, представників інтелігенції вважали за можливе використовувати ідеї соціалізму і в процесі перегляду законодавства. Поширенню соціалістичних ідей сприяло те, що класична школа кримінального права ігнорувала вчення про фактори

злочинності й не могла запропонувати нові моделі розвитку правовідносин суспільства. Ці обставини зумовили звернення М. М. Гернета до досліджень, присвячених реформуванню кримінального законодавства в умовах побудови соціалістичного суспільства.

Творча біографія М. М. Гернета склалася таким чином, що період найбільш плідної діяльності вченого збігся з початком поширення в Російській імперії соціалістичних ідей. В одному з марксистських гуртків, який діяв на юридичному факультеті Московського університету, М. М. Гернет активно займався вивченням і пропагандою ідей соціалістів-марксистів.

У своїх дослідженнях М. М. Гернет використовував праці представників утопічного соціалізму Томаса Мора «Утопія» 1516 р., Томмазо Кампанелли «Місто Сонця» 1600 р. Учений розглядав погляди англійського мислителя Вільяма Гудвіна, якого вважав одним із перших представників наукового соціалізму, що не відповідало дійсності [33, с. 45]. В. Гудвін у своїй книзі «Дослідження політичної справедливості» 1796 р. доводив, що причини злочинності пов'язані з суспільним ладом. Він запропонував ідею суспільної відповідальності за благополуччя індивіда: «суспільство має забезпечити людей всім необхідним для задоволення їхніх потреб». Крім того, М. М. Гернет знав та аналізував інші праці мислителів соціалістичного напрямку та революціонерів: «Теорія кримінальних законів» Бріссо де Варвіля, «План кримінального законодавства» Жан-Поля Марата, «Подорож до Ікарії» Етьєна Кабе, «Нове вчення про державу» Антона Менгера, «Класове правосуддя» Гуго Гаазе, «Соціалістичний кодекс» Л. Делін'єра. У своїх студіях М. М. Гернет використовував наукові дослідження Н. Колянні, Е. Феррі, Ф. Ліста, П. Туратті, які в деяких питаннях були близькими до соціалістів та розробляли власні підходи до кримінальних злочинів та системи покарань.

На погляди М. М. Гернета вплинули соціалістичні ідеї і цей вплив простежується у таких напрямках: 1) відображення ідей соціалізму в державному ладі та правовій системі; 2) динаміка поняття «злочин» у суспільно-економічних формаціях; 3) види покарань у моделях соціалістичного

ладу; 4) вплив політичної діяльності соціалістів на рівень злочинності. У 1908 р. М. М. Гернет підготував монографію «Кримінальне право та соціалізм», до якої включив статті таких авторів: П. Лафарг – французький економіст та політичний діяч, теоретик марксизму, зять Карла Маркса, Г. Граднауер – німецький політик, журналіст, редактор газет, Н. Коляянні – політичний діяч, лікар, В. Бонгер – бельгійський фахівець з проблем злочинності, Ф. Туратті – політик, засновник соціалістичної партії Італії, Е. Феррі – італійський кримінолог, політичний діяч.

1) Відображення ідей соціалізму в державному ладі та правовій системі

Соціальні трансформації означають якісні зміни в державному ладі та правовій системі, змінюючи принципи взаємодії різноманітних соціальних станів та груп з метою встановлення нових соціально-групових інтересів. З цієї причини, як показано М. М. Гернетом, перші моделі державного ладу з елементами соціалізму запропонували утопісти Томас Мор, Томмазо Кампанелла, а також французький учений Етьєн Кабе, який написав в 1845 р. книгу «Подорож до Ікарії». Згідно з існуючою тоді традицією автор виклав свої погляди стосовно нової соціалістичної держави у формі розповіді про вигадану державу Ікарію. У книзі згадується про існування в ній нового ладу без зазначення системи управління та діючих інститутів влади. Одночасно з цим в Ікарії існувала як державна, так і приватна власність, але інших деталей правового регулювання системи влади Е. Кабе не наводить. Основними принципами держави були: «всі за кожного», «кожний за всіх», «кожному по його потребах та від кожного по його здібностям», «головне право – жити та головний обов'язок – працювати». З цієї причини, на думку автора, у цій країні не повинно існувати злочинства, крадіжок, убивств, самогубств, а злочинці, бажаючи почати нове, чесне життя, повинні отримати роботу на державних підприємствах. Такий соціалістичний державний устрій, на думку Е. Кабе, вимагав ліквідації судової системи, а правосуддя здійснювали народні засідателі, які розглядали кримінальні та цивільні справи. Досліджуючи наукові погляди цього мислителя, М. М. Гернет звертає увагу на те, що їх практична

реалізація зазнала повного фіаско [33,с.55]. Так, Е. Кабе заснував колонію в Техасі, побудував людям окремі будинки та намагався переконати колоністів дотримуватися принципів, що він їх запропонував. Через деякий час люди почали ворогувати одним з одним, виникли суперечки, взаємні обвинувачення, які зруйнували спільну роботу колоністів та призвели їх суспільство до повного занепаду. Розуміючи цінність ідей соціалістів-марксистів, М. М. Гернет досліджував погляди К. Маркса, котрий розробляв модель нового суспільства, в якому не будуть існувати умови для вчинення злочинів з причини відсутності приватної власності привілейованих класів та суперечностей між багатими і бідними. У свою чергу К. Маркс вважав порушення законів наслідком економічних чинників, незалежних від законодавця, та вказував, що від офіційного суспільства залежить визначення кваліфікації злочинів та їх виду. З цієї причини К. Маркс та Ф. Енгельс доводили, що такі злочини, як проституція, пияцтво, бродяжництво, а також самогубство виступають побічним продуктом економічного розвитку суспільства та зникнуть при зміні економічних умов. Таким чином, ідеологи марксизму пропонували власну модель комуністичного життя держави, тобто нового суспільства з власною правовою системою, але не розглядали систему покарань за вчинені злочини.

Як показує М. М. Гернет, соціалістичні ідеї, спрямовані на обґрунтування проведення соціальних трансформацій, знайшли відображення в працях італійських соціалістів-криміналістів Е. Феррі, Ф. Туратті, Н. Колаянні, які сформулювали три тези. По-перше, злочинність породжена наявністю приватної власності та несправедливого державного ладу. По-друге, боротися зі злочинністю в умовах старого суспільного ладу немає сенсу, бо такий устрій створює нових злочинців, а криміналісти-ліберали стають захисниками лише панівного класу. По-третє, побудова нової держави зі «справедливим» державним устроєм знищить злочинність. Ці тези приводили вчених криміналістів-соціалістів до висновку, що встановлення економічної рівності, соціалізація засобів виробництва приведуть до знищення злочинності. Ця позиція збігалася з точкою зору марксистів про поступове відмирання держави

та необхідність скасування кримінальних законів при соціалізмі. Так, ліквідація права приватної власності, на їх думку, повинна була привести до скасування майнових злочинів та злочинів проти особистості. Підвищення рівня культури, освіти повинно було змінити ставлення людей до злочинів у сфері сім'ї, особистості. Як зазначає М. М. Гернет, висловлювалась точка зору, що соціалізм допоможе подолати індивідуальний егоїзм, який знаходить відображення в різноманітних антигромадських формах поведінки, пов'язаних з деякими видами злочинів. Проти такого підходу категорично виступав учитель М. М. Гернета Ф. Ліст, який вважав злочинність явищем, що постійно супроводжує людське суспільство одночасно з хворобами та епідеміями. На думку Ф. Ліста, застосування засобів гігієни може лише зменшити кількість хвороб, але не може повністю їх ліквідувати. Тому учений робив висновок про неможливість повної ліквідації злочинності при будь-якому типі державного ладу і формі правління.

Як відзначає М. М. Гернет, один з теоретиків соціалізму Карл Каутський вважав, що за соціалістичного ладу злочинність повинна зникнути, але цей процес буде проходити поступово, адже повністю та одразу викоренити це явище неможливо [33, с. 195].

З точки зору сьогодення, враховуючи пошуки українським суспільством шляхів побудови демократичної правової держави, становить інтерес аналіз М. М. Гернетом праць професора Віденського університету А. Менгера (1841–1906 рр.). Цей учений видав в 1902 р. книгу, присвячену новому типу держави – «Нове вчення про державу» [127]. Як вказує М. М. Гернет, учений відрізнявся від інших дослідників конкретністю своїх пропозицій у сфері юридичного забезпечення діяльності держави. Так, згідно з А. Менгером, соціалістичні ідеї повинні перестати бути предметом нескінченних економічних і «філантропічних міркувань» і мають бути перетворені на конкретні юридичні норми [127]. Лише після проведення таких реформ суспільство отримає змогу визначити, якою мірою державний устрій відповідає інтересам «експлуатованих» класів. У цілому, як відмічає М. М. Гернет, австрійський

учений вважав нездійсненою мрією повне зникнення злочинів та порушень законодавства. На думку вченого, злочини залишаться за будь-якої форми держави, але значні зміни відбудуться в понятті злочину та у відповідальності за ці злочини. За соціалізму відбудеться скорочення числа майнових злочинів з причини отримання кожним громадянином прав на частку власності. Одночасно з цим зміниться система покарань за вчинення цих злочинів. Як вказує А. Менгер, якщо в даний час вони зумовлюють тяжкі покарання, то зі зникненням владного становища правлячих класів відпаде необхідність посиленої репресії за ці правопорушення. Інтерес становить та обставина, що в радянській науці А. Менгер згадувався вкрай рідко і виключно в негативному контексті. Радянські юристи звинувачували вченого у спробах створити соціалістичний устрій, побудований на нормах цивільного права, і таким чином провести реформацію суспільного ладу без революційних потрясінь. Цілком зрозуміло, що ідеї А. Менгера про правову соціалістичну державу викликали критику з боку радянських юристів, з числа яких найбільш завзятим критиком був Голова Верховного Суду РРФСР Петерис Стучка. З цієї причини М. М. Гернет, який дуже уважно ставився до вказівок радянських партійних органів у післяреволюційний період, не користувався науковими досягненнями австрійського вченого та не посилався на його твори.

2) Динаміка поняття «злочин» у суспільно-економічних формаціях

Основний вплив на дослідження М. М. Гернетом зв'язку між соціалістичними теоріями та злочинністю та надало стажування в 1902–1904 рр. у провідних університетах Німеччини, Франції, Італії, Бельгії. Учений запропонував називати юристів, що розробляють соціалістичну доктрину, «криміналістами-соціалістами». Свої погляди на динаміку поняття «злочин» у різних суспільно-політичних формаціях М. М. Гернет виклав у праці «Злочин та боротьба з ним у зв'язку з еволюцією суспільства» [34]. Основним постулатом соціалізму була зміна суспільно-економічних формацій, які передували становленню комунізму та мали власну правову систему і види покарань. Соціалісти доводили, що серед причин злочинності основну роль

відіграють соціальні фактори і класова боротьба. Тому в кожній формації в різних державах знайшли правове закріплення різні підходи до поняття «злочин». У цілому характерною рисою прийнятих у рабовласницькому, феодальному, буржуазному суспільствах правових норм була охорона інтересів правлячих класів. В якості доказу М. М. Гернет наводив приклади з історії кримінального права, які раніше вже неодноразово досліджував в інших працях [47, с.16]. Так, у рабовласницьких державах вбивство раба не вважалось злочином. У Спарті на рабів-ілотів влаштовувались полювання, а у Стародавньому Римі вбивство раба прирівнювалось до втрати майна, у залежності від вартості якого встановлювались стягнення. Згідно із Законами Ману, вбивство браміном представника нижчого стану – шудри не тягло за собою покарання. На противагу цьому шудра підлягав страті за невиконання наказу браміна, за відмову допомогти брамінові, за пораду брамінові відносно його обов'язків, за вступ у шлюб з особою вищої касті. У свою чергу за викрадення браміном шудри, заволодіння його майном брамін підлягав лише штрафу, тоді як для шудри встановлювались жорсткі кримінальні покарання. Аналогічний підхід до трактування злочину знайшов своє відображення у стародавніх законах єврейської держави, у німецьких та давньоруських кодексах. У Середньовіччі лицарі мали право безкарно чинити розбої, грабежі та вбивства простих людей та віланів. Тодішнє право також не вважало злочином вбивство вілана та встановлювало за даний злочин лише штрафні санкції. У той самий час у Франції за браконьєрство, недозволене полювання, ловлю риби і раків селянин міг бути засуджений до смерті. На протилежність цьому представник привілейованих класів за такі злочини підлягав позбавленню прав, забороні перебувати при королівському дворі чи висилався до свого маєтку без права його залишати. Таким чином, соціалісти доводили, що класова нерівність у суспільстві впливає на зміст терміна «покарання», яке встановлювалось у залежності від належності чи ні людини до панівного класу.

3) Види покарань у моделях соціалістичного ладу

Практична реалізація соціальних трансформацій тісно пов'язана з системою покарань, яка, як показує історія держави і права, в усі часи грала одну з важливих ролей. Як вказує М. М. Гернет, значна кількість авторів, які пропонували свої моделі з реалізації доктрин соціалізму, висловлювались про необхідність збереження системи покарань за вчинений злочин [26, с. 470]. У табл. 3.1 проведена систематизація покарань, які пропонували представники соціалістичного напрямку.

Таблиця 3.1

Еволюція системи покарань у моделях утопістів-соціалістів та мислителів

№ з/п	Автор, наукова праця, рік	Вид покарання	Ставлення до смертної кари	Наявність альтернативного покарання
1	2	3	4	5
1.	Т. Мор «Утопія», 1516 р.	Примусові роботи, позбавлення прав, рабство, відшкодування збитків, тілесні покарання	Відсутнє	Умовне помилування, амністія
2.	Т. Кампанелла «Місто Сонця», 1600 р.	Тюремне ув'язнення, тілесні покарання	Відсікання голови, каменування	Вигнання, догана, носіння башмаків на шиї
3.	Бріссо де Варвіль «Теорія кримінальних законів», 1781 р.	Тюремне ув'язнення, тілесні покарання, таврування	Відсутнє	_____
4.	Ж.П. Марат «План кримінального законодавства», 1790 р.	Тюремне ув'язнення, стягнення, відшкодування збитків, конфіскація земель, вислання в колонію	Відсутнє	

Продовж. табл. 3.1

1	2	3	4	5
5.	Кабе «Подорож до Ікарії», 1845 р.	Тюремне ув'язнення	Відсутнє	Засудження з публікацією в газеті, позбавлення права користування громадською їдальнею
6.	А. Менгер, 1904 р. Г. Гаазе, 1907 р. Л. Делін'єр, 1908 р.	Позбавлення волі, штраф, конфіскація, позбавлення громадянських прав, каторга, вигнання	Відсутнє	Проста чи публічна догана

Так, Т. Мор у книзі «Утопія» пропонував використовувати тілесні покарання, примусові роботи, позбавлення прав, віддання злочинців у рабство, відшкодування збитків. При цьому мислитель вказував на застосування владою в державі Утопія амністії, що дозволяє звільнити засуджених, які пройшли процес перевиховання. Відносно злочинців, які скоїли тяжкі злочини, рекомендувалося застосовувати міру покарання у вигляді вигнання в рабство. Інтерес становить та обставина, що в книзі Т. Мора відсутнє покарання за злочини, пов'язані з релігійними віровченнями (табл. 3.1).

Т. Кампанелла пропонував використовувати як покарання тюремне ув'язнення, тілесні покарання, виступав за збереження смертної кари шляхом відсікання голови, побиття каменями, однак допускав альтернативні покарання у вигляді вигнання, догани, носіння башмаків на шиї. На доповнення до цього Т. Кампанелла пропонує використання у вигляді покарання заборону користуватися громадським столом чи їдальнею, відвідувати храм, спілкуватися з жінками, а також відсторонення від почестей (табл. 3.1).

Аналогічним чином Бріссо де Варвіль, прихильник ідей соціалістів, у своїй книзі «Теорія кримінальних законів» вважав необхідним використовувати репресії в боротьбі зі злочинністю. Як вид покарання цей політичний діяч пропонував використовувати тюремне ув'язнення, тілесні покарання,

таврування, однак висловлювався проти застосування смертної кари (табл. 3.1). На думку Варвіля, чинне законодавство мало встановлювати загальні принципи кримінального права, а на суддів покладался обов'язок приймати окремі рішення стосовно підвищення або зниження тяжкості покарання. У своїй книзі Варвіль багато місця надав планам перебудови в'язниць, які повинні були мати відповідний рівень гігієни. Багато з положень, що їх висунув Варвіль, базувалися на особистому досвіді автора. Так, Бріссо де Варвіль багато років провів у Бастилії, пізніше переїхав до Англії, згодом до Америки, де брав участь у визвольній війні негрів проти рабства на острові Сан-Домінго в 1791 – 1803 рр.. Цей мислитель повернувся до Франції, в якій з початком революції очолив групу жирондистів у Конвенті, знову був заарештований, а згодом страчений в 1793 р.

Значний інтерес, на думку М. М. Гернета, становить праця одного з ідеологів соціальної трансформації у вигляді Великої французької революції Жана Поля Марата «План кримінального законодавства», видана в 1790 р. У цьому документі пропонувалося використовувати в новій державі такі види покарань: тюремне ув'язнення, штрафи, відшкодування збитків, конфіскація земель, вислання в колонії. На думку Ж.-П. Марата, у кримінальному праві мав бути закріплений принцип зниження покарання за майнові злочини стосовно представників незаможних класів. Французький революціонер вимагав посилення відповідальності за порушення закону чиновниками, торговцями неякісним товаром. За вчинені злочини половина майна торговця мала бути конфіскованою, а сам він підлягав довічному позбавленню волі з обов'язком виконувати примусові роботи. Інтерес становить та обставина, що вже наприкінці XVIII ст. Ж.-П. Марат пропонував ввести для спостереження за торгівлею особливих санітарних інспекторів.

У своїх працях М. М. Гернет використовує соціологічний підхід у дослідженні проблем покарань, які розроблялися А. Менгером. Основною ідеєю цього науковця було трактування системи покарань як елементу інституту соціального контролю, який в змозі впливати на кількість вчинених

злочинів. По-перше, він уважав за необхідне змінити судову систему шляхом ліквідації суду, прокуратури, адвокатів та судових приставів. На думку вченого, процесу побудові соціалізму мав передувати перехідний період, під час якого нова влада повинна використовувати репресивні методи з метою підтримки порядку. На другому етапі повинно відбутися загальне звуження репресивної складової та поняття «державні злочини», зафіксовані в Кримінальному кодексі. Одночасно з цим А. Менгер вказував на необхідність покарання за порушення обов'язку працювати та вважав необхідним зменшити відповідальність за майнові злочини [127].

Депутат германського рейхстагу доктор Гуго Гаазе вимагав виключити з числа злочинів вільне висловлення думок та поглядів, волоцюжництво, жебрацтво, відсутність постійного місця проживання, вважав за необхідне ввести покарання за порушення приписів з охорони праці, заходи безпеки при проведенні різноманітних видів робіт. Учений бажав розширити права судів та пом'якшити покарання, виступав за широке введення умовного засудження, заміну тюремного ув'язнення грошовими стягненнями.

Інший представник цього напрямку автор «Соціалістичного кодексу» Люсьєн Деліньєр вважав необхідним збереження чинного у Франції Кримінального кодексу. Як покарання Л. Деліньєр вважав необхідним використовувати просту та публічну догану, штраф, конфіскацію майна, тимчасове позбавлення громадянських прав, позбавлення волі, висилання на каторгу, вигнання з держави, а довічне ув'язнення мало використовуватися на термін не більше 10 років. Реалізацію ідей соціалізму Л. Деліньєр намагався втілити в Україні, до якої був направлений урядом Радянської Росії, де працював в Народному комісаріаті землеробства України. Події Громадянської війни, реалії радянської дійсності не дали вченому реалізувати свою модель соціалістичної держави, і Л. Деліньєр був вимушений повернутися до Франції.

Таким чином, більшість моделей, що їх запропонували представники соціалізму, передбачала відмову від принципу відплати за злочини та зберігала систему покарань за вчинені злочини. У цілому основною ідеєю соціалістів

було положення про зникнення злочинів у новій «справедливій» державі з причини відсутності соціальних умов для їх прояву.

4) Вплив політичної діяльності соціалістів на рівень злочинності

В сфері соціальних перетворень важливе місце займає політична діяльність, тому М. М. Гернет використовував у своїх дослідженнях розробки італійського вченого Н. Колаянні, які стосувалися кількості злочинів в округах, де абсолютну більшість склали депутати-соціалісти. Результати таких досліджень показали, що підтримка населенням представників соціалістів практично не вплинула на кількість вчинених у цих округах злочинів. Як порівняння, використовувалися дані про кількість злочинів у цих округах, вчинених до і після приходу соціалістів до влади. Так, під час виборів 1900 р. соціалісти в Італії отримали підтримку значного числа виборців: 26,6% – у Емілія-Романьї, 21,6% – у П'ємонті, 20,5% – у Лігурії, 18,2% – у Ломбардії, 16,1% – у Тоскані. У провінції Емілія-Романья, в якій соціалісти отримали абсолютну більшість, кількість вчинених злочинів була близькою до середньої по Італії. Наприклад, середня кількість грабежів, що складала на 1000 мешканців 10,9%, у Емілія-Романьї складала 7,9%, а в Ломбардії, де соціалісти отримали значний відсоток голосів, загальна кількість шахрайств склала 69,3% при середньому їх значенні по Італії 73,5%. У П'ємонті, де соціалістів підтримали 21,6% виборців, кількість грабежів склала 7% при загальній їх кількості по Італії 10%. Слід зазначити, що в провінції Кампанія, де соціалістів підтримало майже 6% виборців, число вбивств – 24,23% – перевищує середню цифру по Італії – 12,38%, тобто вдвічі. Незважаючи на те, що соціалісти отримали більшість голосів виборців, число вбивств було вдвічі більше, ніж середня їх кількість в Італії.

Як відзначає М. М. Гернет, соціальні трансформації, які ґрунтуються на закличках соціалістів до боротьби робочого класу з буржуазією завжди ведуть до зростання злочинності у вигляді злочинів, пов'язаних з політикою, непокорюю владі, знищенням майна, опором поліції. Пропаганда соціалістів за здобуття освіти, проти вживання алкоголю, порушень моральності, створення лікарських

кас, страхових організацій приводить до зменшення кількості злочинів у цій сфері. У цілому, використовуючи соціологічний підхід, М. М. Гернет доходить висновку про тісний зв'язок кількості злочинів не з ідеями соціалізму, а з інститутом приватної власності, засобами виробництва та системою розподілення багатства [34, с. 311]. З цієї причини злочинність як у статистиці, так і в динаміці є відображенням стану суспільного ладу, який за допомогою норм права міг як підвищити, так і понизити її загальний рівень, але є явищем, яке постійно супроводжувало розвиток людства.

3.2. Внесок М. М. Гернета в розвиток радянської школи соціології кримінального права

При розгляді історії соціологічних досліджень в радянський період необхідно враховувати, що підходи до вивчення цього явища на засадах марксизму мали суперечливий характер. Причина такого стану речей полягала у тому, що оцінці правових явищ в методології, яка базувалась на марксистському підході з урахуванням соціологічних факторів, приділялось незначне місце. На думку О. В. Сердюка, домінуючими були спроби знайти у «класиків» прямі відповіді на теоретичні питання, що мало вдавалося з причини догматизації і схематизації марксизму [153, с. 189]. На дослідження М. М. Гернетом історії розвитку соціології кримінального права вплинула низка факторів: а) зміни політичного ладу; б) порядок діяльності органів управління; в) ставлення держави до злочинності; г) особливості правоохоронної системи. У лютому 1917 р. в Російській імперії сталася буржуазно-демократична революція, яка повалила царський режим, привела до влади Тимчасовий уряд, скасувала смертну кару та почала реформувати державні інститути влади. Наступним етапом став жовтень 1917 р., коли до влади прийшли більшовики, які докорінно змінили діючий у державі соціально-політичний лад та встановили тоталітарний режим.

У період з 1921-го по 1927 рр. у СРСР відбувалася відносна лібералізація, яка дозволила продовжити соціологічні дослідження у сфері боротьби зі злочинністю. Нові зміни в політиці почалися після XIV з'їзду ВКП(б) 1925 р., який взяв курс на проведення індустріалізації, та XV з'їзду 1927 р., який започаткував колективізацію та ліквідував НЕП. Результатом цього історичного процесу стало встановлення жорсткої сталінської моделі державного управління, що знайшло відображення в підходах до соціології права. Незважаючи на всі ці перетворення, М. М. Гернет продовжував свої дослідження у сфері соціології права, використовуючи у своїх розробках в якості основи соціологічний підхід, що дозволяв поєднати марксизм і деякі способи соціологічного аналізу.

Історію наукової діяльності М. М. Гернета та розвиток запропонованих вченим підходів у сфері соціології права можна розділити на три етапи: 1) дослідження соціології кримінального права в перші роки радянської влади (1917–1930 рр.); 2) згортання наукової діяльності у сфері соціології кримінального права (1930–1953 рр.); 3) реалізація наукових підходів ученого його учнями та послідовниками – ренесанс у соціології кримінального права, який розпочався в часи «хрущовської відлиги».

1) Дослідження соціології кримінального права в перші роки радянської влади (1917–1930 рр.).

У своїй діяльності науковці, які працювали в Радянському Союзі, повинні були виходити з пануючого світогляду, що в соціалістичному суспільстві поступово зникає злочинність у зв'язку з відсутністю причин, які її породжують. При цьому зверталася увага на необхідність проведення державної політики, спрямованої на створення об'єктивних умов для планомірного скорочення і поступової ліквідації цього соціального явища. Теоретичним обґрунтуванням даного постулату послужили висловлювання В. І. Леніна, який у своїй праці «Держава і революція» доводив, що усунення соціальних причин призведе до відмирання держави [122]. В своїх подальших розробках радянські дослідники вказували, що цей процес може проходити

протягом значного часу. З цієї точки зору, на думку І.С. Ноя, радянська юриспруденція повинна вивчати психологію правопорушника з одночасним впливом на нього виробничих відносин, а також погану спадковість, фізичні або психічні аномалії [137, с. 5-16]. При цьому радянські юристи, як вказує Е.Г. Ширвіндт, добре розуміли необхідність заміни доктрини залякування, а також ужиття заходів роз'яснювальної, виховної, освітньої роботи зі злочинцями [174, с. 11]. Теоретичні погляди представників марксистсько-ленінської ідеології стосовно зникнення злочинності при соціалізмі не виправдались. Наявними за соціалізму були ті ж злочини, які раніше фіксувались у Російській імперії, до яких додалися масова спекуляція та порушення правил про валютні операції, розкрадання соціалістичної власності та ін.

Доказом цього положення були дослідження М. М. Гернета, згідно з якими серед засуджених у перші роки Радянської влади робітники склали 48,8% від загальної кількості, за злочини проти особистості – 24%, проти порядку управління – 26,6%. [26, с. 514]. Іншим доказом є різке збільшення кількості крадіжок, а серед засуджених за цей злочин робітники склали 25,5%. Як відзначає вчений, ці статистичні дані спростовують теоретичні положення представників радянського кримінального права стосовно зменшення злочинності при соціалізмі.

За допомогою соціологічного методу, починаючи з 1923 р. М. М. Гернет почав збирати статистичні дані шляхом підготовки «анкетних листків», які поділялися на такі групи злочинів: 1) військові; 2) майнові; 3) службові; 4) державні; 5) проти особистості; 6) проти порядку управління. Одночасно з цим до цих листків вносилися інформація стосовно злочинців: вік, стать, сімейний стан, рід занять, умови життя, освіта. Наявність цих даних дозволила вченому використовувати статистичну інформацію стосовно засуджених для проведення наукових досліджень у сфері соціології кримінального права. Результати цієї роботи опубліковані в монографіях «Моральна статистика» (1922 р.) [32], «Злочинність і самогубства під час війни і після неї» (1927 р.) [41] і «Злочинність у СРСР і за кордоном» (1931 р.) [40] та низці статей.

Матеріали, зібрані М. М. Гернетом, давали можливість більш детально вивчати злочинність та особистість злочинця, що й використовували теоретики та практики у сфері кримінального права. За пропозицією вченого та за його особистою участю в 1923 р. у Москві було створено установу для вивчення злочинності під назвою «Кабінет з вивчення особистості злочинця та злочинності». Основним його завданням стало всебічне вивчення злочинців і злочинності в Москві представниками різних напрямів: криміналістами, психіатрами, психологами й антропологами. Як зазначає М. М. Гернет, за час свого існування – з 1923-го до 1929 р. – московський Кабінет не завжди приділяв однакову увагу соціології і психології злочинців і злочинності: у 20-х рр. дослідження психологічних аспектів переважало над розробками соціологічного характеру [26, с. 608]. Внесок М. М. Гернета в розвиток соціології кримінального права полягав у створенні аналогічних установ у Ленінграді, Харкові, Києві, Одесі. Найбільшим із них залишався московський Кабінет, заснований в 1923 р. при НКВС, який згодом було перетворено на Державний інститут з вивчення злочинності і злочинця з його філіями в різних містах Радянського Союзу. При Кабінеті існувала спеціальна клініка і лабораторія, де вивчалися злочинці, характер та особливості вчинених ними злочинів, що давало змогу збирати необхідну статистичну інформацію.

В Україні перші спроби практичного використання соціологічного підходу почалися з розробки в 1921 р. проекту спеціальної установи з вивчення причин злочинності. З метою реалізації цього завдання, Народний комісаріат юстиції УРСР запропонував Раді Народних Комісарів прийняти декрет про створення інституту кримінальної антропології та психології. Перша подібна установа почала працювати з 1922 р. в Одесі під назвою «Всеукраїнський Кабінет з вивчення особистості злочинця та злочинності» (керівник професор Є. П. Френкель). На підставі зібраних в Одеському державному архіві матеріалів вдалося дослідити, що в 1923 р. ця установа не отримала фінансових коштів на виплату заробітних плат та експертиз і зверталася до президії Одеського губвиконкому з проханням виділити кошти на ці витрати [69]. При

цьому, як доводять зібрані матеріали, у вересні, жовтні, листопаді та грудні 1922 р. заробітна плата працівникам Кабінету була виплачена своєчасно і в необхідному обсязі [66, 67, 68]. В Одеському архіві знайдено довідку стосовно видів робіт, які проводилися в Кабінеті: хімічні, фізичні, мікроскопічні досліджування, фотографування злочинців та документів, ідентифікація особистості злочинців, судово-медичні обстеження [70]. Діяльність Кабінету заслуховувалася на президії Одеського окружного виконавчого комітету за участю членів президії, прокурора, завідуючого відділами юридичної служби, начальника окружної робочо-селянської міліції [61, 62, 63, 64]. Кабінет працював при Одеському БГПР (Будинок громадських примусових робіт) і входив у систему виконання покарань – Управління виправно-трудових установах (ВТУ) УРСР [71]. З часом аналогічні Кабінети почали функціонувати в Києві, Харкові та Дніпропетровську, Чернігові, Сумах, Охтирці, але всі вони виконували дослідження за методиками, що розроблялися за участю М. М. Гернета.

Збір матеріалів з вивчення злочинців і злочинності проводився за методикою М. М. Гернета шляхом анкетування, тобто заповненням відповідей на запитання за особливою програмою, зміст яких змінювався в залежності від виду злочину. До складу інформації входили дані за десятьма соціальними ознаками: 1) соціальне походження; 2) вік; 3) місце народження (село або місто); 4) освіта; 5) сімейний стан; 6) інтерес до політики; 7) читання газет; 8) зайнятість; 9) зовнішній вигляд; 10) житлові умови. У більшості випадків використовувався статистичний метод з подальшою розробкою отриманої інформації. Зібрані дані передавалися в Державний інститут з вивчення злочинців та злочинності, при якому функціонувало статистичне бюро зі значною кількістю співробітників.

Наявність загальної інформації стосовно злочинності дозволяла провести широкомасштабні соціологічні дослідження, які не мають аналогів досьогодні. Так, на початку 20-х рр. минулого століття під керівництвом М. М. Гернета згідно з дорученням Московської ради робітничих і солдатських депутатів

проводились комплексні вивчення злочинності в Москві. Протягом квітня – травні 1923 р. М. М. Гернет зі 150 помічниками (у своїй більшості студентами Московського університету) здійснили анкетне обстеження всіх злочинців, які утримувались в арештних домах столиці. Програма передбачала, що кожного ув'язненого обстежать три фахівці: соціолог, психіатр, антрополог, які повинні заповнити відповідні графи анкети. Результати дослідження публікувалися в періодичних виданнях та знайшли своє відображення у вигляді збірки наукових праць за редакцією М. М. Гернета «Злочинний світ Москви», який написав до неї вступ, де систематизував отримані результати.

Задля детального вивчення соціологічних причин злочинності було видано праці Державного інституту і створених Кабінетів. Збірники таких праць публікувалися у столицях союзних республік, у губернських містах, мали тематичний характер, тобто присвячувалися конкретному виду злочину та пов'язаним з ним особливостям. Про масштаб проведених М.М. Гернетом робіт свідчить кількість опрацьованих ним анкет - 105683. По їх обробці виявилось, що зберегається дореволюційна тенденція перевищення чоловічої злочинності над жіночою. Наприклад, серед загального числа кількість засуджених за хуліганство осіб чоловічої статі складало 27,4%, а жіночої – 2,8%, за розбій і грабїж кількість чоловіків у 4 рази перебільшувала кількість жінок, за образу представників влади пропорція складала 2:1, а за крадіжки кількість злочинів серед чоловіків та жінок була приблизно однакова. При цьому за виробництво самогону кількість жінок-злочинниць у 5 разів перевищувала аналогічний показник серед чоловіків.

М. М. Гернет приділяв особливу увагу показнику віку засуджених. Так, серед злочинців, засуджених за крадіжки, грабежі, розбої, представники молодого покоління віком від 14 до 17 років посідали основне місце. Серед засуджених за вбивство, статеві злочини, хуліганство максимум правопорушників припадав на вік 20–24 роки. За посадові злочини та розтрата максимум злочинів припадав на вік 35–45 років. Аналізуючи статистику статевих злочинів, М. М. Гернет виявив закономірність, що в 72% випадків

вони відбувалися в сільській місцевості, а вік злочинців коливався від 14 до 24 років. Злочини проти особистості в більшості випадків вчинялися злочинцями у віці від 20 до 29 років. М. М. Гернет довів наявність у порівнянні з дореволюційним часом протилежної тенденції, а саме – найбільша кількість осіб, які вчинили злочини проти порядку управління, припадала на засуджених старше 29 років.

М. М. Гернет опрацював також статистику незлочинних девіантних форм поведінки. Так, щодо самогубств, М. М. Гернет довів, що значна кількість таких явищ фіксувалася у великих містах, і набагато менше – у сільській місцевості. При цьому найбільша схильність до самогубств припадала на вік 16–20 років, переважну більшість самогубців склали чоловіки – 58,8%, а як основну причину вчинення зазначав незадовільне життя через ревності та нерозділене кохання.

М. М. Гернет також досліджував зв'язок між кількістю злочинів та національністю засуджених. Так, за статистичними даними, що серед росіян кількість засуджених за злочини проти особистості складала 85,6%, за майнові – 82,5%, а серед представників інших народів число таких злочинів було значно менше. Протилежна ситуація, яку зафіксував М. М. Гернет, стосувалася засуджених за майнові злочини, які в основному вчиняли представники Середньої Азії, тобто вихідці з Казахстану, Узбекистану, Туркменії. При розгляді кількості злочинів, пов'язаних з крадіжками, перше місце посідали представники білоруської національності, потім йшли татари, за ними руські та представники інших національностей. У випадках, пов'язаних з таким тяжким злочином, як вбивство, перше місце посідали вірмени, друге – грузини, третє – татари, четверте – узбеки, п'яте – руські, а потім представники інших національностей. Пояснення такої статистики злочинів, на думку М. М. Гернета, полягало у звичаї кровної помсти, що існувала на Кавказі, а також серед східних народів [26, с. 525].

При дослідженні вбивств М. М. Гернет виявив, що більше половини вбивць у містах припадає на осіб, які перебувають у шлюбі, з числа засуджених

за образу і наклеп більшість осіб належали до категорії одружених людей. Значна кількість злочинів так само, як і в дореволюційний період, у Радянському Союзі вчинялася у сфері збуту та збереження спиртних напоїв. З числа засуджених за даний вид злочину в містах – 41,5%, а в сільській місцевості – 53,3% складали вдови. Значна кількість злочинів, вчинених особами, які перебувають у шлюбі, припадає на сімейні сварки, що пов'язано з конфліктами, пов'язаними зі спільним проживанням, тобто пояснюється умовами життя.

Проведені дослідження стали предметом обговорення на проведеній у 1929 р. в УРСР конференції з питань соціології злочинності, на якій були подані результати розробок, що їх виконав М. М. Гернет.

2) Згортання наукової діяльності у сфері соціології кримінального права (1930–1953 рр.).

Початок 30-х рр. минулого століття характеризувався встановленням жорсткої сталінської диктатури, що вплинуло на більшість напрямів наукових досліджень у сфері права. За офіційною точкою зору при будівництві соціалізму відсутні об'єктивні причини злочинності та таких явищ як алкоголізм, наркоманія, проституція та самогубство. У реальному житті такі явища продовжували існувати та навіть простежувалась тенденція збільшення загальної кількості самогубств. Так, у праці «Злочинність за кордоном та в СРСР» М. М. Гернет вказує, що до народних судів РСФРР у 1923 р. потрапило 1724205 справ, у 1924 р. – 2018246 справ, у 1925 р. – 1272184 справи. Тодішні комуністичні ідеологи як обґрунтування відсутності соціальних причин злочинності вказували таке. Вважалося, що зникають основні причини злочинності: по-перше, приватна власність на засоби виробництва; по-друге, експлуатація людини людиною; по-третє, позбавлення прав та ліквідація привілейованих класів; по-четверте, антагоністичні суперечності між класами і соціальними групами всередині суспільства. З метою пояснення наявності злочинності у СРСР радянські ідеологи вказували на причини у вигляді пережитків минулого, індивідуалістичних інтересів і дрібнобуржуазної

приватновласницької психології та їх впливу на поведінку людей. Таким чином, при побудові соціалізму відмирання злочинності становить собою тривалий процес, який відбувається не автоматично, а відповідно до побудови соціалізму [165, с.17]. Згідно з прийнятим у СРСР порядком дане положення підкріплювалося цитатою В. І. Леніна про те, що «соціалістичну революцію доводиться робити не з чистенькими людьми, а з людським матеріалом, зіпсованим століттями і тисячоліттями рабства» [122]. Базуючись на таких підходах, керівництво дійшло висновку стосовно недоцільності соціологічних досліджень та необхідності згортання науково-дослідної діяльності. Ці положення знайшли своє закріплення в матеріалах з'їздів ВКП(б), рішеннях Ради Народних Комісарів, Наркоматів юстиції, внутрішніх справ та інших радянських установ.

Початком знищення соціологічної науки у СРСР стала стаття відомого радянського юриста С. Я. Булатова «Відродження Ломброзо в радянській кримінології» [18]. У ній учений сформулював методологію досліджень кримінального права, пристосовану до запитів влади тодішнього соціалістичного ладу. При цьому С. Я. Булатов вказував на необхідність продовження робіт з вивчення особистості злочинця, які проводив М. М. Гернет, та системи функціонуючих у той період науково-дослідницьких установ. Друга позиція полягала в запереченні наявності зв'язку між радянською кримінально-правовою наукою та дореволюційною наукою, а також ігноруванні досягнень буржуазної соціології, під якою розумілись будь-які теорії в даній сфері, які не збігалися з радянською ідеологією.

Іншою працею, яка засуджувала соціологію кримінального права, стала стаття видатного дореволюційного та радянського вченого в даній сфері М. М. Ісаєва (Сурського) з характерною назвою «Соціологічна школа як захисниця інтересів буржуазії» [81]. Цього вченого пов'язувала з М. М. Гернетом багаторічна дружба, початок якої належав до 1904 р., але ця обставина не вплинула на критику кримінально-соціологічної школи права. З точки зору М. М. Ісаєва, реформа кримінального права, яку запропонували

представники соціологічного напрямку, мала за мету захист інтересів пануючих класів. Як вказує російський дослідник П. О. Філіппов, ці вчені багато років листувалися між собою, і в архіві дружини Ісаєва – В. М. Ісаєвої зберігаються листи М. М. Гернета до її чоловіка, у тому числі вітання із 70-річчям з дня народження М. М. Ісаєва [168].

На практиці радянське керівництво почало широкомасштабну кампанію, спрямовану на припинення соціологічних досліджень, яка відбувалася за такими напрямками, як оголошення одних учених «ломбозіанцями», других – псевдомарксистами, а третіх – прихильниками буржуазії. З цієї причини відомі вчені-юристи, наприклад, Є. І. Тарновський, з дореволюційним досвідом почали відмовлятися від своїх поглядів та інтерпретувати отримані результати в угоду партійній верхівці [162].

Достатньо характерним прикладом ставлення до науковців є доля директора Інституту з вивчення злочинності та злочинця Є. О. Ширвіндта, в якому працював у той час М. М. Гернет. За інформацією Б. С. Утєвського, цей радянський функціонер був випускником юридичного факультету Новоросійського університету, працював в органах ВНК, обіймав посаду начальника Головного управління конвойної варти, прокурора з нагляду за в'язницями, написав декілька книг з пенітенціарної кримінології, а в 1938 р. був виключений з ВКП(б), знятий з посади та заарештований [167, с. 74]. Життя цієї людини врятувало вміння грати на скрипці, яке допомогло отримати місце в тюремному ансамблі, а пізніше, після звільнення, працювати музикою в оркестрі. Лише після смерті «вождя всіх народів» Є. О. Ширвіндту вдалося повернутися до наукової діяльності у сфері кримінального права. У праці «Класова боротьба і злочинність» учений вказував, що соціологічна школа є найбільш близькою до соціалізму в порівнянні з іншими та достатньо обґрунтованою для вирішення проблем злочинності. Репресії торкнулись багатьох учених, які займалися соціологічними дослідженнями у сфері кримінального права: Естріна, Волкова, Т. Шретера, Гінзбурга, Разумовського, Кузьміна [168, с. 72].

Загальним результатом таких партійних рішень стала відмова від соціологічних досліджень та оголошення їх непотрібними, а згодом – шкідливими для побудови соціалізму. Таким чином, у той історичний період соціологія права разом з кібернетикою, генетикою, мікробіологією потрапила до числа непотрібних радянському суспільству наук.

У цей період М. М. Гернет звільнився з роботи в Державному інституті з вивчення злочинності та злочинця і починав написання головної праці всього свого життя – багатотомної монографії «Історія царської тюрми» [27]. Одночасно з цим у СРСР відбувається процес згортання досліджень у сфері соціології кримінального права, ліквідуються Кабінети, які організував М. М. Гернет на початку 20-х років у різних містах СРСР. У 1934 р. у ЦСУ ліквідовано відділ моральної статистики, що його також створив М. М. Гернет, а статистика злочинів переводиться в розряд інформації, яка має гриф ДСВ («для службового використання»).

3) Реалізація наукових підходів М. М. Гернета його учнями та послідовниками.

Із середини 50-х рр. дослідження у сфері соціології кримінального права почали поступово відроджуватися та проводитися на новому науковому рівні. Офіційним початком нового історичного етапу в соціології кримінального права стала програмна стаття «Зміцнення соціалістичної законності та юридичної науки», опублікована в журналі «Комуніст» [165]. При цьому, як вказує О. А. Герцензон (1902–1970 рр.), у науково-дослідних установах та вищих закладах освіти після занепаду цього напрямку досліджень були відсутні відповідні фахівці [51]. Цей учений зробив значний внесок у відродження соціологічного напрямку кримінального права та опублікував у 1970 р. монографію «Кримінальне право і соціологія», в якій дослідив історію соціологічного напрямку, вплив досліджень у цій сфері на норми радянського законодавства. За свій внесок у розвиток юридичної науки О. А. Герцензон отримав звання доктора юридичних наук, став відомим радянським кримінологом, професором, заслуженим діячем науки РРФСР [51].

Дослідження історії соціології кримінального права, які проводились у цей історичний період, показують можливість розділити їх на дві групи: а) фахівці, які поєднували соціологічні дослідження з постулатами догматів історичного матеріалізму; б) фахівці, які розробляли соціологію кримінального права, використовуючи досягнення суміжних наук. До першого напряму належать праці Л. І. Спиридонова [159], В. А. Номоконова [138], Н. Ф. Кузнецової [114], І. І. Карпеця [83], А. І. Долгової [73] та ін. Значний внесок у розробку цієї проблеми вніс Я. І. Гілінський, який вивчав факти самогубств у чотирьох районах Ленінграда за методикою, близькою за змістом до тієї, що запропонував М. М. Гернет [52]. У процесі дослідження розглядалися соціальні характеристики суїцидентів, мотиви і способи самогубств, просторово-часовий їх розподіл. Учений дійшов висновку стосовно високого рівня суїцидальної поведінки осіб, які належали до категорії осіб без певних занять, робітників, службовців без спеціальної освіти. Продовжуючи реалізацію ідей М. М. Гернета, Я. І. Гілінський створив теорію девіантної поведінки, яка дозволяє вивчити і пояснити різні форми позитивної і негативної девіантної поведінки як прояви єдиних закономірностей та механізмів соціального буття [52]. З метою деталізації таких досліджень при Ленінградському університеті була створена лабораторія соціологічних досліджень у НДІ комплексних соціологічних досліджень. Так само, як М. М. Гернет у 20-х рр., у цій лабораторії проводилися опитування населення, анкетування ув'язнених у трьох виправних закладах.

Друга група фахівців намагалася розширити методологію наукового пошуку за рахунок створення теорії «на зламі наук» із залученням понятійного апарату суміжних наук – соціології, політології, психології та біології. Цей напрям досліджень реалізовував доктор юридичних наук, академік В. М. Кудрявцев, який створив у 1963 р. «Всесоюзний інститут з вивчення причин та розробки заходів запобігання злочинності». Цей заклад становив собою аналог «Кабінетів з вивчення особистості злочинця та злочинності», що їх створив М. М. Гернет на початку 20-х рр. Ураховуючи, що з моменту

проведення в СРСР соціологічних досліджень злочинності минуло понад 30 років, працівники цих установ майже нічого не знали про соціологію кримінального права. Пізніше В. М. Кудрявцев підготував монографію «Курс радянської кримінології: Предмет. Методологія. Злочинність та її причини. Злочинець», в якій запропонував радянську модель зі з'ясування причин цього небезпечного явища [118]. За словами І. І. Карпеця, науковці масово йшли до бібліотек, де знаходили та вивчали давно забуті праці, які написали дореволюційні та радянські фахівці із соціології кримінального права в 20–30-х рр., а особливо ті, які підготував М. М. Гернет [83].

З метою розробки шляхів боротьби з наркоманією, алкоголізмом та самогубством радянські дослідники почали використовувати методики, розроблені М. М. Гернетом, побудовані на використанні соціологічного підходу. До їх числа відносилися процедури опису та доказу, перевірки гіпотез, побудовані на використанні статистичної інформації. Практичною основою таких розробок були обстеження осіб, котрі вживали наркотичні засоби й алкоголь, а також статистичних даних осіб, які скоїли самогубство. У рамках цих досліджень визначалась кількість наркоманів, які скоювали вбивства, грабїж, побої, крадіжки, торгівлю кокаїном, утримання притонів, торгівлю краденим, шахрайство, підробку документів, хуліганство. Такі дослідження почали проводитись у період з 1967-го по 1972 рр. у Грузинській РСР під керівництвом доктора філософських наук, професора А. А. Габіані. Вчений організував лабораторію соціології злочинності при Тбіліському університеті, яка проводила емпіричні дослідження із соціальних причин наркоманії. Особливу увагу було звернуто на обставини початку вживання наркотиків з метою виявлення причин їх вживання, а також видів наркотичних засобів. Як соціальні умови, досліджувались: умови життя, навчання та праці, місця збуту наркотиків і джерела коштів на їх придбання. Вчений збирав дані відносно умов добровільної відмови від наркотиків, числа звернень за медичною допомогою та її ефективність. Результати проведених досліджень довели факт

поступового збільшення числа наркоманів у СРСР з причини відсутності ефективності засобів протидії цьому явищу.

Аналогічні результати отримали науковці з лабораторії девіантної поведінки при Тартуському університеті в Естонській РСР. Дослідники використали методику, близьку за змістом до тієї, що розробив М. М. Гернет у 20–30 рр., згідно з якою виділялись три категорії молоді: законслухняні; ті, хто перебував на обліку; правопорушники [52, с. 76]. Отримана інформація деталізувалася по кожній з цих груп, а потім збиралися дані стосовно виду вчинених ними злочинів.

У дослідженнях М. М. Гернета соціології кримінального права значна увага приділялася вивченню такого небезпечного явища, як алкоголізм. Цей напрям досліджень продовжив у 70-х рр. минулого століття А. А. Габіані, який зібрав дані з динаміки та географії алкоголізму в Грузинській РСР [22]. Вченому вдалося шляхом проведення опитувань отримати інформацію про соціальний та демографічний склад осіб, які вживали алкоголь, про виробництво та реалізацію алкогольних напоїв, про розміри доходів від продажу алкоголю і розміри збитків від його вживання [22]. Наявність такої інформації дала вченим змогу надати прогноз вірогідної кількості випадків алкоголізму та запропонувати внесення змін до законодавства, чинного в цій республіці. Проблема наркоманії стала в радянській юридичній науці окремим напрямом, а історія розвитку та основні етапи боротьби з цим небезпечним явищем – темою досліджень В. А. Номоконова [138].

Таким чином, незважаючи на позицію радянських можновладців, ідеї М. М. Гернета стосовно вивчення соціологічних факторів злочинності, дослідження проблем уживання алкоголю та суїцидів отримали свій подальший розвиток у працях науковців, які запропонували комплекс заходів у боротьбі з цими небезпечними явищами. Незважаючи на негативний вплив комуністичної ідеології, радянська соціологічна школа кримінального права, на думку Ю. Ю. Комлева, досягла значних успіхів у дослідженні цієї проблеми [104]. Учений вказує на створення Радянської соціологічної асоціації (РСА), у рамках

якої з 1988 р. функціонує Комітет соціології девіантної поведінки, який розробляв методики комплексних досліджень тих самих проблем, якими займався М. М. Гернет: фактори злочинності, девіантна поведінка, наркотизм, алкоголізм, проституція.

Ідеї М. М. Гернета знайшли своє відображення в працях учениці вченого видатної дослідниці, лауреата Державної премії СРСР, заслуженого діяча науки Російської Федерації, доктора юридичних наук, професора Н. Ф. Кузнецової. Так, розглядаючи причини та умови злочинності, дослідниця вказувала, що ці явища за походженням і сутністю входять у систему соціальних суперечностей суспільства, за змістом негативні, не відповідають інтересам громадян, суспільства, держави [114, с. 167].

3.3. Наукові погляди М. М. Гернета на смертну кару

Вибір видів покарань, їх змістовна характеристика та система обумовлені складною взаємодією політичних, економічних, соціальних та інших факторів, діючих в конкретний історичний період. Соціальна домінанта суттєво впливає на механізм захисту від порушень, формування політики в сфері протидії злочинності шляхом примусу до виконання встановлених державою правил поведінки. Як вказує І. Г. Мисик, покарання є формою регуляції соціальних відношень, яка має певну специфіку в різноманітних соціально-регулятивних системах [135, с. 66]. Розгляд М. М. Гернетом з точки зору соціології права системи покарань показав, що застосування смертної кари, ганебних тілесних та інших тяжких покарань зазвичай веде до остаточного припинення небажаної соціальної поведінки [44]. Згідно із зібраною вченим інформацією, в різних країнах в різні історичні часи збереження комплексу негативних соціальних причин веде до рецидивів злочинності. В системі покарань смертна кара завжди займала особливе місце, а її використання в усі історичні часи викликало багаточисленні дискусії, пов'язані з її застосуванням.

Так, впродовж 1991–2000 рр. в Україні смертна кара існувала «як виняткова міра покарання», що було запозичено від колишньої радянської системи. Починаючи з перших днів незалежності, Україна почала робити кроки в напрямі європейського розвитку, такий стратегічний курс України привів до введення мораторію, який почав діяти у 1995 р. Проте за кілька місяців смертні вироки знову продовжили виконувати, посилаючись на те, що рішення про мораторій було прийнято без дотримання юридично належної процедури. Така ситуація могла призвести до виключення України з Ради Європи, членом якої вона стала 9 листопада 1995 р. Саме тому в 1997 р. мораторій знову почав діяти, а згодом, 29 грудня 1999 р., Конституційний Суд України визнав, що смертна кара суперечить Конституції України, тим самим підтвердивши факт недопустимості використання її як покарання за тяжкі злочини. 2000 р. Верховна Рада України внесла зміни до Кримінального кодексу України, якими остаточно вилучила поняття «смертна кара» як вид покарання. Наступним кроком стало підписання Україною Протоколу № 13 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 4 травня 2002 р. про права людини, згідно з яким смертна кара повністю скасовувалася за будь-яких обставин – будь це мирний або воєнний час. Тому має сенс звернутися до історико-правового досвіду боротьби за скасування цього виду покарання, яку проводив на початку ХХ ст. М. М. Гернет, у той час – професор кафедри кримінального права Московського університету. Вчений підготував серію монографій, присвячених даній проблемі: «Смертна кара» (1913 р.), «Проти смертної кари» (1906 р.), а також статті «Смертна кара за допомогою удушення газом» та «Немає більше смертної кари», яка була опублікована в газеті «Клич» 1917 р.

Наукове обґрунтування необхідності скасування смертної кари М. М. Гернет проводив за такими п'ятьма пунктами: 1) історія використання смертної кари як покарання; 2) розвиток законодавства стосовно скасування смертної кари; 3) ставлення різних верств суспільства до смертної кари; 4) ставлення політичних діячів, науковців, відомих людей до смертної кари; 5) вплив смертної кари на злочинність.

1. *Історія використання смертної кари як покарання.* У своїй фундаментальній монографії «Смертна кара» (1913 р.) учений навів короткий історичний огляд законодавства щодо застосування даного виду покарання. Впродовж багатомісячної історії розвитку людства страта завжди розглядалася як найтяжче покарання. Так, М. М. Гернет аналізує право Стародавнього Риму, засуджуючи його жорстокість і несправедливість на прикладі закону, який дозволяв вбивати рабів їх господарем. Згідно з цим актом, якщо господаря убивав власний раб у його власному домі, то страті підлягали всі раби, що перебували в цей момент у будинку. У праці вказується на обурення, викликане стратою 400 рабів, які перебували в будинку вбитого рабовласника Педонія, котрий знущався та принижував своїх рабів. При цьому вчений звертає увагу на те, що при розгляді справи в Сенаті його члени вимагали страти всіх рабів, посилаючись на «суспільну користь» даного покарання. В якості іншого прикладу учений використовує давньоіндійське законодавство, в якому крадіжка квітки із саду брахмана тягла за собою для представників нижчого класу – шудр – покарання у вигляді відрубання руки або смертної кари. У своїй праці М. М. Гернет показує, що зміна однієї експлуаторської формації іншою, тобто рабовласницького ладу на феодальний, не змінила підходи, які використовуються у різних країнах у цій сфері.

Продовжуючи історичний екскурс стосовно цього виду покарання, М. М. Гернет вказує, що французький ордонанс 1386 р. передбачав смертну кару за встановлення сіток для ловлі голубів, а селяни підлягали смертній карі за такі дрібні проступки, як ловля раків у озерах поміщика або полювання в його лісах [34, с. 320]. Згідно з Уставною Двінською грамотою 1382 р., смертна кара через повішання призначалась за крадіжку, вчинену втретє. У Соборному уложенні 1649 р. цей вид покарання наведено приблизно у 60 статтях. У законодавстві Петра I кількість злочинів, за які застосовувалася смертна кара, була різко розширена. Так, з 81 статті Уложення для армії Шереметьєва у 52 статтях як санкція використовувалася смертна кара. У Воїнському Артикулі 1716 р. у 120 статтях дозволялося або приписувалося використовувати смертну

кару. Жорстокість петровського законодавства дійшла до того, що навіть за порубку дубу, згідно з указом 1703 р., передбачалася використання смертної кари. Пізніше імператриця Єлизавета Петрівна указом 1743 р. заборонила смертну кару за злочини, вчинені російськими солдатами у Фінляндії [47, с.79]. У період Великої Французької революції масові страти противників режиму були звичайним явищем. За даними М. М. Гернета, питання про скасування смертної кари порушувалося в Конвенті 6 разів, а один з депутатів, Шамп'єн-Аубінья, вніс до проекту 3 вимоги: а) скасування смертної кари; б) спалення всіх ешафотів; в) призупинення дії винесених вироків, які передбачали смертну кару.

Кримінальне Уложення Російської імперії 1903 р. загрозувало стратою через повішення за такі злочини: 1) посягання на життя, здоров'я, свободу і взагалі недоторканність царюючого государя, государині і спадкоємця, на повалення государя з престолу, позбавлення або обмеження його верховної влади; посяганням визнається тут не лише вчинення цього злочину і замах на нього, але і приготування до нього; 2) насильницьке посягання на зміну в Росії або в будь-якій її частині встановлених основними законами способу правління або порядку престолонаслідування або відторгнення від Росії будь-якої її частини; 3) деякі види державної зради, посягання на життя члена імператорського дому. Крім того, смертна кара призначалася, згідно з імперським військовим законодавством, за зраду, перехід на бік противника та за інші види злочинів. М. М. Гернет робить висновок, що в усі історичні часи смертна кара була засобом залякування, але застосовувалась з урахуванням класової нерівності суспільства, при цьому будучи мірою соціальної відповідальності індивіда.

2. Розвиток законодавства щодо скасування смертної кари. Як зазначає М. М. Гернет, прийняття законодавчих актів, спрямованих проти смертної кари, в європейських державах почалося з кінця XVIII ст. Герцог Тосканський Леопольд в 1785 р. дав розпорядження не виконувати смертні вирoki, а в 1786 р. скасував це покарання зовсім. Проте згодом смертна кара була

відновлена і скасовувалася кілька разів, поки в 1861 р. не була скасована остаточно. У 1848 р. смертна кара була скасована низкою німецьких держав, але прихід до влади реакційних та консервативних сил призвів до її відновлення. В інших державах вона була скасована в такій послідовності: в Румунії з 1864 р., у Португалії з 1867 р., у Голландії з 1870 р., у Швейцарії з 1874 р., в Італії з 1890 р., у Норвегії з 1905 р.

У Тосканському герцогстві внаслідок таємного наказу герцога Леопольда в 1765 р. смертні вироки не виконувалися, а в 1786 р. смертна кара була скасована і в законі, проте в 1791 р. знову відновлена, у 1847 р. знову скасована і в 1853 р. знову відновлена; нарешті в 1861 р. вона була скасована остаточно.

За прикладом Леопольда його брат, австрійський імператор Йосиф, наказав подавати всі смертні вироки у вищий суд і потім йому самому на затвердження, а в 1788 р. скасував це покарання. Проте в 1795 р. за часи правління імператора Франца II смертна кара у Священній Римській імперії була знову відновлена.

У 1778 р. ліберальний шведський король Густав III запропонував парламенту, який вперше зібрався після державного перевороту 1772 р., проект скасування смертної кари за низку злочинів, у тому числі за дітовбивство і чаклунство, яке, на думку короля, мало бути викреслено з числа злочинів.

У період Великої французької революції питання, пов'язане зі смертною карою, стало предметом широкого обговорення і розглядалося депутатськими комісіями, що працювали над внесенням змін до тодішнього законодавства. У своїй роботі М. М. Гернет наводить дані про дебати щодо покарання у вигляді смертної кари, які відбувалися в Національних зборах у період Великої Французької революції. Їх ініціатором був депутат Лепетельє-Сан-Фаржо, який критикував тодішнє «криваве» законодавство і вимагав скасування смертної кари, пропонуючи зберегти її використання відносно лідерів партій, оголошених законом революційними. На думку цього депутата, мала існувати пропорційність провини злочинця і застосовуваної до нього міри покарання. Як приклад, депутат вказував, що за тодішнім французьким законодавством

смертна кара застосовувалася як до злодія, що вчинив крадіжку зі зломом, так і до вбивці. Третьою пропозицією Лепетельє була заборона на проведення смертної кари в присутності великої кількості людей, адже, на думку депутата, таке видовище негативно впливає на публіку і перетворює людей на глядачів на виставі. Лепетельє вважав більш ефективним покаранням використання громадських робіт та тримання злочинців у темних карцерах, де вони мали перебувати на самоті. Далі у своїй роботі М. М. Гернет звертає увагу на еволюцію поглядів щодо смертної кари одного з лідерів французької революції Максимільяна Робесп'єра. Так, на початку своєї діяльності цей політик підтримував скасування смертної кари, а після приходу до влади змінив свої погляди і став одним з ідеологів жорстокого терору, спрямованого проти всіх інакомислячих. В цілому, необхідно зауважити, що аналогічний сценарій розгортався в Росії впродовж 1917–1918 рр.

У дослідженнях М. М. Гернета вказується, що в період після Французької буржуазної революції 1848 р. смертна кара була скасована у вигляді покарання за політичні злочини, проте пізніше вона була введена знову. З цієї причини пропозиції про скасування смертної кари вносилися на розгляд Парламенту в 1881 р., 1886 р., 1888 р., 1898 р., 1900 р., 1902 р., 1906 р., 1907 р., 1908 р.

3. *Ставлення різних верств суспільства до смертної кари.* В історії кримінального законодавства ставлення різних класів до смертної кари знайшло свій прояв у законодавчих ініціативах, спрямованих на введення, скасування або поширення смертної кари на різні види злочинів. Так, у період Великої французької революції в кожній з провінцій збиралися станові збори, на яких складалися накази, що направлялися на розгляд парламенту. Розгляд М. М. Гернетом цих документів показав наявність такої закономірності: кількість пропозицій щодо скасування смертної кари прямо пропорційно залежала від майнового стану осіб, які готували даний наказ. З такою вимогою в основному виступали представники третього стану, у наказах дворянства та духовенства це питання порушувалося надзвичайно рідко, а представники аристократії взагалі не розглядали цієї теми. Використовуючи соціологічний

підхід, вчений наводить дані своїх підрахунків щодо зібраних ним 68 наказів,, які були формою звернення до парламенту. З їх числа у 47 випадках, або 70%, таку вимогу висували представники третього стану, у наказах дворянства він зазначається лише в 6 випадках, а в наказах духовенства даний вид покарання згадується лише 4 рази. Пояснення М. М. Гернетом такої закономірності полягає в тому, що найчастіше смертна кара застосовувалася до селянства, робітників, ремісників, бідноти, тобто найбільш незахищених верств населення. Тому представники третього стану вимагали внесення низки змін у законодавство, що стосувалося скасування жорстких законів, прийнятих в інтересах дворянства й аристократії. По-перше, пропонувалося зберегти смертну кару за такими категоріями злочинів, як умисне вбивство, вбивство особливо жорстким способом, підпал, отруєння, батьковбивство і дітовбивство. По-друге, це положення про те, що в кожному разі при призначенні судом страти вирок мав затверджувати особисто король. По-третє, представники третього стану висловлювалися за скасування езекуцій, що супроводжували смертну кару, а також практики ховати страчених без згадки факту страти в метриці як причини смерті. У свою чергу представники фінансових кіл пропонували ввести смертну кару за злісне банкрутство і за порушення заборони вивезення зерна за кордон. При цьому М. М. Гернет наводить дані про те, що на початку ХІХ ст. закон про неправдиве банкрутство і покарання за цей злочин у вигляді смертної кари існував в Англії. Розуміючи невідповідність даного виду покарання шкоді, завданій суспільству, М. М. Гернет наводить дані про те, що понад 1000 англійських банкірів і купців підписали петицію, в якій просили британський уряд наприкінці ХІХ ст. внести питання про скасування цього закону, а також смертної кари за підробку банківських квитків.

Гернетом виявлено таку закономірність, що серед 50 депутатів, які голосували у Франції в 1888 р. за скасування смертної кари, 47 були соціалістами, а 10 депутатів були вихідцями з робітників. Досить характерним прикладом боротьби французького суспільства проти смертної кари стала пропозиція депутата-соціаліста Жана Жореса про припинення асигнувань у

французькому бюджеті 1906 р. на виконання смертних вироків. На думку цього депутата, відсутність фінансових коштів на платню катові, ремонт і зберігання гільйотин, інші витрати краще будь-якого закону допоможуть призупинити виконання таких вироків.

Учений звертає увагу на дебати, що відбувалися у шведському парламенті в період сесії 1840–1841 рр. Так, представники селянства активно виступали за скасування смертної кари, а результатом їхньої діяльності стало прийняття парламентом закону «Про скасування тяжких видів смертної кари» від 10 червня 1844 р. Іншою ініціативою селянства і буржуазії стало внесення до шведського законодавства статті, що дозволяла замінювати смертну кару довічними каторжними роботами.

Виявлену закономірність стосовно боротьби непривілейованих класів проти смертної кари М. М. Гернет доводить на прикладі Німеччини. Так, при проведенні голосування в Рейхстазі проти смертної кари висловилося 118 депутатів, а за її збереження – 81. Цю міру покарання підтримали 28 титулованих депутатів, до числа яких входили 21 граф, 3 князі, 1 герцог, 3 принци, а решта депутатів були представниками дворянського стану. З числа депутатів, які голосували проти смертної кари, 86,2% були представниками неродовитих класів, які не належали до дворянства або духовенства [44, с. 24]. Цей приклад доводить підтримку аристократією, дворянством, духовенством смертної кари, яка, на їхню думку, захищала їхні майнові інтереси. Як доказ М. М. Гернет наводить дані про петицію Берлінського робочого союзу, що її підписали видатні революціонери Август Бебель і Карл Лібкнехт, які просили Рейхстаг виключити з кодексу статті, що передбачали покарання у вигляді смертної кари. Інтерес становить та обставина, що діюча в Німеччині виконавча влада, яку очолював канцлер Отто фон Бісмарк, організувала тиск на депутатів з метою збереження даного виду покарання. Враховуючи кількісну перевагу депутатів-противників смертної кари, канцлер застосував поіменне голосування з метою підтримки Рейхстагом проекту документа, який включав у себе смертну кару. При цьому тодішнє населення Німеччини негативно ставилося до

смертної кари і вимогу про її скасування було включено до Ерфуртської програми Німецької соціал-демократичної партії в 1891 р. У своїх працях більшість з авторів висловлювали позицію, досить близьку до думки М. М. Гернета про те, що основними прихильниками збереження смертної кари виступали представники консервативних, найбільш забезпечених і вищих класів суспільства. Цікавим є дослідження М. М. Гернетом ставлення духовенства до смертної кари.

Згідно із зібраними вченим даними, у перші століття свого існування християнська церква переслідувалась, тому її служителі були ідейними противниками будь-якого насильства і страти. Пізніше церква зайняла панівні позиції в суспільстві, внаслідок чого відбулася зміна цих поглядів. Церковні ієрархи виступають за захист цього виду покарання і доводять, що смертна кара ніяк не суперечить християнським ученням. Так, за часів царювання римського імператора Феодосія IV починають прийматися закони, згідно з якими смертна кара застосовується не тільки за кримінальні, а й за релігійні злочини, чаклунство, богохульство, злочини проти моралі.

У Середньовіччі в дореволюційній Франції представники духовенства також не були противниками даного виду покарань, а, навпаки, всіляко підтримували її застосування. Згідно з даними М. М. Гернета, після Великої французької революції пастор Абри обіймав посаду духовника паризьких в'язниць і брав участь в обговоренні проекту закону про тюремні товариства. Цей священнослужитель запевняв членів зборів у тому, що смертна кара нібито збуджує в засуджених релігійне почуття і призводить у деяких випадках до їх повного морального переродження. Як доказ, пастор використовував зібрані ним спостереження, побудовані нібито на відсутності каяття у злочинців, засуджених до каторжних робіт.

В якості іншого прикладу М. М. Гернет наводить дані про те, що духовенство французького міста Нансі вимагало від влади дотримання законів, караючих стратою учасників дуелей. Тодішнє законодавство регламентувало застосування смертної кари навіть над трупами вбитих на дуелі, а лакеї і

прислуга, що передали лист з викликом на дуель, підлягали тілесним покаранням і тавруванню розпеченим залізом. Говорячи про ставлення духовенства, учений наводить текст виступу одного священика на Національних зборах Франції, який стверджував, що смертна кара може бути дозволена відповідно до Біблії.

Щодо іншої європейської країни – Німеччини – вчений наводить дані про повну підтримку законів, караючих смертною карою з боку ганноверського духовенства. Ці церковні діячі всіляко підтримували застосування смертної кари, однак з причин свого консерватизму вимагали від влади використання катів і категорично заперечували щодо застосування гільйотини. Вони вважали, що використання гільйотини було порушенням божественної волі й згідно з Біблією злочинець, котрий пролив кров людини, повинен пролити свою кров як відплату. У Швеції при розгляді парламентом закону щодо скасування смертної кари члени парламенту з числа духовних осіб категорично висловлювалися проти скасування смертної кари, хоч і погоджувалися знизити ступінь покарання за чаклунство до заслання. Відносно дітовбивства священики вважали за необхідне зберегти смертну кару з двох причин: посилаючись на тексти Святого Писання, в яких Бог повелів Ною, щоб кров вбивці була пролита людьми, і щодо міркувань про страхітливий вплив цього виду покарання.

Аналогічний підхід, як зазначає М. М. Гернет, використовували представники російського духовенства, які категорично виступили проти проекту, який внесли в Державну Думу представники лівих партій про скасування смертної кари. Даний підхід знайшов значну підтримку в найбільш консервативній частині священиків, яку представляв ієромонах Іліодор. Цей відомий «мракобіс» склав цілий церемоніал для страти тодішнього Голови Ради міністрів Росії графа С. Ю. Вітте (1849–1915 рр.). Відомий реформатор, політичний діяч, який проводив досить обмежені буржуазні реформи в Російській імперії, був зразком інакомислення. Фактичний автор царського маніфесту, С. Ю. Вітте 17 жовтня 1905 р. проводив процес трансформування Російської імперії в конституційну монархію. З цієї причини Іліодор

пропонував повісити цього політичного діяча на Червоній площі в Москві при всіх його орденах і в графській короні, а в момент страти вдарити в набат на дзвіниці Івана Великого. При цьому Іліодор вважав за потрібне зобов'язати провести архієреєм або священиком обряду благословення ката на «святу патріотичну справу». Цей ієромонах був своєрідним рупором російського духовенства, і його думка становила собою індикатор ставлення церковних ієрархів до смертної кари. Інший церковний діяч, митрополит Петербурзький Антоній, за даними М. М. Гернета, при відвідуванні пересильної в'язниці говорив, що Христос і Мойсей визнавали покарання у вигляді страти, а заповідь «не вбивай» не повинна застосовуватися до вбивств, які здійснюються за розпорядженням уряду.

Варто врахувати дані, які зібрав М. М. Гернет, про те, що рядові священнослужителі виступали за скасування смертної кари, організовували гуртки з метою розробки пропозиції з даного питання. У своїй праці М. М. Гернет наводить дані про п'ять священників м. Харкова, які організували в 1905 р. гурток, що займався дослідженням історії смертної кари, і опублікували в газеті «Хвиля» статтю, яка засуджувала дії уряду щодо застосування цього виду покарання. При цьому церковна влада, бажаючи покарати цих священників за боротьбу проти смертної кари, пішла навіть на таку крайню міру, як позбавлення священного сану. В свою чергу, за відмову каяття в підписанні листа-звернення проти розстрілу 27 солдатів у Грузії вище духовенство позбавило сану священика одного з храмів у Тбілісі.

4. *Ставлення політичних діячів, науковців, відомих людей до смертної кари.* Боротьба проти смертної кари, як зазначає М. М. Гернет, відбувалася в 1906 р. шляхом прийняття з'їздом німецьких соціал-демократів кількох резолюцій, спрямованих на проведення реформи кримінального законодавства, що включали в себе положення про скасування смертної кари. Розуміючи складність проведення реформи законодавства Російської імперії, спрямованого на скасування цього покарання, М. М. Гернет підготував збірку «Проти смертної кари» 1906 р. [147]. До неї увійшли статті відомих політичних діячів,

юристів, письменників, членів законодавчих органів влади, зокрема статті видатного російського історика В. С. Соловйова, філософів В. В. Розанова, М. О. Бердяєва, відомих письменників Болеслава Пруса (лауреата Нобелівської премії), Анатолія Франса, В. І. Немировича-Данченка, І. О. Новикова, М. П. Чубінського (автора наукової праці «Нариси історії кримінального права»), теоретика анархізму Петра Кропоткіна, видатного вченого у сфері юриспруденції Енріко Феррі, засновника кримінальної соціології Георга Еллінека, фахівця в галузі тюремної психології Еміля Лорана, американського президента Вудро Вільсона, англійського поета та філософа Е. Карпентера.

У своїй праці М. М. Гернет досліджує висновки В. С. Соловйова, який на підставі історичного аналізу доводить, що застосування смертної кари мало основною метою вирішення двох завдань: а) залякування; б) прагнення суспільства позбутися злочинця [158, с. 11]. Як приклад малої ефективності використання смертної кари вчений наводить дані щодо Австрійської імперії, в якій імператор Йосиф II скасував смертну кару, що в 1803 р. була відновлена, проте число злочинів в ці періоди практично не змінилася. Письменник В. І. Немирович-Данченко показує у своїй праці повну байдужість вищих чинів російської армії, як правило, аристократів, щодо фактів розстрілу мирного населення і доводить тезу про те, що застосування смертної кари сприяє створенню ланцюжка нових злочинів. Досить цікавою є пророча стаття філософа Миколи Бердяєва 1906 р., в якій вказується, що використання інституту смертної кари здатне створити революційний терор, що змінюється контрреволюційним терором, який пізніше може знову перейти в революційний. На думку М. М. Гернета, подібну точку зору стосовно використання смертної кари як системи залякування, яка не сприяє виправленню злочинця, висловлював теоретик анархізму Петро Кропоткін. Обидва автори дали прогноз можливостей зміни революційного терору на контрреволюційний, «червоного» на «білий терор» та навпаки, що підтверджувалося подіями 1917–1921 рр. в Радянській Росії.

5. *Вплив смертної кари на злочинність*. Видатний польський письменник Болеслав Прус висунув тезу про те, що публічність, відкритий характер проведення смертної кари призводить до появи осіб, які вчиняють нові вбивства [147, с.139-142]. Доказом цього є приклад, що його навів М. М. Гернет стосовно того, що у 1894 р. при виконанні публічної страти над Шерером один із глядачів заліз на дерево, поблизу якого була споруджена гільйотина, щоб краще бачити звідти страту. Через рік на цій самій площі відбувалася нова страта; на цей раз стратили тодішнього спостерігача за злочин, схожий із злочином, вчинений Шерером.

Аналогічну точку зору, як вказує М. М. Гернет, висловлював Е. Феррі, що смертна кара не є засобом залякування і не призводить до зменшення кількості вчинених злочинів. Учений на прикладі таких країн, як Швейцарія, Голландія, Бельгія показував наявність парадоксальної тенденції, згідно з якою після скасування смертної кари кількість убивств замість збільшення різко зменшувалася. Причиною такого явища Е. Феррі вважав поліпшення соціальних умов життя цих країн, що сприяють поступовому зменшенню фізичного насильства як засобу вирішення проблем у суспільстві. На думку вченого, причини тяжких злочинів криються в соціальних чинниках, у тяжких економічних умовах, відсутності в людей перспективи вирішення своїх життєвих проблем. Таким чином, виникає своєрідна ідеологія, яку помітив Ч. Ломброзо, про повну втрату людиною страху і повну зневагу до тяжкості даного покарання. Як докази, Ч. Ломброзо описує подробиці поведінки деяких засуджених перед стратою. Так, засуджений до страти за вбивство Ваїль йшов до ешафоту, співав та казав присутнім, що «смерть – найгірше із зол». Інший засуджений до страти злочинець говорив священникові: «Для мене померти – все одно, що прийняти клізму». Аналогічним чином засуджений Дюмалар на прохання священника покаятися нагадав йому, що священник забув принести йому пляшку вина, обіцяну ще 15 днів тому. Такий засуджений, як Орсолано, під час шляху до місця страти робив зустрічним дівчатам непристойні жести, а засуджений Бокарне говорив катові, що поспішав: «Не турбуйся, без мене там не почнуть».

У своїй праці М. М. Гернет звертав увагу на те, що вплив соціальних факторів добре простежується на прикладі італійського анархіста Санте Казеріо, який убив французького президента Саді Карно. Ця людина говорила про те, що вона не бачить для себе будь-яких життєвих перспектив з причини відсутності роботи, тяжких умов життя. Дані положення підтверджуються подіями в сьгоднішній Україні. Так, у жовтні 2015 р. колишній учасник АТО кинув гранату в будинок, що належить львівському голові А. І. Садовому. Пояснення, надане щодо цього злочину, збіглося приблизно за змістом з тим, що говорив за 120 років до нього безробітний з Франції, який стріляв у президента. З точки зору статистики злочинів, згідно з даними М. М. Гернета, введення або скасування смертної кари мало змінювало загальну кількість вчинених злочинів. Одночасно з цим вплив даного виду покарань на психіку людей виявлявся в посиленні жорстокості вчинених злочинів та призводив до порушень психіки інших членів суспільства. Так, М. М. Гернет наводить приклади, коли солдати, які брали участь у виконанні вироку, божеволіли, а священик, який не зумів умовити суддів скасувати смертну кару, поклав свою голову під потяг і був фактично розрізаний на частини [31].

Вплив смертної кари поширюється на дитячі ігри, в яких вони наслідують дорослим. Так, М. М. Гернет наводить дані, коли в с. Покровське Самарської губернії 12-річний хлопчик, начитавшись повідомлень про страти, хотів випробувати відчуття страченого і повісився. На станції Провішники 1 вересня 1911 р. діти-пастухи затіяли гру в П. Столипіна та його вбивцю Д. Богрова, результатом якої стало повішення двох дітей. Таким чином, використання смертної кари ніяким чином не сприяє зменшенню кількості злочинів та покращенню правопорядку в суспільстві.

Підбиваючи підсумки розгляду п'яти пунктів, за якими, згідно з М. М. Гернетом, відбувалася боротьба за скасування смертної кари, необхідно вказати, що з моменту досліджень, що їх здійснив учений, минуло понад 100 років. У зв'язку з цим становить інтерес виконати компаративістський аналіз наукової спадщини вченого і результатів сучасних наукових досліджень.

Так, у праці відомого американського юриста Роберта Вайсберга йдеться про те, що у США до теперішнього часу не припиняються дебати з приводу збереження або виключення із законодавства окремих штатів смертної кари [20, с. 122]. На початку 60-х рр. минулого століття серед американських юристів панувала думка про те, що смертна кара дозволяє зменшити загальну кількість вчинених вбивств. При цьому Роберт Вайсберг вивчав статистику низки окремих штатів, у яких її застосовували, і тих, де смертна кара була скасована. Разом з тим, що, незважаючи на різну політику щодо смертної кари в цих штатах, зберігалися однакові показники кількості вчинених убивств. Інакше кажучи, наявність покарання у вигляді смертної кари або його відсутність не вплинула на кількість вчинених убивств.

Інше питання, яке аналізує американський дослідник і яке раніше розглядав М. М. Гернет, стосувалося ставлення різних верств американського суспільства до застосування або скасування смертної кари. В умовах правової системи США такого роду рішення приймаються судом присяжних, до складу якого входять представники різних верств населення. Американському дослідникові Р. Вайсбергу вдалося виявити цікаву тенденцію, яка показує прагнення представників прокуратури домогтися від присяжних винесення обвинувальних вироків. Як засіб такого впливу, американські прокурори використали своє право відводу присяжних. Учений, аналізуючи соціальний склад осіб, виключених із суду присяжних, дійшов висновку, що більшість з них були представниками незабезпечених верств населення. Причина такого рішення, на думку Р. Вайсберга, полягала в тому, що представники малозабезпечених верств населення, як правило, виступали проти винесення смертних вироків, тому прокурори намагалися позбутися таких присяжних [20, с. 108]. Ця обставина підтверджує висновки М. М. Гернета стосовно того, що представники привілейованих класів у більшості випадків незалежно від країни висловлюються за посилення законодавства та збереження смертної кари як виду покарання, бачачи в ній засоби захисту своїх економічних та інших інтересів.

3.4. Шляхи використання наукової спадщини М. М. Гернета у сучасній юриспруденції

У даний час в Україні склалася ситуація, в якій результати досліджень М. М. Гернета в сфері соціології права можуть допомогти у вирішенні низки проблем, пов'язаних з протидією злочинності. Очевидною є схожість суспільно-історичних умов і політичної ситуації, що склалася в Європі після Першої світової війни, революційних подій початку ХХ ст. і сьогоденної України. Зокрема, і тоді і зараз на руках населення перебуває значна кількість зброї, зростає число девіантних форм поведінки - самогубств, алкоголізму, вживанню наркотиків тощо. Є спільні риси і в економічній ситуації початку ХХ століття та початку ХХІ століття. Зубожіння населення, погіршення умов життя впливають на збільшення загального числа злочинів. Для вирішення завдань протидії злочинності можуть бути використані розробки М. М. Гернета, зокрема, пропозиції щодо створення державою умов, здатних запобігти злочинам, самогубствам, скоротити кількості випадків вживання алкоголю і наркотиків.

Одним з основних соціальних факторів, що сприяють зменшенню загального рівня злочинності, М. М. Гернет вважав необхідність підвищення життєвого рівня населення. Реалізація цього завдання, на думку М. М. Гернета, включала в себе прийняття державою нормативно-правових актів, що регламентують такі питання: 1) забезпечення роботою з гідним рівнем оплати; 2) надання соціального житла; 3) регулювання цін на продукти першої необхідності.

Забезпечення роботою має вкрай складний характер і пов'язаний з економічною ситуацією, що склалася в Україні. Вирішення даного питання пов'язано із загальним розвитком промисловості та сільського господарства, державними та іноземними інвестиціями, що дозволяють збільшувати кількість робочих місць. Одночасно з цим для зменшення загального рівня злочинності М. М. Гернет пропонував створювати організації допомоги різним категоріям

громадян. Прикладом такої організації є «Центр Взаємодопомоги «Врятуємо Україну» [170]. Це рух християнських церков, громадських організацій і волонтерів з метою допомоги людям, які опинилися у складних життєвих обставинах. Спочатку Центр існував як «гаряча лінія», а згодом перетворився на благодійну організацію з широким спектром діяльності по всій території України.

За даними М. М. Гернета, існує пряма пропорційна залежність між станом житла і кількістю вчинених злочинів, серед яких найбільш частими є порушення громадської тиші, заподіяння тілесних ушкоджень, проституція та дитяча злочинність [26, с. 539]. Згідно з його даними, найвищий відсоток серед засуджених за крадіжку становили особи без певного місця проживання. М. М. Гернет доводив, що забезпечення нормальними житловими умовами може істотно знизити загальну кількість вчинених крадіжок [33, с. 171]. З метою вирішення даного питання в сьогоденних умовах, пропонується прийняття нормативно-правових актів, що дозволяють прийняти на баланс місцевих рад гуртожитки, які раніше належали підприємствам різних форм власності, та регламентувати можливість проведення реконструкцій таких об'єктів. Для підтвердження справедливості даної пропозиції може бути використана аксіома Ф. Ліста: закон про оселі робить набагато більше для зменшення злочинності, ніж дюжина нових кримінальних законів [33, с.171]. Важливим питанням у напрямку зменшення кількості скоєних злочинів є соціальний захист людей, який можна дослідити на прикладі фонду «Шлях добра», заснованого в 2015 р., а завданням цієї організації є організація допомоги матерям-одиначкам, пенсіонерам, інвалідам як особам найбільш потерпілим від наслідків економічної та фінансової криз.

Як показали дослідження М. М. Гернета, ціни на продукти першої необхідності є важливим соціальним фактором, що впливає на кількість злочинів [34, с. 276]. У роки неврожаїв даний показник різко збільшується, особливо за такими видами, як бандитизм, крадіжки, злочини проти власності. Вчений пропонував прийняти нормативно-правові акти, спрямовані на

регулювання цін на хліб і його здешевлення шляхом надання державних дотацій у разі подорожчання даного продукту. Одночасно з цим учений рекомендує враховувати специфіку країн, у яких проводиться регулювання цін на соціально значущі продовольчі товари. Інакше кажучи, крім хліба це можуть бути ціни на рис, картоплю, боби, кукурудзу, борошно.

У числі факторів, які суттєво впливають на рівень злочинності, вчений вказує на таке явище, як алкоголізм. Одним із методів боротьби з цим явищем, який може здійснити держава, М. М. Гернет вважає прийняття технічних норм, спрямованих на полегшення важких умов праці, дотримання техніки безпеки, обмеження тривалості робочого дня, безкоштовні обіди, достатнього для збереження фізичного стану людини. До числа тяжких професій М. М. Гернет вважає належними працю шахтарів, робітників сталеливарних підприємств, машиністів, портових робітників, матросів, серед яких, згідно із зібраними даними, спостерігався найвищий відсоток випадків алкоголізму [34, с. 277-278]. Іншим заходом, спрямованим на боротьбу з цим явищем, М. М. Гернет вважає державну підтримку організацій, які займаються профілактикою алкоголізму. Як заходи боротьби з алкоголізмом, М. М. Гернет вказує на позитивний досвід Норвегії, де заборонявся продаж алкоголю в недільні дні. Вчений пропонував увести таку заборону в Росії або обмежити продаж алкоголю в святкові, недільні дні, церковні свята [34, с. 298]. Учений звертав увагу на те, що ухвалення такого нормативно-правового акта в Швеції привело до зменшення загальної кількості злочинів, випадків хуліганства, крадіжок, пограбувань. При цьому вчений виступав проти повної заборони продажу алкоголю, оскільки, згідно із зібраними статистичними даними, тоді різко зростає самогеноваріння, що призводить до таких негативних наслідків, як отрута сурогатом.

Свого часу М. М. Гернет звернув увагу на особливості розподілу злочинності, яка мала максимум, що припадав на Москву і Ленінград, нижчий рівень злочинності – у середніх за розміром містах і значне її зменшення в сільській місцевості. На думку вченого, такий розподіл злочинності має бути врахований при розвитку мережі державних соціальних установ, громадських

організацій, що займаються профілактикою злочинності. В Україні знаходиться 5 міст, що мають населення понад 1 млн осіб, – Київ, Одеса, Донецьк, Дніпро, Харків. Тому рекомендується створити в найбільш крупних містах України центри по боротьбі з алкоголізмом, які можуть сприяти зменшенню загального споживання алкоголю та дозволить зменшити кількість вчинених злочинів.

У своїх дослідженнях М. М. Гернет звертав особливу увагу на зв'язок між кількістю вчинених злочинів і рівнем освіти [34, с. 301]. Вчений вважав за необхідне відкриття виховних установ для безпритульних, шкіл загальноосвітнього характеру для дорослих чоловіків, а також жінок. Прикладом такої громадської організації, що займається проблемами освіти дітей з неблагополучних сімей, є фонд «Освіта ХХІ століття».

Розглядаючи проблеми дитячої злочинності, М. М. Гернет дійшов висновку про необхідність підтримки з боку держави молодих матерів як дієвого засобу боротьби зі злочином у вигляді вбивства дітей. Так, в Одесі існує громадська організація «Сонячне коло», заснована в 2007 р., метою якої є захист законних, економічних, соціальних, творчих, вікових, національно-культурних та інших спільних інтересів жінок, дітей, їх законних представників і молоді [141]. Фонд також допомагає засудженим жінкам у Чорноморській виправній колонії (ЧВК-74).

Людство здавна стикнулося з таким соціально небезпечним явищем, як наркоманія, яка являла собою один із чинників злочинності. Розглядаючи це явище М. М. Гернет вважав за необхідне боротися, в першу чергу з дитячою наркоманією через те, що це явище зазвичай передувало залученню людей до наркотиків [26, с.444]. Учений вважав, що основна роль у боротьбі з цим явищем належить сім'ї та її впливу на особистість і поведінку дитини. Діти, які стали наркоманами, майже в половині випадків покидали рідний дім і ставали безпритульними. Тому вчений рекомендував державним органам активно боротися з дитячою безпритульністю і по можливості істотно зменшити кількість дітей, які живуть на вулиці. У своїй монографії «Злочинність за кордоном і в СРСР» М. М. Гернет вказував, що ефективними засобами боротьби з дитячою

злочинністю є роз'яснення закону, бесіда, лекція, а також заходи медико-педагогічного характеру [40]. У разі відсутності батьків або ведення ними антисоціального способу життя, вчений рекомендує віддавати таких дітей у дитячі будинки. Як приклад роботи такої організації, можна вказати на раніше функціонуючу в Одесі вже майже 20 років благодійну організацію «Світлий дім», що займається допомогою знедоленим дітям. Дитина, яка потребує підтримки, може звернутися у «Світлий дім» у будь-який час, де є можливість переночувати, отримати харчування, викликати лікаря, одержати ліки. Організація «Світлий дім» надавала допомогу дітям в отриманні освіти, для чого є навчальний клас, де консультували і проводили заняття педагоги з різних дисциплін.

Значний вплив на соціальне життя України справляє гібридна війна, яку веде Російська Федерація, що може призвести до збільшення самогубств. Аналогічна ситуація склалася в результаті Першої світової війни, після якої кількість самогубств почала різко зростати, причому кількість самогубств чоловіків значно перевищувала аналогічну цифру серед жінок. Наслідком воєнних дій в обох випадках стало незаконне розповсюдження вогнепальної зброї, душевний розлад, нервові захворювання, злидні. На фоні цих процесів спостерігаються дві тенденції: а) різко зростає загальне число злочинів; б) спостерігається зростання кількості самогубств. Дослідження, що їх здійснив М. М. Гернет, дають можливість використати проведені вченим розробки у сфері зменшення кількості самогубств серед військовослужбовців, які повернулися після війни додому. Зменшити їх число, на думку вченого, можливо за допомогою широкої участі різних громадських організацій.

При всій важливості реалізації цих напрямів, спрямованих на зменшення злочинності, одним з основних важелів впливу на це небезпечне явище є процес ресоціалізації злочинців. Як вказує О. В. Григор'єв, праці радянських спеціалістів у цій сфері відображали особливості радянської ідеології. Так, на думку вченого, радянська каральна політика базувалась на класовому принципі та застосуванні «законних», а по своїй суті незаконних репресій [56, с. 28]. В Україні діє Кримінально-виконавчий кодекс, до змісту якого ввійшла глава 24

«Допомога особам, які звільнені від відбування покарання», в якій ст. 156 присвячена допомозі засудженим у трудовому і побутовому влаштуванні та ст. 157 – наданню допомоги особам, звільненим з місць відбування покарання [116]. Процес ресоціалізації включає дві складові – соціальну реадаптацію та соціальну реінтеграцію, які передбачають пристосування до нових умов життя та поновлення зв'язків із соціальними інститутами [23]. Як вказує К. М. Лемішак, в сьогodнішній Україні питання ресоціалізації є предметом широкомасштабних досліджень, результатом яких повинно стати удосконалення законодавства в цій сфері [121]. Правове закріплення заходів з ресоціалізації знайшло своє відображення в Законі України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23 червня 2005 р., який передбачає сприяння трудовому та побутовому влаштуванню осіб, звільнених від відбування покарання, та проведення їх соціальної адаптації [145].

З метою підвищення ефективності законодавства у сфері адаптації осіб, які звільнилися з місць покарання, 17 березня 2011 р. було прийнято Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» [146]. На підставі вивчення історичного досвіду ресоціалізації, що його дослідив М. М. Гернет, пропонується внести до цього закону доповнення, а саме до ст. 25 «Підтримка підприємств, установ та організацій, які не є у державній власності, об'єднань громадян», згідно з якими підприємства можуть отримати зниження податку на прибуток, розмір якого встановлюється на сесіях відповідної ради за умови надання праці особам, звільненим з місць покарання [146]. На додаток до цього з метою зниження рівня злочинності пропонується внести доповнення до п. 2 «Мета та завдання Центру» Наказу Мінпраці України «Про затвердження Типових положень про заклади соціального захисту для бездомних осіб та звільнених осіб» від 14 лютого 2006 р. стосовно можливості складання державних іспитів такими особами та отримання ними відповідної робочої кваліфікації [164]. Такі доповнення допоможуть знизити рівень злочинності та надати звільненим особам можливість повернутися до нормального життя.

Висновки до розділу 3

1. Дослідження М. М. Гернетом впливу соціальних трансформацій на право відбувалося за чотирма напрямками: а) вивчення впливу ідей соціалізму в державному устрої та правовій системі; б) вивчення історичної динаміки поняття «злочин»; в) розгляд різних видів покарань у моделях соціалістичного ладу; г) вплив політичної діяльності соціалістів на рівень злочинності. Перший із напрямів розробляли соціалісти-утопісти, які доводили, що необхідність установлення економічної рівності, соціалізація засобів виробництва, спільна праця призведуть до знищення злочинності. Другий напрям полягав у вивченні історичної динаміки поняття «злочин», який по-різному трактувався в кожній суспільно-економічній формації. Вчений показав, що характерною рисою прийнятих у рабовласницькому, феодальному, буржуазному суспільствах правових норм була охорона інтересів правлячих класів, які визначали систему покарання та різний характер відповідальності в залежності від ієрархічного положення людини. Третій напрям полягав у дослідженні М. М. Гернетом системи покарань, яку пропонували використовувати у своїх моделях соціалісти-утопісти, що включала в себе смертну кару, тюремне ув'язнення, тілесні покарання, конфіскацію майна, земель, заслання в колонії та вигнання з держави. Четвертий напрям полягав у тому, що на підставі зібраних М. М. Гернетом даних політична підтримка соціалістів, наявність їхніх депутатів у парламенті не впливають на кількість вчинених злочинів в окремих регіонах, однак заклики до боротьби робочого класу проти буржуазії завжди призводять до зростання злочинності у вигляді непокори владі, опору поліції, знищення та підпалів майна.

2. Історичний внесок М. М. Гернета в розвиток радянської школи соціології права відбувався згідно трьох напрямків: а) дослідження соціології кримінального права в перші роки радянської влади (1917–1930 рр.); б) згортання наукової діяльності у сфері соціології кримінального права (1930–

1953 рр.); в) реалізація наукових підходів вченого його учнями та послідовниками – ренесанс у соціології права, починаючи з часів «хрущовської відлиги». Перший період характеризується проведенням широкомасштабних досліджень шляхом збору статистичних даних, підготовки «анкетних листків», виділення таких груп злочинів: військові, майнові, службові, державні, проти особистості, проти порядку управління, а також внесення інформації стосовно злочинців: вік, стать, сімейний стан, рід занять, умови життя, освіта. У цей історичний період М. М. Гернет проводив значну організаційну роботу зі створення «Кабінетів з вивчення особистості злочинця та злочинності» в різних містах СРСР та розробляв методики проведення ними наукових досліджень у сфері соціології права. Починаючи з 30-х рр. у СРСР почалося введення офіційних заборон на розробки в цій сфері, з причини чого науковець припинив такі дослідження та почав підготовку фундаментальної п'ятитомної монографії «Історія царської тюрми». Новий своєрідний ренесанс відновлення наукових досліджень М. М. Гернета почався у період «хрущовської відлиги» і науковці почали вивчати причини наркоманії, самогубства, алкоголізму, девіантної поведінки за методиками, достатньо близькими за змістом до тих, що розробив раніше вчений. Як організаційні заходи були створені лабораторії з вивчення соціальних причин злочинності при Тбіліському університеті, Тартовському університеті в Естонії, а також у Ленінграді.

3. Учений присвятив значний обсяг досліджень питанням історії використання смертної кари та боротьби за скасування такої міри покарання. На підставі розгляду наукової літератури та статистичних даних, присвячених цьому питанню, М. М. Гернет робить висновок, що в усі часи цей вид покарання використовувався як засіб залякування та захисту своїх економічних та майнових інтересів представниками експлуататорських класів. При цьому представники правлячих класів виступали за збереження в законодавстві смертної кари як засобу психологічного впливу на населення і позбавлення від злочинців. Аналогічним чином вище духовенство також підтримувало використання цього виду покарання, а нижче в більшості випадків виступало

проти нього, при цьому обидві групи служителів церкви посилались на Біблію. Вчений сформулював положення з недоцільності використання цього виду покарання, яке базувалося на таких причинах: а) відкритий характер виконання смертної кари призводить до зневажливого ставлення з боку багатьох осіб, тобто люди перестають боятися цього виду покарання; б) використання смертної кари не завжди служить засобом залякування та, навпаки, підвищує рівень агресивності в суспільстві; в) згідно із статистичними даними, зібраними ученим, використання смертної кари суттєво не зменшує кількості вчинених злочинів; г) таке покарання справляє негативний вплив на моральний стан злочинців, які не бачать для себе іншої можливості, як вчинення нових тяжких злочинів до моменту свого затримання.

4. На підставі історичного досвіду з вивчення творчого доробку М. М. Гернета у сфері соціології кримінального права пропонується комплекс таких заходів: а) прийняти нормативно-правові акти, пов'язані із соціальними умовами підвищення рівня життя, забезпечення роботою, гідним рівнем оплати; надання соціального житла; регулювання цін на продукти першої необхідності; б) процес ресоціалізації пропонується проводити шляхом державної підтримки громадських організацій та внесення змін до діючих в Україні нормативно-правових актів, регламентуючих ресоціалізацію.

ВИСНОВКИ

До основних результатів дисертаційного дослідження належать такі висновки.

1. На підставі проведеного історіографічного дослідження наукової літератури, присвяченої видатному юристу М. М. Гернету, показано доцільність її розділення на дві групи. Перша з них повністю присвячена біографії, науково-юридичній спадщині, творчому шляху вченого, а друга – дослідженням, у яких наукові здобутки вченого вивчались побіжно при розгляді більш загальних питань юридичної науки. Доведено наявність різних оцінок творчого внеску вченого в соціологію права в залежності від суспільно-політичного ладу та ставлення влади до соціологічної науки. В період тоталітаризму наукові дослідження у сфері соціології права вважалися буржуазною наукою, тому праці М. М. Гернета отримали негативну оцінку. На відміну від цього, в період 50-х рр. минулого століття творчий внесок вченого в соціологію права отримав високу оцінку з боку науковців та став основою створення в СРСР окремого напрямку – соціології права. В цілому, вивчення історіографічних матеріалів показало, що питання наукового доробку М. М. Гернета, використання соціологічного підходу в історії соціології права розглядалися фрагментарно та потребують подальшого дослідження.

2. У формуванні наукових поглядів М. М. Гернета важливе значення мала атмосфера сім'ї, в якій панували ідеї боротьби з царизмом та створення справедливого суспільства. Значну роль відігравав батько – М. О. Гернет, член організації «Земля і воля» та його оточення, яке складалося з відомих революціонерів-народників. З юнацьких років М. М. Гернет виявляв інтерес до юриспруденції, здобув освіту на юридичному факультеті Московського університету та отримав золоту медаль за свою дипломну працю, при цьому брав участь у роботі нелегальних марксистських гуртків та неодноразово затримувався поліцією. Одним з основних факторів, який сприяв інтересу М. М. Гернета до соціології права, стало зарубіжне стажування в Німеччині,

Італії, Франції, Швейцарії і Бельгії, співпраця з відомим німецьким юристом професором Ф. Лістом та з іншими на той час видатними правознавцями, а також відвідування бібліотек, кримінологічних музеїв, в'язниць у Берліні, Парижі, Римі та Брюсселі.

3. Розгляд науково-юридичної спадщини та творчої біографії М. М. Гернета дозволив здійснити таку періодизацію: а) 1893–1902 рр. – навчання в Московському університеті, початок викладацької роботи, отримання звання приват-доцента; б) 1902–1904 рр. – наукове стажування за кордоном, знайомство з науковими працями видатних юристів та представників класичної, антропологічної та соціологічної шкіл кримінального права; в) 1904–1911 рр. – робота приват-доцентом, захист дисертації «Соціальні фактори злочинності» та початок активної наукової діяльності у сфері досліджень соціології права; г) 1911–1919 рр. – педагогічна діяльність у різних навчальних закладах, отримання премії Російської Академії наук за монографію «Злочинність та боротьба з нею у зв'язку з еволюцією суспільства» та отримання золотої медалі за внесок в юридичну науку; д) 1919–1942 рр. – педагогічна робота на посаді професора кафедри кримінального права Московського університету, підготовка низки теоретичних праць у сфері кримінального права, початок зборів статистичної інформації стосовно злочинців, створення Кабінетів з вивчення особистості злочинця та злочинності, переклад та систематизація зарубіжних матеріалів з проблем злочинності для Управління міліції м. Москви; е) 1942–1953 рр. – професор юридичного факультету Московського університету, робота над монографією «Історія царської тюрми», за яку отримав Сталінську премію.

4. Виявлено напрями досліджень М. М. Гернета: а) загальнотеоретичні дослідження кримінального права; б) дослідження у сфері соціології кримінального права шляхом з'ясування причин, що викликають розвиток злочинності або окремих злочинів; в) дослідження у галузі кримінально-правової статистики – простежуються причини зростання рівня злочинності, методи боротьби з нею в різних країнах, система покарань; г) дослідження у

галузі кримінальної психології; д) дослідження історії руху за скасування смертної кари – М. М. Гернет у своїх творах неодноразово висловлювався проти страти злочинців і доводив малоефективність застосування цього виду покарання; е) дослідження злочинів гітлерівців проти людства – учений систематизував злочини німецько-фашистських загарбників, за які їм довелося відповідати перед міжнародним судом; є) дослідження творчого шляху та внеску в юридичну науку відомих учених-правників шляхом публікації робіт, присвячених видатним юристам А. Ф. Коні, В. К. Случевському, М. С. Таганцеву та ін.

5. М. М. Гернет брав участь у наукових розробках стосовно скасування смертної кари, які ґрунтуються на таких положеннях: а) використання цього виду покарання не зменшує кількості вчинених злочинів, а відкритий характер її проведення стимулює появу нових злочинців; б) відновлення смертної кари в багатьох країнах призводило до протилежного результату; в) така міра покарання справляє негативний вплив на моральний стан злочинців, які не бачать для себе іншої можливості, як вчинення нових тяжких злочинів до моменту свого затримання. Досліджуючи питання використання смертної кари, М. М. Гернет доводив підтримку цього виду покарання представниками пануючих класів та вищого духовенства, які бачили в ньому засіб збереження своєї влади та впливу. В протигагу цьому представники інших верств суспільства всіляко боролися з цим видом покарання та були ініціаторами прийняття законів, направлених на її скасування.

6. Показано, що соціологічна теорія права, яку запропонував М. М. Гернет, складається з таких положень: а) вплив несправедливого суспільно-політичного ладу призводить до класового розшарування та розподілу суспільства на конфліктуючі групи, що веде до збільшення кількості вчинених злочинів; б) антропологічні фактори впливають на характер вчинених злочинів та можуть бути використані при вивченні особи злочинця; в) як на одну з причин злочинності, учений вказує на наявність наслідувальної поведінки, заснованої на прагненні підвищити свій ієрархічний рівень та законі

переходу злочинності з верхніх шарів суспільства на нижчі, з великих міст – на сільську місцевість; г) наявність процесу декласації суспільства пов'язана з переходом від одного соціального прошарку до іншого, що знайшло своє відображення у збільшенні таких злочинів, як шахрайство, злодійство, проституція; д) кількість вчинених злочинів може бути зменшена за допомогою економічних заходів, а також створення домів для безпритульних, соціальних установ, підтримки шкіл та державного контролю за процесом виробництва.

7. Дослідження М. М. Гернетом процесу впливу соціальних трансформацій на злочинність показало: а) утопісти-соціалісти зберігали систему покарань за вчинені злочини, до числа яких належали: тюремне ув'язнення, тілесні покарання, конфіскація майна, каторжні роботи і навіть смертна кара; б) наявність депутатів-соціалістів у парламентах не впливала на загальний рівень злочинності в цих країнах; в) заклики соціалістів до класової боротьби з буржуазією завжди призводили до зростання таких злочинів, як вбивство, непокоря владі, опір поліції, незаконне зберігання, використання зброї та знищення майна.

8. Акцентується увага на тому, що історичний розвиток радянської школи соціології права та реалізація ідей М. М. Гернета на підставі соціологічного підходу відбувалися в три етапи: а) продовження та поглиблення дореволюційних розробок (1917–1930 рр.); б) згортання наукової діяльності у сфері соціології права (1930–1953 рр.); в) відновлення соціологічних досліджень на підставі ідей вченого та реалізація теоретичних розробок вченого його учнями та послідовниками.

9. В якості шляхів використання історичної науково-теоретичної та практичної спадщини М. М. Гернета пропонується більш широка державна підтримка та створення нових організацій, які займаються ресоціалізацією, забезпеченням роботою, освітою осіб, звільнених з місць покарання, підтримка організацій з протидії наркотикам, алкоголізму. Пропонується внесення змін до Наказу Мінпраці України «Про затвердження Типових положень про заклади соціального захисту для бездомних осіб та звільнених осіб» від 14.02.2006 р.

стосовно підготовки до складання державних іспитів та отримання відповідної робочої кваліфікації, а також внесення доповнення до Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» від 17.03.2011 р., в якому необхідно зафіксувати можливість знижки платежів до місцевого бюджету в разі створення робочих місць для осіб, звільнених з місць покарання.

10. З метою увічнення пам'яті вченого пропонується провести в 2019 р. наукову конференцію в Івано-Франківському університеті права ім. Короля Данила Галицького, присвячену 145-річчю з дня народження вченого, та запровадити стипендію імені М. М. Гернета кращому студентові за результатами наукового конкурсу у сфері вивчення історії соціології права.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник директора
Державного науково-дослідного
інституту МВС України
кандидат юридичних наук, доцент

І.В. Опришко

25. 01 2017 року

АКТ

**впровадження у науково-дослідну діяльність
Державного науково-дослідного інституту МВС України результатів
дисертаційного дослідження здобувача НУ «Одеська юридична академія»
Ксенії Борисівни Кіндюк у практичну діяльність**

Комісія у складі: завідувача науково-дослідної лабораторії кримінологічних досліджень та проблем запобігання злочинності ДНДІ МВС України, доктора юридичних наук, с.н.с. Кулика О.Г., начальника 1-го НДВ НДЛ кримінологічних досліджень та проблем запобігання злочинності ДНДІ МВС України, кандидата соціологічних наук, с.н.с. Бови А.А., провідного наукового співробітника 3-го НДВ НДЛ кримінологічних досліджень та проблем запобігання злочинності, кандидата юридичних наук, с.н.с. Расюк А.О., склали цей акт про те, що викладені в дисертаційному дослідженні на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Правова спадщина М.М. Гернета як розвиток соціологічного підходу у юриспруденції» здобувача НУ «Одеська юридична академія» Ксенії Борисівни Кіндюк висновки та пропозиції використані у процесі підготовки науково-дослідної роботи «Моніторинг причин та умов, які впливають на стан криміногенної ситуації у державі та її регіонах у 2016 році» (державний реєстраційний номер 0116U001143).

**Завідувач науково-дослідної лабораторії
кримінологічних досліджень та проблем
запобігання злочинності ДНДІ МВС України,
доктор юридичних наук, с.н.с.**

О.Г. Кулик

**Начальник 1-го НДВ НДЛ кримінологічних
досліджень та проблем запобігання злочинності
ДНДІ МВС України,
кандидат соціологічних наук, с.н.с.**

А.А. Бова

**Провідний науковий співробітник 3-го НДЛ
кримінологічних досліджень та проблем
запобігання злочинності ДНДІ МВС України,
кандидат юридичних наук, с.н.с.**

А.О. Расюк

Вне. Д 26/2-23
в.г 18.01.2017

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агаев Г. А., Сафин Ф. Ю. Теоретические основы исследования причинного комплекса преступности: Монография. – СПб.: СПбГУАП, СПбУ МВД России, 2002. – 132 с.
2. Андрусяк Т. Г. Шлях до свободи (Михайло Драгоманов про права людини) / Т. Г. Андрусяк. – Львів : Світ, 1998. – 192 с.
3. Анощенкова С. В. М.Н. Гернет. Взгляд в прошлое / С. В. Анощенкова // Социально-политические науки. – 2013. – № 1. – с. 24–26.
4. Анучин Е.Д. Материалы для уголовной статистики России : Исследование о проценте ссылаемых в Сибирь. Ч. 1 / Анучин Е.Д. – Тобольск: Тоб. губ. стат. ком., 1866. – 235 с.
5. Арзамасов Ю. Г. Идеиные истоки социологии права / Ю. Г. Арзамасов // История государства и права. – 2007. – № 3. – С. 1–5.
6. Арнаутова Л. П. Биографический метод в юриспруденции / Л.П. Арнаутова // Закон и жизнь. – 2014. – Июль. – С. 3–6.
7. Бажанов М. И. Избранные труды / М. И. Бажанов ; [сост.: В. И. Тютюгин, А. А. Байда, Е. В. Харитонова, Е. В. Шевченко ; отв. ред. В. Я. Таций]. – Харьков : Право, 2012. – 1244 с.
8. Байтин М. И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков) : Монография. – Саратов: СГАП, 2001. – 416 с.
9. Бахман А. Р. Об актуальности создания детского кодекса в России / А. Р. Бахман // Вестник Томского государственного университета. – №352. – 2011. – С. 120–122.
10. Бехруз Х. Методологические разработки А. В. Сурилова и проблема совершенствования методологии юридической науки / Х. Бехруз // Актуальні проблеми держави і права. – 2013. – Вип. 67. – с. 113–118.
11. Блохинцев А. Н. И жизни след оставили своей... – Саратов : Приволж. кн. изд-во, Ульянов. отд-ние, 1980. – 223 с.

12. Блувштейн Ю. Д., Добрынин А. В. Основания криминологии. Опыт логико-философского исследования.– Минск: Университетское, 1990. – 208 с.
13. Бондаровер Ю. С. Уголовное законодательство о детоубийстве в Российской империи второй половины XIX века (гендерно-правовой аспект) / Ю. С. Бондаровер // Актуальні проблеми держави і права. – 2013. – Вип. 70, – с. 377–382.
14. Бостан С. К. Принципи пізнання в структурі методології історико-правового дослідження / С. К. Бостан // Держава, право і юридична думка у Балточорноморському регіоні: історія та сучасність : матеріали XXVI Міжнародної історико-правової конференції 27-29 квітня 2012 р., м. Одеса / ред. Колегія: С. В. Ківалов (відп. секр.), В. В. Завальнюк, О. Н. Ярмиш, Л. Г. Матвєєва. – Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2012. – 550 с.
15. Бочкарёва В. И. Из истории социологии предпринимательства в дореволюционной России / В. И. Бочкарева // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2001. – Т. IV. – № 4. – с. 150–169.
16. Бочкарёва В. И. Становление и развитие социологии права в России (вторая половина XIX – начало XX в.) / В. И. Бочкарева // Социология науки и технологий. – 2014. – Т. 5. – № 2. – с. 39–48.
17. Бочкарёва В. И. М. Н. Гернет о смертной казни (к истории российской социологической школы в уголовном праве) / В. И. Бочкарева // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2003. – 54. – С. 54–66.
18. Булатов С. Я. Возрождение Ломброзо в советской криминологии / С. Я. Булатов // Революция права. – № 1. – 1929. – С. 42–61.
19. Буран В. В. Професор поліцейського права Новоросійського університету О. Є. Назимов: життєвий шлях та наукова діяльність / В. В. Буран, О. Є. Назимов // Держава, право і юридична думка у Балточорноморському регіоні: історія та сучасність : матеріали XXVI Міжнародної історико-правової конференції 27-29 квітня 2012 р., м. Одеса. 2012. – С. 226–232.
20. Вайсберг Р. Смертная казнь как предмет социологического исследования: новый взгляд на политику предупреждения преступлений и поведение

присяжных / Р. Вайсберг. Пер. Е.С. Бормотова // Право и правоприменение в зеркале социальных наук: хрестоматия современных текстов / Науч. ред. Э.Л. Панеях; лит. ред. А.М. Кадникова. – М.: Статут, 2014. – С. 107-130.

21. Войтович Н.П. Концепція правової держави у теоретичній спадщині Б. О. Кістяковського : автореф. дис. на здобуття вчен. степ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових вчень» / Н. П. Войтович. – м. Івано-Франківськ. – 2016. – 209 с.

22. Габиани А. А. Преступность в городах и сельской местности. Конкретно-криминологическое и социально-географическое исследование по материалам Грузинской ССР / Габиани А. А., Гачечиладзе Р. Г., Дидебулидзе М. И.; Ред.: Угрехелидзе М. Г., Цагарели Г. К. – Тбилиси : Сабчота Сакартвело, 1985. – 141 с.

23. Гарасимів Ю. В. Усвідомлення провини як умова успішної ресоціалізації умовно засудженого неповнолітнього / Ю. В. Гарасимів // Вісн. Житомирського державного університету. Житомир, 2009. – Вип. 48. – С. 64–67.

24. Гернет М. Н. Американские реформатории / М. Н. Гернет // Право. – 1902. – № 50. – С. 2465–2474.

25. Гернет М. Н. В тюрьме. Очерки тюремной психологии / М. Н. Гернет. – М., 1925. – 62 с.

26. Гернет М. Н. Избранные произведения. М.: Юридическая лит-ра, 1974. – 639 с.

27. Гернет М. Н. История царской тюрьмы / М. Н. Гернет. – Т. 1. – М., 1941; изд. 2-е, М., 1951 изд. 3-е, М., 1960. – 384 с.

28. Гернет М. Н. История царской тюрьмы / М. Н. Гернет. – Т. 2. – М., 1946; изд. 2-е, М., 1951 изд. 3-е, М., 1960. – 582 с.

29. Гернет М. Н. История царской тюрьмы / М. Н. Гернет. – Т. 3. – М., 1948; изд. 2-е, М., 1952 изд. 3-е, М., 1961. – 430 с.

30. Гернет М. Н. История царской тюрьмы / М. Н. Гернет. – Т. 4. – М., 1954; изд. 3-е, М., 1962. – 302 с.

31. Гернет М. Н. К истории смертной казни. Смертная казнь и духовенство // Право. – 1908. – № 36. – С. 1908–1914.
32. Гернет М. Н. Моральная статистика (уголовная статистика и статистика самоубийств) / М. Н. Гернет. – М., 1922. – 269 с.
33. Гернет М. Н. Общественные причины преступности. Социалистическое направление в науке уголовного права / М. Н. Гернет. – М., 1906. – 214 с.
34. Гернет М. Н. Преступление и борьба с ним в связи с эволюцией общества / М. Н. Гернет // Итоги науки. – Вып. 26-27: М., - 1916. – 478 с.
35. Гернет М. Н. Преступление и наказание. Прошлое, настоящее и будущее уголовного права / М. Н. Гернет. – Нижний Новгород, 1906. – 15 с.
36. Гернет М.Н. Преступления гитлеровцев против человечности / М. Н. Гернет. – М., 1946. – 32 с.
37. Гернет М.Н. Преступность в Бельгии / М. Н. Гернет // Вестник прав. – 1904. – №4. – С. 219–231.
38. Гернет М.Н. Преступность в Сербии / М. Н. Гернет // Право. – 1907 – № 34. – Стлб. 2251–2256.
39. Гернет М.Н. Преступность во Франции 1881-1900 гг. / М. Н. Гернет // Право. – 1904. – №4 – Стлб. 917–922.
40. Гернет М. Н. Преступность за границей и в СССР / М.Н. Гернет. – М., 1931. – 91 с.
41. Гернет М.Н. Преступность и самоубийства во время войны и после нее / М. Н. Гернет. – М., 1927. – 270 с.
42. Гернет М.Н. Революция, рост преступности и смертная казнь / М. Н. Гернет. – М., 1917. – 30 с.
43. Гернет М.Н. Речь 9 мая на открытии общего собрания русской группы международного союза криминалистов / М. Н. Гернет, А. Ф. Кистяковский // Право. – 1910. – № 10. – Стлб. 1172–1174.
44. Гернет М.Н. Смертная казнь / М. Н. Гернет. – М., 1913 – 149 с.
45. Гернет М.Н. Социально-правовая охрана детства за границей и в России / М. Н. Гернет. – М. : Книгоиздательство «Право и жизнь», 1924. – 68 с.

46. Гернет М.Н. Социальные факторы преступности / М. Н. Гернет. – М., 1905. – 215 с.
47. Гернет М. Н. Уголовное право. Раздел в коллективном учебнике Основные понятия русского государственного, гражданского и уголовного права / М. Н. Гернет. – Изд. 2-е. – М., 1907. – С. 23–28.
48. Гернет М. Н. Детоубийство. Социологическое и сравнительно-юридическое исследование / М. Н. Гернет. – М.: Тип. Имп. Моск. ун-та, 1911. – 276 с.
49. Гернет М. Н. Дети-преступники / М.Н. Гернет – М.: Книга по Требованию, 1912. – С. 1–6.
50. Герцензон А. А. Михаил Николаевич Гернет, его жизнь, общественная и научная деятельность (1874–1953) // Гернет М. Н. История царской тюрьмы. – М., 1960. — Т. 1. — С. 1–29.
51. Герцензон А. А. Уголовное право и социология / А. А. Герцензон. – М: Юридическая литература, 1970. – 286 с.
52. Гишинский Я. И. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений». – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – 520 с.
53. Гогель С. К. Курс уголовной политики в связи с уголовной социологией. – М. : Инфра-М, 2009. – VI. – 386 с.
54. Грамота на права, вольности и преимущества благородного российского дворянства: Российское законодательство X-XX вв. : в 9-ти т. / [под общ. ред. О. И. Чистякова]. – М. : Юрид. лит., 1984. – Т. 5. – М. : Юрид. Лит., 1987. – 432 с.
55. Гревцов Ю.И. Социология права : курс лекций / Ю.И. Гревцов. – СПб.: «Юридический центр Пресс», 2001. – 312 с.
56. Григор'єв О. М. Історіографія проблеми розвитку пенітенціарної системи та законодавства України (до 1917 р.) / О.М. Григор'єв // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. — Серия «Юридические науки». — 2009. — № 1. — Т. 22. — С. 26–36.

57. Дамирли М. А. Цель и функции историко-правового познания / М. А. Дамирли // *Держава, право і юридична думка у Балточорноморському регіоні: історія та сучасність : матеріали XXVI Міжнародної історико-правової конференції 27-29 квітня 2012 р., м. Одеса* / ред. Колегія: С. В. Ківалов (відп. секр.), В. В. Завальнюк, О. Н. Ярмиш, Л. Г. Матвеева. – Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2012. – 550 с.
58. Данчевская А. В. К вопросу об историографии уголовной преступности в России в конце XIX - начале XX веков: советский и постсоветский периоды / А. В. Данчевская // *Baikal Research Journal*. – 2016. – Т. 7. - № 1. - с. 1-11.
59. Даньшин І. М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. – 2-ге вид. перероб. і доп. – Х.: Право, 2009. – 288 с.
60. Демко О. С. Концептуализация социологии уголовного права в отечественной правовой мысли в XIX - XX вв. / О.С. Демко ; НИУ БелГУ // *Научные ведомости БелГУ. Сер. Философия. Социология. Право*. – 2011. - №8(103), - вып.16. - с. 116-118.
61. ДАОО. Ф. р134: Одесская окружная инспектура народного образования. Оп. 1. Спр. 1889. – ар. 27.
62. ДАОО. Ф. р134: Одесская окружная инспектура народного образования. Оп. 1. Спр. 1889. – ар. 31.
63. ДАОО. Ф. р 39: Уполномоченный Главного управления научными учреждениями на Украине по Одесскому округу «УКРГЛАВНАУКА». Оп. 1. Спр. 4. арк. 167-168.
64. ДАОО. Ф. р99: Приказы и постановления Одесского губисполкома, протоколы комиссии сметы справки по местному бюджету учреждений г. Одессы 1922-23. Оп. 1. Спр. 589. ар. 242.
65. ДАОО. Ф. р99: Приказы и постановления Одесского губисполкома, протоколы комиссии сметы справки по местному бюджету учреждений г. Одессы 1922-23. Оп. 1. Спр. 92. ар. 86.

66. ДАОО. Ф. р99: Приказы и постановления Одесского губисполкома, протоколы комиссии сметы справки по местному бюджету учреждений г. Одессы 1922-23. Оп. 1. Спр. 92. ар. 87.
67. ДАОО. Ф. р99: Приказы и постановления Одесского губисполкома, протоколы комиссии сметы справки по местному бюджету учреждений г. Одессы 1922-23. Оп. 1. Спр. 92. ар. 91.
68. ДАОО. Ф. р99: Приказы и постановления Одесского губисполкома, протоколы комиссии сметы справки по местному бюджету учреждений г. Одессы 1922-23. Оп. 1. Спр. 92. ар. 237.
69. ДАОО. Ф. р99: Приказы и постановления Одесского губисполкома, протоколы комиссии сметы справки по местному бюджету учреждений г. Одессы 1922-23. Оп. 1. Спр. 92. ар. 260.
70. ДАОО. Ф. р99: Приказы и постановления Одесского губисполкома, протоколы комиссии сметы справки по местному бюджету учреждений г. Одессы 1922-23. Оп. 1. Спр. 92. ар. 261.
71. ДАОО. Ф. р99: Приказы и постановления Одесского губисполкома, протоколы комиссии сметы справки по местному бюджету учреждений г. Одессы 1922-23. Оп. 1. Спр. 576. ар. 262.
72. Дзевелюк А. В. Етапи життєвого і творчого шляху вченого-юриста М. Ю. Чижова / А. В. Дзевелюк // Держава, право і юридична думка у Балточорноморському регіоні: історія та сучасність : матеріали XXVI Міжнародної історико-правової конференції 27-29 квітня 2012 р., м. Одеса. – Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2012. – С. 238–242.
73. Долгова А.И. Криминология. Учебник для вузов. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2005. – 912 с.
74. Дрьомін В. М. Інституціональна концепція злочинності / В. М. Дрьомін // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – № 1(1). – С. 388–408.
75. Дудченко В. В. Сучасне бачення методології юридичної науки / В. В. Дудченко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. 1994. – 2011. - Вип. 62 . - 756 с. - С. 734-736.

76. Завальнюк В. В. Принцип історизму: нові інтерпретації / В. В. Завальнюк // Держава, право і юридична думка у Балточорноморському регіоні: історія та сучасність : матеріали XXVI Міжнародної історико-правової конференції 27-29 квітня 2012 р., м. Одеса / ред. Колегія: С. В. Ківалов (відп. секр.), В. В. Завальнюк, О. Н. Ярмиш, Л. Г. Матвєєва. – Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2012. – 550 с.
77. Захаров Д. П. Михаил Николаевич Гернет, 1874–1953 / Д.П. Захаров // Правоведение. – 1978. – № 5. – С. 97–108.
78. Зелинский А. Ф. Криминальная психология. – К.: Юринком Интер, – 1999. – 240 с.
79. Іванов Ю. Ф. Кримінологія : навч. посібник для вузів / Ю.Ф. Іванов, О.М. Джужа ; Нац. акад. внутрішніх справ України - К. : Вид. Паливода А.В., 2006 . – 264 с.
80. Іванова А.Ю. Політика права у науковій спадщині Ю.С. Гамбарова / А.Ю.Іванова // Держава, право і юридична думка у Балточорноморському регіоні: історія та сучасність : матеріали XXVI Міжнародної історико-правової конференції 27-29 квітня 2012 р., м. Одеса. – Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2012. – С. 243–247.
81. Исаев М. М. Социологическая школа в уголовном праве как защитница интересов господствующих классов / М. М. Исаев // Проблема преступности / ред. и предисл. Я. С. Розанова. – К., - 1924. – Сб. 2-ой. – с. 107–123.
82. Ісаков П. М. Культурно-просвітницька, виховна робота з ув'язненими і засудженими до позбавлення волі в УСРР 1923 року / П. М. Ісаков, С. В. Польовий // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Вип. 3. – 2016. – с. 34–40.
83. Карпец И. И. О теоретических концепциях М.Н. Гернета по проблемам преступности // М.Н. Гернет. Избранные произведения. М.: 1974. – С. 614–623.
84. Касьянов В. В. Социология права / В. В. Касьянов, В. Н. Нечипуренко. – Ростов/Д : Феникс, 2001. – 480 с.

85. Кельман М. С. Юридична наука: проблеми методології : монографія / М. С. Кельман; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Т. : Терно-граф, 2011. – 492 с.
86. Керимов Д. А. Философские проблемы методологии правоведения / Керимов Д. А. // Методологические проблемы советской юридической науки. – М. : Наука, 1980. – с. 11–38.
87. Кіндюк К.Б. Відношення духовенства до смертної кари в творчій спадщині М. М. Гернета / К. Б. Кіндюк // Тенденції та пріоритети реформування законодавства України: матер. Всеукраїнської наук.-практ. конф., 12–13 грудня 2014 р. – Херсон, 2014. – С. 11–14.
88. Кіндюк К.Б. Внесок М. М. Гернета в розробку соціологічної доктрини кримінального права / К. Б. Кіндюк // Право України. – 2015. – №11. – С. 141–148.
89. Кіндюк К.Б. Шляхи використання наукової спадщини М.М. Гернета (1874 - 1953) у сфері боротьби зі злочинністю / К.Б.Кіндюк // Актуальні проблеми правоохоронної діяльності на сучасному етапі державотворення в Україні : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 2 грудня 2016 р. - Кривий Ріг, 2016. – С. 96-101.
90. Кіндюк К.Б. Внесок М. М. Гернета у формування радянської школи соціології кримінального права / К. Б. Кіндюк // Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 20 травня 2016 р., м. Одеса : у 2 т. Т. 1 / відп. ред. М. В. Афанасьєва. - Одеса : Юридична література, 2016. - С. 123–125.
91. Кіндюк К.Б. Еволюція соціологічно-правових поглядів М. М. Гернета (1874–1953 рр.) на проблеми злочинності / К. Б. Кіндюк // Підприємництво, господарство і право. – 2015. – №9. – С. 51–56.
92. Кіндюк К.Б. Кримінологічний аспект злочинності неповнолітніх у працях М. М. Гернета / К.Б. Кіндюк // Юридична осінь 2014 року: збірник тез доповідей та наукових повідомлень учасників всеукраїнської наукової конференції молодих учених, 14 листопада 2014 р. – Харків, 2014. – С. 141-143.

93. Кіндюк К.Б. Научно-юридические взгляды М. Н. Гернета на социальные причины преступности / К. Б. Киндюк // Міжнародне та національне законодавство: способи удосконалення: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 3–4 квітня 2015 р. – Дніпропетровськ, 2015. – С. 14–16.
94. Кіндюк К. Б. Научно-юридические взгляды М. Н. Гернета на социальные причины преступности / К. Б. Киндюк // *Leges et Vita*. – 2015. – № 12 – С. 41–46.
95. Кіндюк К. Б. Основні напрямки наукової діяльності М. М. Гернета / К. Б. Кіндюк // *Право і суспільство*. – 2014. – №6. – С. 46–52.
96. Кіндюк К. Б. Основні напрямки наукової діяльності М. М. Гернета / К. Б. Кіндюк // *Розвиток методології сучасної юриспруденції: матеріали Четвертої Міжнародної наукової конференції, квітень 2014 р. – Одеса. – 2014. – С.*
97. Кіндюк К. Б. Особливості юридичної відповідальності неповнолітніх у працях М. М. Гернета / К. Б. Кіндюк // *Поняття та категорії юридичної науки: матер. V Міжнар. наук.-практ. конф., 18 листопада 2014 р. – Київ, 2014. – С. 251-254.*
98. Кіндюк К. Б. Правові проблеми використання смертної кари в творчій спадщині М. М. Гернета / К.Б. Кіндюк // *Вісник Маріупольського державного університету*. – 2014. – №8. – С. 158–164.
99. Кіндюк К. Б. Роль М. Н. Гернета в развитии социологии права (вторая половина XIX – начало XX вв.) / К. Б. Киндюк // *Право і держава: проблеми розвитку і взаємодії у XX ст.: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 30-31 січня 2015 р. – Запоріжжя, 2015. – С. 14-16.*
100. Кіндюк К.Б. Система наукових поглядів М. М. Гернета / К.Б.Кіндюк // *Духовні засади сучасного правогенезису: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 29-30 листопада 2013 р. – Миколаїв. – 2013. – С. 96-97.*
101. Кіндюк К. Б. Соціологічний підхід до права у науковій спадщині М. М. Гернета / К. Б. Кіндюк // *Правові та інституційні механізми забезпечення*

сталого розвитку України: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 15-16 травня 2015 р. – Одеса, 2015. – С.87-89.

102. Кіндюк К. Б. Теоретичні проблеми дослідження злочинності (на прикладі праць м. М. Гернета) / К.Б. Кіндюк // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2015. – №12. – С. 23–30.

103. Кобан О. Г. Соціологічна теорія права Є. Ерліха : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 – «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Ольга Геннадіївна Кобан. – К., 2014. – 199 с.

104. Комлев Ю.Ю. Социология девиантного поведения: истоки и этапы становления в России / Ю.Ю. Комлев // Вестник экономики, права и социологии. – №1. - 2007. - С. 133-137.

105. Копиленко О. З невідомих сторінок політико-правової спадщини М. Грушевського / О. Копиленко, М. Копиленко // Право України. – 1996. – № 9. – С. 77–81.

106. Коркунов Н. М. История философии права: Пособие к лекциям. / Коркунов Н.М., проф. С.-Петербур. ун-та. – 6-е изд. – С.-Пб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1915. – 508 с.

107. Корнієнко І. В. Науково-юридична та педагогічна спадщина Є. В. Васьковського : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 – «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Корнієнко Ірина Валеріївна. - Одеса, 2013. – 200 с.

108. Корнієнко І. В. Представник вітчизняної цивілістичної школи кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. Євген Володимирович Васьковський / І. В. Корнієнко // Держава, право і юридична думка у Балточорноморському регіоні: історія та сучасність : матеріали ХХVІ Міжнародної історико-правової конференції 27-29 квітня 2012 р., м. Одеса. – Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2012. – С. 248–254.

109. Корогод Г.І. Ф. І. Леонтович – один із дослідників історії Литовсько-Руської держави / Г.І. Корогод // Держава, право і юридична думка у Балточорноморському регіоні: історія та сучасність : матеріали ХХVІ

Міжнародної історико-правової конференції 27-29 квітня 2012 р., м. Одеса. – Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2012. – С. 217–221.

110. Костицький М. В. Деякі питання методології юридичної науки / М. В. Костицький // Науковий вісник національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – с. 3-11.

111. Костицький М. В. Логіка як методологія наукового пізнання (зокрема в правознавстві) / М. В. Костицький // Філософія та методологія проблем права. – 2014. – № 1. – с. 3-13.

112. Крестовська Н. М. Інтерв'ю з минулим, або соціологія в історико-правовому дослідженні / Н. М. Крестовська // Сила права і право сили: історичний вимір та сучасне бачення проблеми: матеріали XXXII Міжнародної історико-правової конференції (28-31 травня 2015 р., м. Полтава). – К. – Полтава : ПУЕТ, 2015. – С. 142-147.

113. Крестовська Н.М. Становлення вітчизняної правової ювеналістики (1920-і рр.) // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – О. : Юрид. л-ра, 2009. – Вип. 48. – С. 77-83.

114. Криминология: Учебник / Под ред. проф. Н. Ф. Кузнецовой, проф. В. В. Лунеева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2004. – 640 с.

115. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5.04.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – ст. 131.

116. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 3-4. – ст. 21.

117. Курганов С. И. Криминология: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности "Юриспруденция". - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2012. - 183 с.

118. Курс советской криминологии. Том 1: Предмет. Методология. Преступность и её причины. Преступник / Кудрявцев В. Н. и др. - М.: Юрид. лит-ра., 1985. – 416 с.

119. Ламажаа Ч. К. Социальная трансформация / Ч. К. Ламажаа // Знание. Понимание. Умение. – 2011. – № 1. – С. 262–264.

120. Лапаева В. В. Становление и развитие социологического подхода к праву в СССР // Проблемы совершенствования советского законодательства. ВНИИСЗ. Труды, том 30. - М. : Юридическая литература, 1985. – С. 33-70.
121. Лемішак К. М. До питання класифікації законодавства у сфері ресоціалізації / К. М. Лемішак // Питання кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права. – Право і суспільство. – 2015. – № 5, ч. 3. – с. 157-162.
122. Ленин В. И. Полное собрание сочинений. – 5-е изд. – М.: Политиздат, 1974. – Т. 33. – С. 1–120.
123. Лоба В. Е. «Рецепты» борьбы с преступностью социологической школы уголовного права / В. Е. Лоба // Вестник Томского государственного университета. Право. – №4. – 2013. – с. 100-107.
124. Лукич Р. Д. Методология права / Лукич Р. Д. – М. : Прогресс, 1981. – 304 с.
125. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления. – Харьков: Право, 2002. – 328 с.
126. Меленко О.В. Методологія правознавства в науковій спадщині Б. О. Кістяківського : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 – «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / О. В. Меленко. – О., 2008. – 21 с.
127. Менгер А. Новое учение о государстве. Перевод с немецкого / Менгер А.; Под ред.: Кистяковский Б.; Пер.: Тучапский П.. – 2-е изд. – С.–Пб.: Изд. С. Скимунта, 1906. – 326 с.
128. Мережко А. А. Психологическая школа права Л. И. Петражицкого: истоки, содержание, влияние : моногр. / Александр Мережко. - Одесса : Феникс, 2016. – 524 с.
129. Мережко А. А. Социология права Н. С. Тимашева : моногр. / Александр Мережко. – Одесса : Феникс, 2012. – 240 с. – (Серия «Международное право»).
130. Мудриєвська Л. М. Державно-правові погляди Ф. В. Тарановського : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і

права; історія політичних і правових вчень» / Л. М. Мудриєвська. – К., 2010. – 213 с.

131. Музика І. В. Соціологічна концепція права Ю. С. Гамбарова / І. В. Музика // Часопис Київського університету права. - 2014. - № 4. - С. 24-28.

132. Музика І. В. З історії вітчизняної соціології права: Є. В. Спекторський / І. В. Музика // Правова держава: Щорічник наукових праць. – 2010. – Вип. 21. – С. 18-23.

133. Музика І. В. Принцип історизму у царині досліджень вітчизняної соціології права кінця ХІХ – початку ХХ століття / І. В. Музика // Альманах права. – 2012. – Вип. 3. – С. 239-243.

134. Музика І. В. Філософія права та соціологія права: проблема співвідношення / І. В. Музика // Проблеми філософії права. – 2005. – Т. III. – С. 233-237.

135. Мысык И. Г. Философия наказания и социальная ответственность / И. Г. Мысык // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2014. – С. 64–68.

136. Нагорнюк О. В. Питання загальної частини кримінального права в працях О. Ф. Кістяківського : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. В. Нагорнюк. – Х., 2004. – 20 с.

137. Ной И.С. Методологические проблемы советской криминологии / И. С. Ной. Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1975. – 222 с.

138. Номоконов В. А. Проблемы причинности, наркотизма и организованной преступности в трудах учёных дальневосточной криминологической школы / В. А. Номоконов // Університетські наукові записки. - 2007. - № 2. - С. 330-337.

139. О смертной казни. Мнения русских криминалистов: Сборник с приложением указателя литературы на русском языке о смертной казни. - М.: Типо-литография «Русского товарищества», 1909. – 130 с.

140. Оборотов Ю.М. Аспекти розгортання методології юриспруденції / Ю. М. Оборотов // Право України. – 2014. – № 1. – с. 33-39.

141. Общественная организация "Солнечный круг". Информационный листок / Электронный ресурс: <http://sun-org.od.ua/>
142. Пионтковский, А. А. М. Н. Гернет, История царской тюрьмы, в пяти томах, изд. 3, Госюриздат, М., т. 1 (1762–1825), 1960, 384 с. ; т. 2 (1825–1870), 1961, 582 с. ; т. 3 (1870–1900), 1961, 430 с. ; Т. 4. «Петропавловская крепость» (1900–1917), 1962, 302 с. ; т. 5. «Шлиссельбургская каторжная тюрьма и Орловский каторжный централ» (1907–1917), 1963, 340 с. :[Рецензия] / А.А. Пионтковский // Советское государство и право. – 1964. – № 10. – С. 149–152.
143. Пионтковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. Курс советского уголовного права: Общая часть / А. А. Пионтовский - М.: Госюриздат, 1961. – 666 с.
144. Преступный мир Москвы / под ред. и с предисловием М. Н. Гернета. – М., 1924. – 247 с.
145. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 9.12.2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – N 30. – ст.409.
146. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : Закон України від 17.03.2011 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2011. - № 38. - Ст. 380.
147. Против смертной казни. Сборник статей / Под ред. М. Н. Гернета и др. – М., 1906. – 335 с.
148. Рабінович П. М. Наука філософії права: до характеристики предмета та методології // Проблеми філософії права. – 2003. – Том 1. – С. 22–26.
149. Рабінович П. М. Потребовий підхід – безальтернативний інструмент виявлення соціальної сутності права і держави / П. М. Рабінович // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. - Одеса : Юрид. л-ра, 2009. - Т. 8. - С. 45-53.
150. Рущенко І. П. Соціологія злочинності : дис. ... докт. соц. наук : спец. 22.00.03 - «Соціальна структура, соціальні інститути та соціальні відносини» / І. П. Рущенко. – Х., 2001. – 458 с.

151. Саакян М. В. Девиантное поведение как объект социологического анализа / М. В. Саакян // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 1: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология. – №8. – 2008. – с. 1–6.
152. Савчак А. В. Конституційно-правові погляди Станіслава Дністрянського : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / А. В. Савчак. – К., 2009. – 20 с.
153. Сердюк О.В. Соціологічний підхід у сучасному правознавстві пізнання соціальності права : Монографія. – Харків : Яшма, 2007. – 319 с.
154. Сизова В. Н. Некоторые вопросы эффективности уголовного законодательства в творческом наследии М. Н. Гернета / В. Н. Сизова // Вестник Нижегородской академии МВД России. – № 1 (29). – 2015. – С. 44-46.
155. Скакун О. Ф. Политическая и правовая мысль на Украине (1861–1917) / О. Ф. Скакун. – Х. : Изд. при Харьк. гос. ун. изд. объединения «Вища школа», 1987. – 160 с.
156. Сокальська О. В. Михайло Миколайович Гернет: сторінки біографії та наукова спадщина в галузі пенітенціаристики / О. В. Сокальська // Науковий вісник. – 2013. – № 4. – с. 79-86.
157. Сокальська О. В. Одеські та волинські корені родоводу польського історика права Юліуша Бардаха / О. В. Сокальська // Держава, право і юридична думка у Балточорноморському регіоні: історія та сучасність : матеріали XXVI Міжнародної історико-правової конференції 27-29 квітня 2012 р., м. Одеса. – Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2012. – С. 255–261.
158. Соловьёв В.И. О смертной казни / В. И. Соловьёв // Против смертной казни: сборник статей / под ред.: М.Н. Гернет, О.Б. Гольдовский, И.Н. Сахаров. – М.: Тип. Т-ва И.Д. Сытина, 1907. – 500 с.
159. Спиридонов Л. И., Лепс А. А. Теоретические вопросы изучения территориальных различий преступности // Теоретические проблемы изучения

- территориальных различий преступности. Ученые записки Тартуского ун-та: Труды по криминологии. – Тарту, 1985, – Вып. 725. – С.4–18.
160. Сырых В. М. Метод правовой науки: основные элементы и структура / Сырых В. М. – М. : Юрид. литература, 1980. – 176 с.
161. Таганцев Н. С. Уголовное право. Лекции. Часть общая. Т. 1-2. СПб.: Государственная тип., 1902. – 4, II, – 1460 с.
162. Тарновский Е. Н. Итоги русской уголовной статистики за 20 лет (1874–1894 гг.) / Е. Н. Тарновский. СПб.: Тип. Правит. Сената, 1899. – 432 с.
163. Тимашев Н. С. Введение в социологию права / Н. С. Тимашев. М.: Изд-во «Юрид. лит-ра», 1974. – 428 с.
164. Типове положення про центр соціальної адаптації звільнених осіб, затверджене Наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 14.02.2006. – № 31
165. Укрепление социалистической законности и юридическая наука. – Коммунист. – 1956. – №11. – с.17–19.
166. Усенко І. Б. Юридична біографістика: проблеми становлення нового напрямку наукових досліджень / І. Б. Усенко // Юридична біографістика: історія, сучасність та перспективи : матеріали VIII міжнар. конференції істориків права / за ред. О. В. Тимощука. – Сімферополь : Всеукр. інформаційно-культурний центр, 2003. – С. 10-21.
167. Утевский Б. С. Воспоминания юриста / Б.С. Утевский. – М.: Юридическая литература. – 1989 г. – 304 с.
168. Филиппов П. А. Профессор Гернет Михаил Николаевич: жизнь и научно-творческая деятельность / П. А. Филиппов. – М. : ИКД Зерцало. – М, 2015. – 88 с.
169. Харитонова О. В. Кримінально-правові погляди О. Ф. Кістяківського: наукова спадщина та її значення для сучасних кримінально-правових досліджень : монографія / О.В. Харитонова. – Х. : Право, 2010. - 252 с.
170. Центр взаимопомощи «Спасём Украину». Деловая информация / Электронный ресурс: <http://helpua.center/>

171. Чарыхов Х. М. Учение о факторах преступности: Социологическая школа в науке уголовного права / Предисл.: М.Н. Гернет, прив.-доц. – М.: Тип. Упр. М.-Курск., Нижегород. и Муром. ж. д., 1910. – 167 с.
172. Шаповалов В. Ю. Роль социальных трансформаций в процессе развития общества / В. Ю. Шаповалов // Теория и практика общественного развития. – 2010. – № 4. – С. 9–12.
173. Шаргородский М. Д. Избранные работы по уголовному праву: Сборник научных трудов. - СПб.: Юридический центр-Пресс, 2003. – 434 с.
174. Ширвиндт Е. Г. О методике изучения преступности и мер борьбы с ней в СССР. – В сб.: Проблемы преступности. – 1927. – Вып. 2. – С. 6–12.
175. Щукин В. В. Михаил Николаевич Гернет как историк российской пенитенциарной системы / В.В. Щукин // Держава і право. Тези міжнар. наук.-практ. конф. 27-28 листопада 2009 р. Миколаїв: 2009. – С. 36–38.
176. Ядов В. А. Социология в России / Под ред. В. А. Ядова. – 2-е изд., перераб. и дополн. – М. : Издательство Института социологии РАН, 1998. – 696 с.
177. Ярмыш О. Н. Биографистика в историко-правовых исследованиях: возможности, достижения, перспективы / О. Н. Ярмыш // Юридична біографістика: історія, сучасність та перспективи : матеріали VIII міжнародної конференції істориків права / за ред. О. В. Тимощука. – Сімферополь : Всеукр. інформаційно-культурний центр, 2003. – С. 4–9.